Nathasuri
Maghakavya satika - Pt 1-5
माघकाव्य सटीक - सर्ग 1-5
Sanskrit
Handwritten on paper
135 years old
129 folios
13.8"x5.3"
Complete

अथमाघकाव्यसटीकप्रारम्भ॥प्रथमसर्गः १

मा॰ स॰ श्रीगणेशायनमः श्रीभट्टकात्यैनमः इंदीवरदलश्याममिंदिरानंदकंदलं वंदारुजनमंदारंवंदेहंयदुनंदनं १ दंष्ट्रांचलेनधरणीतलमु स॰ गं

१ न्नमय्यपातालकेलिषुधृतादिवराहलीलं उल्लाधरोत्स्फणाफणाधरगीयमानक्रीडावदानमिभराजमुखंनमामः २ शारदाशारदां १

भोजवर्णीकाणभुजीमजीगणाद्वाशासीच्चवैयासकीमंतस्तंत्रमरंस्तपन्नगदनावदनांबुजे सर्वदासर्वदास्माकंसन्निधिंसन्निधिं

क्रियात् ३ वाणींकाणभुजीमजीगणद्वाशासीच्चवैयासकीमंतस्तंत्रमरंस्तपन्नगगवीगुंफेषुचाजागरीत् वाचामाचकलद्रहस्य

मखिलंयश्चाक्षपादस्फुरांलोकेभूद्यदुपज्ञमेवविदुषांसौजन्यजन्यंयशः ४ मल्लिनाथःसुधीःसोयंमहोपाध्यायशब्दभाक् वि

धत्तेमाघकाव्यस्यव्याख्यांसर्वंकषाभिधां ५ येशब्दार्थपरीक्षणप्रणयिनोयेवागुणालंक्रियाशिक्षाकौतुकिनोविहर्तुमनसोयेच

ध्वनेरध्वगाः सुभ्यभ्रावतरंगितेरससुधापूरेनिमज्जंतियेतेषामेवकृतेकरोमिविरतिंमाघस्यसर्वंकषा ६ तेनास्मिन्यदुनंदनः सभ

गवान्वीरप्रधानोरसः शृंगारादिभिरंगवान्विजयतेपूर्णापुनर्वर्णनाइंद्रप्रस्थगमाद्युपायविषयश्चैद्यावसादःफलंधन्योमाघकविर्व

यंतुकृतिनस्तत्सूक्तिसंसेवनात् ७ इहान्वयमुखेनैवसर्वंव्याख्यायतेमया नामूलंलिख्यतेकिंचिन्नानपेक्षितमुच्यते ८ अथतत्रभवा रा॰म॰ १

न्माघकविःकाव्यंयशसेऽर्थकृतेव्यवहारविदेशिवेतरक्षतये सद्यःपरनिर्वृतयेकांतासंमिततयोपदेशयुजे इत्यालंकारिकवचनप्रामा॰

ण्यात्काव्यस्यानेकश्रेयःसाधनतांकाव्यालापांश्चवर्जयेदितिनिषेधस्यासत्काव्यविषयतांपश्यन्शिशुपालवधाख्यंकाव्यंचिकीर्षुश्चि

कीर्षितार्थविघ्नपरिसमाप्तिसंप्रदायाविच्छेदलक्षणफलसाधनत्वात् आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापितन्मुखमित्याशीराद्यन्यतम
स्यप्रबंधमुखलक्षणत्वाच्च काव्यफलश्रियुपात्तवधूवीजभूतं भगवतः कृष्णस्यनारददर्शनरूपंवस्त्वादौश्रीशब्दप्रयोगपूर्वकंनि
र्दिशन्कथामुपक्षिपतिश्रियइति १ अत्रादौश्रीशब्दप्रयोगात् वर्णगणादिशुद्धिरप्युच्यते तदुक्तं देवतावाचकाःशब्दायेचभ
द्रादिवाचकाः तेसर्वेनैवनिंद्याःस्युर्लिपितोगणतोपिचेति श्रियःलक्ष्म्याःपतिः अनेनरुक्मिणीरूपयाश्रियासमेतइतिसूचितं

श्रियःपतिःश्रीमतिशासितुंजगज्जगन्निवासोवसुदेवसद्मनि वसन्ददर्शावतरन्तमंबराद्धिरण्यगर्भांगभुवंमुनिं
हरिः १ द्विधाकृतात्माकिमयंदिवाकरोविधूमरोचिः किमयंहुताशनः गतंतिरश्चीनमनूरुसारथेःप्रसिद्धमूर्ध्वज्वल

राघवत्वेभवेत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनीतिपुराणात् जगन्निवासोजगतामाधारः कुक्षिस्थाखिलभुवनइतिभावः जगल्लोकंशासि
तुंदुष्टनिग्रहशिष्टानुग्रहाभ्यां। श्रीमतिसद्मनिलक्ष्मीयुक्तेसद्मनिवसुदेवरूपिणःकश्यपस्यवेश्मनिवसन्कृष्णरूपेणतिष्ठन्। हरिः विष्णुः
अंबरादवतरंतंइंद्रसंदेशकथनार्थमिति। हिरण्यस्यगर्भोहिरण्यगर्भोब्रह्मांडप्रभवत्वात् तस्यांगजेनतज्जो। अथवातस्यांगादवयवा

 द्रुसंगात्स्यात्भवतीतिहिरण्यगर्भांगभूः तंमुनिंनारदमित्यर्थः उत्संगान्नारदोजज्ञेदक्षोंगुष्ठात्स्वयंभुवइतिभागवतात् ददर्शकदाचिदितिशे
 षः अत्रात्यायसिवसुदेवसद्मनिसकलजगदाश्रयतया महीयसो हरेराधेयत्वकथनादधिकप्रभेदोर्थालंकारः तदुक्तं आधाराधेय
योरानुरूप्याभावोधिकोमतइतिजगन्निवासस्यजगदेकदेशनिवासित्वमितिविरोधश्चतथातकारसकारादेः केवलस्यासकृदावृत्त्याजगज्जग
दितिसकृद्व्यंजनद्वयसादृश्याच्चवृत्त्यनुप्रासभेदोशब्दालंकारौ तेषांचान्योन्यनैरपेक्ष्येणैकत्रसमावेशात्तिलतंडुलवत्संसृष्टिः सर्गेस्मिन्वंश

नीहविर्भुजः पतत्यधोधामविसारिसर्वतः किमेतदित्याकुलमीक्षितंजनैः २ अथभगवान्निरवैषीदित्याहचयइति च
यस्त्विषामित्यवधारितंपुराततः शरीरीतिविभाविताकृतिं विभुर्विभक्तावयवंपुमानितिक्रमादमुंनारदइत्यबोधिसः ३

स्थंवृत्तं- जतौतुवंशस्थमुदीरितंजराविति लक्षणात् १ तदानींजनैर्विस्मयादीक्षितंप्रवृत्तमित्याहगतमिति अविद्यमानावूरूयस्यस
अनूरुः सारथिर्यस्यतस्यानूरुसारथेः सूर्यस्यगतंगतिः भावेक्तः तिरश्चीनंतिर्यग्भूतं विभाषांचेरदिक्स्त्रियामितितिर्यक्शब्दादंच
न्यंतात्प्रातिपदिकात्स्वार्थेखप्रत्ययः हविर्भुजोऽग्नेरूर्ध्वज्वलनंऊर्ध्वस्फुरणंप्रसिद्धं इदंतुसर्वतोविसारिधामअधःपतति किमेतदिति

सूर्याग्निवितत्तरणामदृष्टपूर्वमिदं किमात्मकं स्यादित्याकुलं विस्मयात्संभ्रांतं यथा तथा जनैरीक्षितमीक्षणं कृतं सकर्मकात्ख्यविवक्षिते कर्मणि भावे क्तः प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मकाक्रियेतिवचनात् केचित्कर्मणि क्तांतं कृत्वाईक्षितं मुनिदृष्टैरिति पूर्वेणायोजयंति अत्रोपमेयस्य मुनिधाम्नः सूर्याग्निभ्यामुपमानाभ्यां तरसंभावितनान्मधः प्रसरणधर्मेणाधिक्यवर्णनाद्व्यतिरेकः तदुक्तं काव्यप्रकाशे उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव सः इति २ विभुर्वस्तुनोवधारणासमर्थः सहरिः पुराप्रथमं तत्त्विषां च पदं इत्यवधारितं तेजः पुंजमात्रत्वेन निश्चितं ततः प्रत्या

अथ सप्तभिः मुनिं विशिनष्टि । नवानधोधोबृहतः पयोधरान्समूढकर्पूरपरागपांडुरं क्षणं क्षणोत्क्षिप्तगजेन्द्रकृत्तिना स्फुटोपमं भूतिसितेन शंभुना ४

सन्नेविभाविताविग्रहान्न्यासतिः संस्थानं यस्य तं तथोक्तं अतएव शरीरी चेतन इत्यवधारितं तथाविभक्ताः विविक्तगृहीताः अवयवा मुखवाहादयो यस्य तं अतएव पुमानित्यवधारितं अमुमागच्छंतं व्यक्तिविशेषं नारदं वा सवाभिप्रायेणेति पुल्लिंगनिर्वाहः क्रमात्स्वीकृतसामान्यविशेषज्ञानक्रमेणालोक इष्टः चेदमुक्तं हरिस्तु सर्वं वेदैवेति तत्त्वं नारद इत्यबोधि नारदं बुद्धवानित्यर्थः नारदस्य कर्मत्वेपि नियातेनेतिशब्देनाभिहितत्वान्न द्वितीया तदुक्तं उपसंख्यानस्योपलक्षणत्वात् यथाह वामनः निपातेनाप्यभिहिते कर्मणि न कर्म

मा.का.स. विभक्तिः परिगणनस्य प्रायिकत्वादिति बुध्यते: कर्तरि तृच्. दीयजनेत्यादिना चिरणोन्तुगिति तस्यानुक् अयच विभावितारूतिं विभक्तावयव सर्ग १
३ मित्याकृतिविभावनावयवविभावनयोः यथार्थयोर्विशेषणात्स्याश्रारीरितपुंस्त्वावधारणाहेतुत्वेनोपन्यासात्सर्वार्थहेतुकं काव्यलिं
गमलंकारः हेतोर्वाक्यपदार्थत्वे काव्यलिंगमुदाहृतमितिलक्षणात् ३ कीदृशाममुं नगान् सद्यः संभृतसलिलान् अतिनीलानिति
यावत् रहतो विपुलान् पयोधरान् मेघान् अधोऽधः मेघानां समीपाधः प्रदेशे स्थितमिति शेषः उपर्युपर्यधसः सामीप्य इति द्विर्भा
वः तद्योगे द्वितीया अभिसर्वतसोः कार्या धिगुपर्यादिषु त्रिषु द्वितीयाम्रेडितान्तेषु ततोऽन्यत्रापि दृश्यत इति वचनात् समरुद्धः पुंत्रिषु
द्वितीयाम्रेडितान्तेषु तंजी कृतः समरुद्धः पुंजितेभग्नेइति विश्वः कर्पूरस्य परागगन्धर्णे स्तहसांड्रुरः अत एव तत्र मेघसामीप्यावस्थान
हरणेऽत्यन्तसंयोगे द्वितीया हरणेष्वतां डवोसवेषु निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षण इत्युभयत्राप्यमरः उद्धिमाउपरिधारित
गजेंद्रस्य कृत्तिश्चर्य येनतेन अजिनं चर्मकृत्तिः स्त्रीत्यमरः भूत्वा भस्मना सितेनाभूतिर्भस्मनि संपदीत्यमरः शंभुना स्फुरा उपमा सादृ
श्यं यस्य तं स्फुटोपमं स्फुरंशाभूपममित्यर्थः सापेक्षत्वेपि गमकत्वात्समासः सदृशं पर्याययोरेवतुल्योपमानयोरतुलोपमाभ्यामि रम. ३
ति निषेधात्साहश्यवाचिवे तृतीयाइत्याहुः केचिदिमं श्लोकं चयस्त्रियामित्यतः प्राग्लिखित्वा व्याचक्षते तेषां पुंस्त्वावधारणात्सा केज
: पिंडमात्रस्य शंभूपमौचित्यं चिंत्यं ४ पुनः अंभोरुहकेसरद्युतीः पद्मकिंजल्कप्रभाः पिशंगीरित्यर्थः जटाः दधानं स्वयं तु शरच्चंद्रमरीचि

रिवरोचिर्यस्य तं धवलमित्यर्थः अत एव विपाकेन परिणामेन पिंगाः पिंगलाः तुहिनस्थलीरुहः तुहिनस्थल्यां रोहंतीति तथोक्ताः व्रततीः ल।
ताः प्रूहा न वल्ली तु व्रततिर्लतेत्यमरः ताः दधानं धराधरेंद्रो हिमवान् तुहिनस्थलीति लिंगात् अन्यथा नाददीयमानत्वासंभवाच्च तमिव
स्थितं ५ पुनः मुंजस्तृणविशेषस्तन्मयी मेखला मौंजी पिशंग्या मौंज्या युज्यत इति पिशंगमौंजीयुक् तं सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् स्त्रि

दधानमंभोरुहकेसरद्युतीर्जटाः शरच्चंद्रमरीचिरोचिषं विपाकपिंगास्तुहिनस्थलीरुहो धराधरेंद्रं व्रततीततीरिव
५ पिशंगमौंजीयुजमर्जुनच्छविं वसानमेणाजिनमंजनद्युति सुवर्णसूत्राकलिताधराम्बरां विडंबयंतं शितिवाससस्तनु
म् ६ पुनः विहंगराजाङ्गरुहैरिवायतैर्हिरण्मयोर्वीरुहवल्लितंतुभिः॥ कृतोपवीतं हिमसुभ्रमुच्चकैर्घनं घनांते तडितां गुणैरि

याः पुंवदित्यादिना पिशंगीशब्दस्य पुंवद्भावः अर्जुनच्छविं धवलकांतिं वलक्षो धवलोऽर्जुन इत्यमरः अंजनद्युतिम् अंजनवर्णम् एणाजिनं कृ
ष्णमृगचर्म वसानं आच्छादयंतं वस आच्छादन इति धातोः शानच् सुवर्णसूत्रेण कनकमेखलया कलितं बद्धं अधरांबरम् अंतरीयकं यस्य
तं शितिवाससो नीलांबरस्य रामस्य तनुं विडंबयंतं अनुकुर्वाणमित्यर्थः अथायं उपमा ६ विहंगेति। पुनः विहंगराजांगरुहैः विगरु

मा. स. त्मस्तोमतुल्यैः कुतः आयतैर्दीर्घैः हिरण्यस्य विकारो हिरण्मया हांडिनायनारिनामध्यपरिपलोपनिपातः तस्या मुञ्जो रुहारुदः इगुपध सर्ग १
४ लक्षणः कप्रत्ययः तासां वल्लीनां तंतुभिस्तंतुतुल्यैः सूक्ष्मावयवैः उपादानगुणाद्धिरण्मयैः कृतोपवीतं शोभार्थं कल्पितं यज्ञसूत्रं स्वयं
हिमशुभ्रमत एव घनानां तेशरदि तडितां गणैः कृपलतिदितं उच्चैरेवोच्चकैः उन्नतं घनं मेघवत् स्थितं ७ पुनः निसर्गात्स्वभावादेव चि
त्राणि कल्माषाणि उज्ज्वलानि भास्वराणि सूक्ष्माणि लोमानि यस्य तेन लसन् यो विसच्छेदो मृणालखंडः तद्वत्सिते अंगे वपुषि संगिना

निसर्गचित्रोज्ज्वलसूक्ष्मपक्ष्मणा लसद्बिसच्छेदसितांगसंगिना चकासतं चारुचमूरुचर्मणा कुथेन नागेन्द्रमिवेन्द्रवाहनम् ८ अजस्रमास्फालितवल्लकीगुणक्षतोज्ज्वलांगुष्ठनखांशुभिन्नया पुरः प्रवालैरिव पूरितार्द्धया विभांतमच्छस्फटिकाक्षमालया ९

पुनरजस्रं प्राचुर्येण आस्फालिता स्ताडिताः सौष्ठवपरीक्षार्थं मुञ्जांगुष्ठेन तंत्रीताडनं प्रसिद्धं तेषां वल्लकागुणा एम.
नां वीणातंत्रीणां क्षतेन संघर्षेण उज्ज्वलैः अंगुष्ठनखांशुभिर्भिन्नया मिश्रितया तत्रागरक्तया अर्द्धः अत एव पुरः पुरोभागे प्रवालैर्विद्रु ४
मैः मुक्ताघविद्रुमः पुंसि प्रवालं पुनपुंसकमित्यमरः पूरितार्द्धे येवस्थितया अच्छस्फटिकाक्षमालया अच्छस्फटिकानामक्षमालया अ

यमालयेत्यर्थः तथाप्रसिद्धः स्फटिकग्रहणात्कथमेवौत्तार्थतंव्यज्यते स्फटिकोमोहदःपरमितिमोहार्थिनांस्फटिकात्तमालाभिधानात्
विभांतंभासमानं भातेःशतृप्रत्ययः अत्रनखांशुभिन्नयेतिस्वगुणत्यागेनान्यगुणस्वीकारलक्षणस्तद्गुणालंकारउक्तः तद्गुणःस्वगु
णत्यागादन्योत्कृष्टगुणाहृतिःइतिलक्षणात्तदुच्छापिताचेयंप्रवालपरितादेशोत्प्रेक्षेतस्तनयोरंगांगिभावेनसंकरः ९ पुनर्नभस्वतोवायो
राघट्टनयाआघातेन रूपगसंकीर्णोरणन्स्फुटध्वनिःस्फिरनुरणनात्मकोत्पद्यमानैरित्यर्थः अत्यारभ्रमनुरणनंस्वरइतिलक्षणात् तदु॰

रणन्भिराघट्टनयानभस्वतःपृथग्विभिन्नश्रुतिमंडलैःस्वरैःस्फुटीभवद्ग्रामविशेषमूर्छनामवेक्षमाणांमहतींमुहुर्मुहुः १०

क्तंरत्नाकरे अनंतरभावीयःस्निग्धोनुरणनात्मकःस्वतोरंजयतिश्रोतृचित्तंसस्वरउच्यते इतिश्रुतिनामस्वरारंभकावयवःशब्दविशेषः
तदुक्तं प्रथमश्रवणाच्छब्दःश्रूयतेह्रस्वमात्रकः साश्रुतिःसंपरिज्ञेयास्वरावयवलक्षणेतिविभिन्नानिसजातिनियतसंख्यायाअवस्थितानि
श्रुतीनांमंडलानिसमूहाःयेषांतैःविविभिन्नश्रुतिमंडलैःश्रुतिसंख्यानियमेद्दूर्विलः चतुश्चतुश्चतुश्चैवषड्जमध्यमपंचमाः द्वेद्वेनिषा
दगांधारौत्रिस्त्रिर्ऋषभधैवतौ स्वराःषड्जादयःसप्तोक्तालक्षणाः तदुक्तं श्रुतिभ्यःस्युःस्वराःषड्जर्षभगांधारमध्यमाः पंचमोधैवतश्चाथ

मा॰सं॰ निषाद इति सप्तते तेषां संज्ञाः सरिगमपधनीत्यपरा मता इति तैः स्वरैः स्फुरीभवंत्यो ग्रामविशेषाणां षड्जाद्यपरनामकानां स्वरसंघातभे सर्ग
५ दानां त्रयाणां मूर्छनाः स्वराणामारोहावरोहक्रमभेदा यस्यां तामहतीं निजवीणां ।विश्वावसोस्तु बृहतीत्युंबरोस्तु कलावती महती नारदस्य १
स्यात् सरस्वत्यास्तु कच्छपीति वैजयंती मुहुर्मुहुरवेक्षमाणं तं आद्योजनाभेरलक्षणम् रम्यापुरुषपत्नमंतरे गोगाविसंवादं ध्वनंतो कौ
तुकादनुसंदधानमित्यर्थः अथ ग्रामलक्षणं यथा कुटुंबिनः सर्वे एकीभूता भवंति हि तथा स्वराणां संदोहो ग्राम इत्यभिधीयते ष
ड्ग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एव च ॥ गांधारग्राम इत्येतद्ग्रामत्रयमुदाहृतं तत्र ग्रामद्वयं तौ ऋणीमतः सुमहद्ग्रामकास्त्वपः षड्जमध्यमगां
धारास्त्वपरागाजन्महेतव इति। मूर्छनालक्षणं च क्रमात् स्वराणां सप्तानामारोहश्चावरोहणं सा मूर्छेत्युच्यते ग्रामस्था एताः सप्तसप्त च
ग्रामत्रयेपि प्रत्येकं सप्तसप्तमूर्छना इत्येकविंशतिमूर्छना भवंति तन्नामानि तु नानयेसितमुच्यते इति प्रतिज्ञाभंगभयान्नलिख्यंते इति
सर्वमवदातं अत्र तुंबुर्व्यापारमंतरेण स्वराद्याविर्भावो नाम कोपि लोकातिक्रांतो यशिस्यसौष्ठवातिशयो वीणायाः प्रतीयते तेन समह
त्वतः प्रसिद्धाशेषस्याभेदेनाध्यवसितत्वात् नन्दलातिशयोक्तिरलंकारः सा च महत्याः तुंबुर्व्यापारं विना मूर्छनासंबंधेऽतिसंबंधाभिधाना एम॰
त् असंबंधे संबंधरूपतया चतुर्व्यापारात् तद्रूपकारणं विनापि मूर्छकभूतस्वरसन्निवेशात् कार्योत्पत्तिद्योतनात् विभावना व्यज्यते इत्य ५
लंकारेणालंकारध्वनिरिति सत्येयः १० अथेतो द्वियाइंद्विपमातंक्रांतं देशकालस्वरूपात् विप्रकृष्टार्थाः अस्तारप्यः क्रांता यद्र्थे हितो यथे

तिसमासः; द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वंगतिसमासेषुपरवल्लिंगताप्रतिषेधोवक्तव्य इत्यस्मात्शेष्यलिंगत्वं नेयांज्ञानंतस्यानिधिः सर्वार्थइ इत्येस्वर्थः
कृतानन्तानकृतप्रणामान् अनुव्रजतोऽनुगच्छतः नभसिसीदंतिगच्छंतीतिनभः सदः सुरान् सत्सद्विषेत्यादिनाक्विप् निवर्त्यंप्रतिपाद्य
सादिताः विनाशिताः दैत्यसंपदो येनतस्यचक्रिणः हरेः महेंद्रस्यालयोभवनंतच्छ्वारूपंदंस्थानंसमासइत्यायतन् सीदतेर्लुङ् उपादि
नाक्विप् निवर्त्यप्रतिपाद्यसादिताः विनाशिताः दैत्यसंपदो येनतस्यचक्रिणः हरेः महेंद्रस्यालयोभवनंतच्छ्वारूपंस्थानंसमासः

किंकृतानिवृत्त्यसोनुव्रजनः कृतानतीनतीन्द्रियज्ञाननिधिर्नभः सदः समासइत्यादितरैत्यसंपदः पदंमहेन्द्रालयचारुचक्रिणः ११ पतत्पतंगप्रतिमस्तपोनिधिः पुरोस्यपावल्लभुविमलीपतगिरेस्तडिल्लानिवतामहुच्चकैर्जवेनपीठादुदतिष्ठदच्युतः ८

त्वादङ् अत्रनतीनतीयदः परमितिद्वयोर्यंजनयुग्मयोरसकृदावृत्त्याच्छेकानुप्रासः अन्यत्ररवृत्त्यनुप्रासइत्यनयोःसंसृष्टिः ११ पततस्य:
पतंगः सूर्यः प्रतिमाउपमानंयस्यसः पतंगोपमितस्योचेत्समरः तपोनिधिर्मुनिरस्यहरेः पुरोग्रेभुविपुरः प्रदेशाइतियावत् नश्वलीपततनाति
इत्नलीङ् गताविति धातोर्दैवादिकात्कर्तरिलङ् तावदच्युतोगिरेःशैलात्तडितोस्यसंनीतिन तडिल्लामेघइवरूपइतिमनुयोमकारस्यव

मा. स. कारः तसौमत्वर्थे इति भसंज्ञायामेकसंज्ञाधिकारेणापहृतात्वज्ञातं उच्चैरुन्नतात् पीठात् जवेनोदतिष्ठत् मुनिचरणस्पर्शात्प्रागेव सर्ग
६ उत्थितवान् ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामंति यूनः स्थविर आगते प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान् प्रतिपद्यते इति शास्त्रमनुस्मरन्निति भावः उदो १
नूर्ध्वकर्म्मणीति नियमात् रिहोर्ध्वकर्म्मणि नात्मनेपदं पतत्पतंग इत्यत्र पतंगस्य पतनासंभवात् इयमभूतोपमेत्याचार्यदंडिमस्तनयोपम

अथ प्रयत्नोन्नमितानमत्फणैर्धृते कथंचित्फणिनां गणैरधः न्यधायिषातामभिदेवकीसुतं सुतेन धातुश्चरणौ भुवस्तले १३
तमर्घ्यमर्घ्यादिकयादिपूरुषः सपर्यया साधु स पर्यपूजत् गृहानुपैतुं प्रणयादभीप्सवो भवन्ति नापुण्यवतां मनीषिणः १४

णः अत एवाप्रसिद्धस्योपमानत्वायोगादुत्प्रेक्षेत्याधुनिकालंकारिकाः सर्वं वर्णयंति १२ अथाभ्युत्थानानंतरं धातुः सुतेन नारदेन
प्रयत्नोन्नमितास्तथापि मुनिपादन्यासभारादानमंतः फणा येषां तैः फणिनां गणैः अधः अधःप्रदेशे कथंचिद्धृते स्थापिते भुवस्तले भ
ष्टे अभिदेवकीसुतं लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये इत्यव्ययीभावः चरणौ न्यधायिषातां निहितौ दधातेः कर्मणि लुङ् स्यसिच्सीयु राम.
डित्यादिना चिण्वदिटियुक् अत्र फणानां नमनोन्नमनासंबंधेपि मुनिगौरवायत्तसंबंधाभिधानादतिशयोक्तिभेदः १३ आदिः पूर्वः ६
पुरुषः पुराणपुरुषः अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः स कृष्णः अर्घं पूजामर्हतीत्यर्घ्यः दंडादिभ्यो यः तं नारदं अर्घार्थं पूजार्थं द्रव्य

मर्घ्यं पाद्यार्घाभ्यां चेति यत्प्रत्ययः मूल्ये पूजाविधावर्घः षट्तु त्रिष्वर्घमर्घ्यमिति चामरः अर्घ्यमादिर्यस्याः तयार्घ्यादिकया शेषाद्विभा
षेति कप्प्रत्ययः सपर्यया पूजया पूजा नमस्यापचितिः सपर्यार्चार्हणाः समा इत्यमरः पर्यपूपुजत् परिपूजितवान् णौ चङि तं कर्तव्यं पुत्रं चै
तादित्यर्थान्तरंन्यस्यति ग्रहादीनीति मनसः ईप्सिताः मनीषिणः संतः एषोऽरण्येऽतिथिः साधुः अपुण्यकृतां पुण्यमकृतवतां सुकर्मपापमन्त्रपुण्ये
षु कृञिति भूते क्विप् ग्रहादीनाप्तुमिच्छवः आप्तुमिच्छवः आप्नोतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः आप्ज्ञप्यृधामीदितीकारः न भवंति किंतु

न यावदेतावुदपश्यदुत्थितौ जनस्तुषाराञ्जनपर्वताविव स्वहस्तदत्ते मुनिमासने मुनिश्चिरं नतस्तावदभिन्यवीविशत् १५
महामहानीलशिलारुचः पुरो निषेदिवान् कंसकृषः स विष्टरे श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैरचूचुरच्चन्द्रमसोऽभिरामताम्
१६

पुण्यकृतामेव अतः स्वल्पलभ्याः संतः पुण्याः इत्यर्थः १४ न यावदुत्थितावेतौ मुनिकृष्णौ जनः तुषाराञ्जनयोः पर्वताविव यावन्नोदपश्य
न्नोदपश्यत्तावत्तावच्चिरं भवन्निरंतरं नतः पुरोगो मुनिः कृष्णः पुरा किल भगवान् हरिः कारणाये नारायणावतारेण तपसि स्थितवानिति पुरा
णात् सार्यं चिरमित्यादिना प्रत्ययः सुडागमश्च। स्वहस्तेन दत्ते आसने मुनिं नारदं अभिन्यवीविशत् स्वाभिमुख्येनोपवेशितवान् विशे

मा. स. ७ नेरौचकः १५ महत्या महानीलशिलायाः सिंहलद्वीपसंभवेंद्रनीलोपलस्येव रुगिव रुक् यस्य स इत्युपमालंकारः सिंहलस्याकरोद्भूता महानीला सर्ग १
स्तेनेंद्रनीला इति भगवानगस्त्यः कंसकृषः हरेः पुरोग्रे विष्टरे आसने वृत्तासनयोर्विष्टर इति षत्वं निषेदिवान् उपविष्टवान् भाषायां सद
वसश्रुवः इति क्वसुः स मुनिः अभिसायं सायंकालाभिमुखं अव्ययीभावः सायंकालस्य कांत्युत्कर्षोपमानत्वं श्रितउदयाद्रिर्ये
न तस्य चंद्रमसोऽभिरामतां शोभामचूचुरत् चोरितवान् आप्तवानित्यर्थः चुर स्तेये णिचि ण्यंत इत्यादिना। चङ् अन्यस्यान्यधर्मसंबंधा

विधाय तस्यापचितिं प्रसेदुषः प्रकाममप्रीयत यज्वनां प्रियः ग्रहीतुमार्यान्परिचर्यया मुहुर्महानुभावा हि नितान्तम
र्थिनः १७

संभवाच्चंद्रमसोऽभिरामतामिवाभिरामतामित्यौपम्यपर्यवसानादसंभवद्वस्तुसंबंधरूपो निदर्शनाभेदः सा चोक्तोपमा
यास्त्वंगांगिभावेन संकीर्यते १६ यज्वानो विधिवदिष्टवंतः यज्वा तु विधिनेष्टवानित्यमरः सुयजोर्ङ्वनिप् तेषां प्रियो हरिः प्रसेदुषः प्रस रम. ७
न्नस्य सदेः क्वसुः तस्य मुनेरपचितिं पूजां नमस्यापचितिः पूजेत्यमरः विधाय प्रकाममत्यंतमप्रीयत प्रीतोऽभवत् प्रीङो दैवादि
कात्कर्तरि लङ् मुनिपूजायाः प्रीतिहेतुत्वे र्थांतरं न्यस्यति महानुभावाः महात्मानः आर्यान्पूज्यान्परिचर्यया मुहुर्ग्रहीतुं वशीकर्तुं अ

होलिरिशीर्षश्च नितांतमर्थिनोःभिलाषवंतो हि अर्थनमर्थोभिलाषः सएषामस्तीति मत्वर्थीय इनिप्रत्ययः नतु णिनिः अत्ररूढत्वेस्त्रहितव
त्रिवलीयसीतिभाष्ये १७ अशेषतीर्थोपहृताः कमंडलोर्हि निधाय पाणावृषिणाभ्युदीरिताः अभ्यः उपहृताः तथा कमंडलोः पाणौ नि
धाय कमंडलोः करकपात्रात् उद्धृत्य पाणौ निधायेत्यर्थः कुसुमसान्यचतीसादिवत्क्रियांतरात्तिसक्रियायेत्तया कमंडलोरपादानत्वं अस्त्रीक
मंडलुः कुंडी स्यमरः ऋषिणाभ्युदीरिताः स्तिमिताः अतएवाघौघानां विध्वंसविधौ विनाशकरणे पटीयसीः समर्थतराः पटुशब्दादीयसुनि उ

अशेषतीर्थोपहृताः कमंडलोर्निधाय पाणावृषिणाभ्युदीरिताः अघौघविध्वंसविधौ पटीयसीर्नतेन मूर्ध्ना हरिरग्रहीदपः ॥
१८ स कांचने यत्र मुनेरनुज्ञया नवांबुदश्यामतनुर्न्यविक्षत जिगाय जंबूजनितश्रियः श्रियं सुमेरुशृंगस्य तदा तदासनम् ॥

—गितश्चेति ङीप् अथो जलानि हरिर्नतेन मूर्ध्ना अग्रहीत् स्वीकृतवान् ग्रहेर्लुङ् १८ नवांबुदश्यामतनुः सहरिर्मुनेरनुज्ञया कांचनेकां
चनविकारे वैकारिकोऽणप्रत्ययः यत्रासने न्यविक्षत उपविष्टवान् लुङि नेर्विश इत्यात्मनेपदं शलइगुपधादनिटः क्सः तदासनंतदाह
रुपवेशनसमये जंबूनीलफलोरुनाविशेषः जंबुः सुरभिपत्राच राजजंबूर्महाफला इत्यभिधानरत्नमाला तया जनिता श्रीर्यस्य तस्य

मा० स०
८

तयोक्तस्य भाषितपुंस्कात्वात्पुंवद्भावान्नुमभावः सुमेरुशृंगस्पर्धिवपुषे जिगाय तद्भावविस्पर्धः इत्यादिदोषैरनिकृतं उपमानानुप्रास सर्ग १
योः संसृष्टिः १९ ॥ नतप्तशुद्धकल्लोधितं कार्त्तस्वरं तद्वत् रुक्मकार्त्तस्वरं जांबूनदमष्टापदोस्त्रियामित्यमरः तद्वत् भास्वरं दीप्यमानमंबरं
वस्त्रं यस्य सः कठोरताराधिपस्य पूर्णेन्दोर्लांछनस्य छायारिव छविर्यस्य इत्युपमानपूर्वपदो बहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च महरिवाडवजा
तवेदसो वाडवाग्नेः शिखाभिर्ज्वालाभिराश्लिष्टश्चांभसां निधिरिव विदिद्युते बभासे २० रथांगं चक्रं पाणौ यस्य तस्य हरेः । प्रहरणार्थेभ्यः

सतप्तकार्त्तस्वरभास्वरांबरः कठोरताराधिपलांछनच्छविः विदिद्युते वाडवजातवेदसः शिखाभिराश्लिष्ट इवांभसां निधिः
२० रथांगपाणेः पटलेन रोचिषामृषित्विषः संवलिता विरेजिरे चलत्पलाशान्तरगोचरास्तरोस्तुषारमूर्तेरिव नक्तमंशवः २१

परे निष्ठासप्तम्यौ भवत इति पाणेः परनिपातः रोचिषां पटलेन संवलिता मिलिता मिलिता ऋषित्विषो नक्तं रात्रौ सप्तम्यर्थेऽव्ययं तरोश्चलतो एस० ८
पलाशानां पत्राणामंतराणि विवराणि गोचरस्त्वाश्रयो येषां ते तुषारमूर्तेर्यस्य तस्येंदोरंशव इव विरेजिरे चकाशिरे २१ प्रफुल्लतीतिप्र
फुल्लं तिलीरस्वामी तापिच्छस्य तमालस्य पुष्पं तापिच्छं फले लुगिति लुक् इहोनं प्रसवे सर्वमिति नपुंसकत्वं कालस्कंधस्तमालः

स्यात्तापिछोपीत्यमरः तेन सदृशैः प्रफुल्लतापिछनिभैः नित्यसमासत्वादस्वपदविग्रहः अंतरावस्युरुत्तरपदेत्वमी निभसंकाशनीकाश
प्रतीकाशोपमादय इत्यमरः सप्तसप्तयश्छदाः पर्णानिपर्वसु यस्येति सप्तछदो वृक्षभेदः सप्तपर्णोविशालत्वक्छारदोविषमछद
इत्यमरः संख्याशब्दस्य वृत्तिविषये वीप्सार्थत्वं सप्तपर्णादिवदित्युक्तं भाष्ये शेषं तापिछवत्तस्यपुष्पाणि सप्तछदानि तेषां पांसुवत्
पांडुभिश्च शुभ्रैरभीशुभिरन्योन्यरश्मिभिः अभीशुः प्रग्रहे रश्माविति शाश्वतः परस्परेण छुरिते षिते अमले छवी अन्योन्यकांतीय

प्रफुल्लतापिछनिभैरभीशुभिः शुभैश्च सप्तछदपांसुपांडुभिः परस्परेण छुरितामलछवी तदैकवर्णौ विवृतौ बभूवतुः २२ युगांतका
लप्रतिसंहृतात्मनो जगन्ति यस्यां सविकाशमासते तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः २३

योस्तौ छव्योरभीशूनामवयवावयवीभावाभ्देदनिर्देशः तौ हरिनारदौ तदा एकवर्णौ विवृतौ बभूवतुः प्रादुर्भावान्निभिन्नावेयमनयोरे
कवर्णत्वोत्प्रेक्षा २२ युगांतकाले प्रतिसंहृतात्मानम्नुपसंहृतात्मानो जीवाः येन तस्य कैटभद्विषः हरेर्यस्यां तनौ जगंति सविकाशं स
विस्तरं आसत अतिष्ठन् आसउपवेशने लङ् तत्र तनौ देहे तपोधनाभ्यागमेन संभवंतीति संभवाः संभूताः पंचाद्यच् मुदः संतोषाः न म

मा॰स॰ मुः अत्यरिच्यतेत्यर्थः चतुर्द्दशभुवनानमरणपर्याप्तेश्च उच्यंते तन्नमांतीति कविप्रौढोक्तिः सिद्धातिशयेनतस्मिन्हृद्यसामेदे नाध्यवसितादति सर्ग
८ शयोक्तिः सा च मुदामंतः संबंधेप्यसंबंधोक्तः संबंधरूपा २३ निदाघेउष्णसंधामयस्यततथोक्तं निदाघो ग्रीष्मकालेस्याउष्णस्वेदांबुनो १
रपीतिविश्वः अर्कमिवाधिदीधितिमधिकतेजसंमुनिमभितस्य अभिरभागइतिलक्षणेकर्मप्रवचनीयसंज्ञाकर्मप्रवचनीययुक्ते द्विती
या मुदाविकासमुपेयुषीउपगते क्वसुप्रत्ययांतोनिपातः अतएवाधिश्रिताप्राप्ताश्रीर्याभ्यांतेतथोक्ते इकोचिविभक्ताविति नुमागम

निदाघधामानमिवाधिदीधितिंमुदाविकासंमुनिमभ्युपेयुषी विलोचनेबिभ्रदधिश्रितश्रिणीसपुंडरीकाक्षइतिस्फुटोभवत् २४

मः विलोचने बिभ्रत् नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः सहरिः पुंडरीकाक्षइत्येवंस्फुटोऽभवत् सूर्यसंनिधानश्रीविका
सभाजनेनपुंडरीकसाधर्म्यात्पुंडरीकेइव अक्षिणीयस्येत्यवयवार्थलाभेपुंडरीकाक्षइतिव्यक्तमन्वर्थसंज्ञोभूदित्यर्थः बिभ्रत्स्फुटो राम॰
भवदितिपदार्थहेतुकस्यकाव्यलिंगस्यनिदाघधाममिवेत्युपमायश्चतारनयोरंगांगिभावेनसंकरः २४ अथोभयोरप्येवंज्ञानानंत ८
रमसुतोहेतुकर्तृविसारिभिरभीष्टांप्रसरद्भिः बहुलमाभीक्ष्ण्यइतिणिनिः द्विजावलिरेतत्पंक्तिः दंतविप्राण्डजाद्विजाइत्यमरः सैवव्या

जः कपटं यस्य सः तद्रूप इत्यर्थः सितिम्ना धावल्येन अयोज्यकर्म्मो लंभयन् व्यापारयन् अतिधवलयन्नित्यर्थः लभेरत्रागत्युपसर्जनप्राप्त
र्थत्वेनत्वगत्यर्थत्वात् गतिबुद्धीत्यादिना अणिकर्तुः कर्मकत्वे यथाहवामनः लभेर्गत्यर्थात् णिचणौ कर्तुः कर्मत्वाकर्मत्वे इति प्राप्त्युपसर्ज
नगत्यर्थत्वे तु कर्मत्वमेवेति रहस्यं लभेश्चेति नुमागमः शुचिस्मितां वाचमवोचदुक्तवान् स्मितप्रवाभिभाषी राघव इति न्यायादिति भा
वः नुओवचिर्वालुङ् वचउमित्युमागमे गुणः अत्र सौधमिवेत्युपमाया सितिम्नालंभयन्नित्यसंबंधरूपातिशयोक्तिः द्विजावलिव्या

सितं सितिम्ना सुतरां मुनेर्वपुर्विसारिभिः सौधमिवाथ लंभयन् द्विजावलिव्याजनिशाकरांशुभिः शुचिस्मितां वाचमवोचद
च्युतः २५ हरत्यघं संप्रति हेतुरेष्यतः शुभस्य पूर्वाचरितैः कृतं शुभैः शरीरभाजां भवदीयदर्शनं व्यनक्ति कालत्रितयेपि योग्य
ताम् २६

जनिशाकरेति छलादिशब्देरसत्यत्वप्रतिपादनरूपापह्नवस्य च मिथो नैरपेक्ष्यात् संसृष्टिः २५ भवदीयदर्शनं शरीरभाजां
प्राणिनामित्यर्थः भजो ण्विः कालत्रितये भूतादिकालत्रयेपि योग्यतां पात्रत्वं व्यनक्ति गमयति कुतः संप्रति दर्शनकाले अघं पापं हरति
एष्यतः भाविनः शुभस्य श्रेयसो हेतुः तथा पूर्वाचरितैः शुभैः कृतं एवं त्रैकाल्येपि सत्कार्यत्वेन कारणत्वेन च पुंसि सुकृतसमवायमवगमयन्ने

मा. स. दर्शनं कस्य न भाग्यमिति भावः अन्यहरत्तौ सारिकाकान्यथार्थस्य शरीरे सारिकाकान्यथार्थस्य शरीरे सारिका सार्थहेतुत्वात् तथा वाक्यार्थहेतु सर्ग
१० कं काव्यलिंगमलंकारः २६ जगत्सयथ्यौ सा अपरिच्छिन्नाः सहस्रं भानवो ऽंशवो यस्य तेन भानुना अर्केण भानवो ऽर्कहरांशवद्युभयत्रा १
पि वैजयंती यत्तमो नियंतुं निवारयितुं न समभावि न शेके भावे लुङ् अश्रियमानमुत्तमं यस्मात्तरस्तु तमे सर्वाधिके ऽपरः तमो मोहा
त्मकं अ संख्यतां गतैस्तेजोभिः प्रसस्यव लात्तलयातुलं अतभ्यात्म दर्शनो भवानिति भावः तुरखिरे सारिका विकल्पात्प्रियानत्तं अ

जगत्स्य यूथ्यौ सहस्रभानुनान यन्नियंतुं समभावि भानुना प्रसस्य तेजोभिरसंख्यतां गतैरदस्त्वयातुन्नमनुत्तमं तमः २७
कृतः प्रजाक्षेमकृता प्रजासृजा सुपात्रनिक्षेपनिराकुलात्मना सदोषयोगेपि गुरुस्तमहृयोनिधिः श्रुतीनां धनसंपदामि
व २८

त्रोपमाना भ्रान्तो मुनेराधिक्यप्रतिपादनाद्व्यतिरेकः २७ प्रजानां अपत्यानां च क्षेमकृता कुशलकारिणा प्रजास्त्वपत्यसंततौ ॥ एम.
जन इत्यमरः सुपात्रे योग्यपुरुषे कराहारिद्रभाजने च निक्षेपेण निधानेन निराकुलात्मना स्वस्थचित्तेन योग्यभाजनयोः पात्रमि १०
त्यमरः प्रजासृजा ब्रह्मणा पुत्रिणा च तं धनसंपदामिव श्रुतीनां वेदानां सदोषयोगे दानभोगाभ्यां व्ययेऽमत्यः एकत्राम्नाता त्य

ज्ञानेन्वाचेतिभावः गुरुरुपदेष्टा संप्रदायप्रवर्त्तक इत्यावत् अन्यत्र महान्निधीयतेऽत्रेति निधिः निक्षेपः कृतः उपसर्गे घोः किः श्रु
तिसंप्रदायद्वारा धर्मो धर्मश्च स्थापकतया जगत्प्रतिष्ठाहेतत्रोभवादृशां दर्शनं कस्य न श्लाघ्यमिति भावः अत्र शब्दमात्रमाधर्म्मात्
श्लेषोयं प्रकृताप्रकृतविषय इत्याहुः २८ ।व हे मुने निर्वाहितोहमस्माल्प्रपहृतपाप्मना अतएवामुना विलोकनेनैव कृतार्थः कृतोस्मि तथा
प्यहं गरीयसीरर्थवत्तराः द्विवचनविभज्येत्यादिनायसुन् उगितश्चेति ङीप् प्रियस्थिरेत्यादिना गुरोर्गरादेशः गिरस्तव वाचोपिशुश्रूषुः

विलोकनेनैव तवामुना मुने कृतः कृतार्थोस्मि निवर्हितांहसा तथापि शुश्रूषुरहं गरीयसीर्गिरोथवाश्रेयसि केन तप्यते २९
गतस्पृहोप्यागमनप्रयोजनं वदेति वक्तुं व्यवसीयते यया तनोति नस्तामुदितात्मगौरवो गुरुस्तवैवागम एष धृष्टताम् ३०

श्रोतुमिच्छुः अस्मि श्रृणोतेः सनन्तादुप्रत्ययः न चैतद्धृष्टेत्याह अथवेति तथाहीत्यर्थः अथवेति पक्षान्तरे श्रेयसि स्वोरिति गणाख्यानात् श्रे
यसि विषये केन तप्यते न केनापीत्यर्थः कृतार्थताया इयत्ताभावादिति भावः भावे लट् एवं प्रियमुक्त्वा संगत्यागमनविनयेन पृच्छति २९ ग
तस्पृहोपि विरक्तोपि त्वमागमनप्रयोजनं वदेति वक्तुं यया धृष्टतया व्यवसीयते उद्युज्यते अस्यते भावे लट् । उदितमुत्पन्नं उक्तं वा आत्मनो

मा. स. ममगौरवं येन सः गुरुश्लाघ्य एव तवैवागम एव नोस्माकं धृष्टतां तनोति भवतो निस्पृहत्वेपि प्रेक्षावत्प्रवृत्तेः प्रयोजनप्रश्नावकाशः सर्ग
११ ३० इतीति इति ब्रुवंतं हरिं सव्रतीमुनिरुवाच किमिति हे पुरुषोत्तम पुरुषेषु श्रेष्ठ न निर्द्धारणे इति षष्ठीसमासनिषेधः त्वयाइत्थं १
तस्पृहोपी सेवं न वाच्यं निःस्पृहस्यापि स्वप्रयोजनसंभवादिति भावः तदेवाह योगिनामपि त्वमेव साक्षात्करणीयः प्रत्यक्षीकर्तव्य इ
सतोस्मादन्यत् गुरुकार्यं किमस्ति न किंचिदित्यर्थः तस्मान्न प्रयोजनांतरप्रश्नावकाश इति भावः उपबृंहयति योगिनामपि त्वमेव साक्षा

प्रतमुवाच सव्रतीनवाच्यमित्थं पुरुषोत्तम त्वया त्वमेव साक्षात्करणीय इत्यतः किमस्ति कार्यं गुरु योगिनामपि ३१
उदीर्णरागप्रतिरोधकं जनैरभीक्ष्णमक्षुण्णतयातिदुर्गमम् उपेयुषो मोक्षपथं मनस्विनस्त्वमग्रभूमिर्निरपायसंश्रया

त्करणीय इति तदेवद्रढयति ३१ उदीर्णेति उद्रिक्तो रागो विषयाभिलाषः स एव प्रतिरोधकः प्रतिबंधकः पारिपंथिको यस्मिन् तत्प्रतिरोधप एम.
एस्कंदिपारिपंथिकमलिम्लुचा इत्यमरः अभीक्ष्णमक्षुण्णतया अनभ्यस्तत्वेन अप्रहतत्वेन च जनैरतिदुर्गमं मोक्षपथमपवर्गमार्गैकां ११
तारं चोपेयुषः प्राप्तवतः उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति क्वसंतो निपातः मनस्विनः सुमनसः धीरस्य च प्रशस्तायां बुद्धिः मेव निरपायः पुनर

वृत्तिरहितः संश्रयः प्राप्तिर्यस्याः सा तथोक्ता। न स पुनरावर्त्तत इति श्रुतेः अग्रभूमिः प्राप्यस्थानं अग्रमात्मैव तेन प्राप्य इति विश्वः सोहमित्यादि
श्रुतेस्तत्प्राप्तेरेव मोक्षत्वादिति भावः तस्मान्मुमुक्षूणामपि साक्षात्करणीय इति प्रसिद्धं तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽय
नायेति श्रुतेः यथा कश्चित्कुतश्चित्संकटाल्लिंगं स्वकेन चित्कान्तरे गगनस्य किंचिन्निर्बाधस्थानप्राप्तिरनपायापकल्पते तथात्मप्राप्तिमु
मुक्षोरिति ध्वनिः ३२ पुराविदः पूर्वजाः कपिलादयः तां निगृहीतमानसैरंतर्निबद्धचित्तैर्योगिभिः आत्मनि अधि इति अध्यात्मविभक्त्या

ननु प्रकृतिविविक्तपुरुषसाक्षात्कारान्मोक्षो नास्मत्साक्षात्कारादित्याशंक्य सोपि त्वमेवेत्याह उदासितारं निगृहीतमा
नसैर्गृहीतमध्यात्मदृशा कथञ्चन बहिर्विकारं प्रकृतेः पृथग्विदुः पुरातनं त्वां पुरुषं पुराविदः ३३ ॥ ॥ ॥

र्थेऽव्ययीभावः अनश्चेति समासान्तश्च अध्यात्मं दृक् ज्ञानं तया अध्यात्मदृशा प्रत्यग्दृष्ट्या कथंचन गृहीतं साक्षात्कृतं केन रूपेण
गृहीतं इत्यत आह उदासितारं उदासीनं प्रकृतौ स्वार्थप्रवृत्तायामपि स्वयमप्रवृत्तत्वादुदासीन इत्यर्थः आसेस्तृच विकारेभ्यो बहि
बहिर्विकारं महदादिभ्यः पृथग्भूतं इत्यर्थः अपपरिबहिरंचवः पंचम्या इति सव्ययीभावः किंच प्रकृतेः स्वैरगुणात्मनो मूलकारणात्पृथक्

मा.स. भिन्नं प्रकृतिः पंचभूतेषु प्रधाने मूलकारणं इति यादवः पुराणं पुरातनं अनादिं मायेति रमिति सादिना पुरुषः पुरुषपदवाच्यं विज्ञानघ सर्गे
१२ नं विदुर्विदंति विदो लटो वेति झेर्जुसादेशः यथाहुः मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकश्च विकारो न प्रकृ
तिर्न विकृतिः पुरुष इति अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुतेश्च ततोऽपि त्वमेव तत्त्वमस्यादिवाक्यैरेकाश्रवणात् तस्मात्त्वमेव
साक्षात्कारणीय इति सुष्ठूक्तमिति भावः ३३ जगत्त्रयस्य एकः स्थपतिरेकाधिपतिः एकशिल्पीच स्थपतिः पुनः स्थापतिरधिपतौ तक्षिण

एवं भगवतो निर्गुणस्वरूपमुक्त्वा संप्रति प्रस्तुतोपयोगितया सगुणमाश्रित्य षड्भिः स्तौति निवेशयामासिथ हेलयो
द्धृतं करणमतां छादनमेकमोकसः जगत्त्रयैकस्थपतिस्त्वमुच्चकैरहीश्वरस्तंभशिरः सुभूतलम् ३४ अनन्यगुणस्तव
केन केवलं पुराणमूर्ते महिमावगम्यते

बृहस्पतिसचिवयोरितिवैजयंती त्वं हेलयोद्धृतं वराहावतार इति भावः करणमतामोक ए.म.
सः आश्रयस्य सप्तमनश्च ऊकः सप्तानिचाश्रये इति विश्वः एकं छादनमावरणं भूतलं उच्चकैरुन्नतेषु अहीश्वरः शेष एव स्तंभस्तस्य शि १२
रस्सु मूर्द्धसु अग्रेषु सहस्रेष्वपीति भावः निवेशयामासिथ निहितवानसि विशतेर्णिच्‌ ततो लिट् थलत्वात्‌ कृनुप्रभुयुज्यते लिटीत्यस्तेर

नुप्रयोगः अत्र भिन्नाभिन्नस्वरूपयोर्हेतुमन्त्रावान्भिन्नस्वरूपं परितस्वरूपकं ३५ नविद्यते ऽन्यो गुरुर्यस्मात्तस्मात् अनन्यगुरुर्वाः इसनीकारांतः
पाठः समासांतस्य ईकारेन घृतश्चेति कः प्रसंगः पश्चात्तु नुयसंज्ञं नाइकारांतो तो गुणवचनादिति न प्राप्नोति ङितिह्रस्वश्चेति वान
दीत्वाद्धाणानघाइस्याउगमः केचित्तु समासांतविधिरनित्य इति रूपं धारयंति तस्याः सर्वोत्तरण्यास्तव पुराणमत्रैः केवलमनानु
य स्वरूपस्यैव केवलः कृत्स्नः एकः स्यात्केवलश्चावधारणइति शाश्वतः महिमा केनावगम्यते न केनापीत्यर्थः कुतः मनुष्याज्जन्म यस्य

मनुष्यजन्मापि सुरासुरान्गुरो भवान्भवोच्छेदकरैः करोत्यधः ३५ लघूकरिष्यन्नतिभारभंगुरामम्ं किल त्वं त्रि।
दिवाद्वीतरः उद्धृत्यामाढलोकत्रितयेन सांप्रतं गुरुर्धरित्रीक्रियते तरां त्वया ३६

((समनुष्यजन्मापि भवान् अवर्ज्यैव
ऊर्ध्वीहिर्व्यधिकरणोजन्माद्युत्तरपद इति वामनः भवच्छेदकरैः संसारनिवर्तकैर्गुरोर्ज्ञानादिभिः सुरासुरान् सुरासुरविरोधस्य कार्यौ
पाधिकत्वेनाशाश्वतिकत्वाद्येषां च विरोधः शाश्वतिक इति न द्वंद्वैकवद्भावइत्याहुः अधः करोति शेषे प्रथम इति प्रथमपुरुषः भवच्छेद
स्य पुष्परस्मदन्यत्वेनशेषत्वादिति मानुषएव ते महिमा दुरवगाहः अमानुषस्तु किमिति तात्पर्यार्थः द्वितीयार्द्धे असकृद्ध्वजनयुग्मा

मा॰ स॰ वृत्त्याछेकानुप्रासः ३६ त्वमतिभारेणाऊर्जितस्वरूपेणानं गुरुं स्वयं मन्यमानो भंजमासमिदो गुरुश्च भिदुरास्य: कर्मकर्तरि इतिवामन: अ स॰ १
१३ नं भुवमित्यर्थ: लघुशरीरश्चन्नाविभर्षि कार्श्यन् किल अत्रानतनम्रावेचौचेतिदीर्घ: तृतीयपादो श्लिष्टवः स्वर्गस्तस्मात् उपजर्पकविधाने
वर्तिविषये संख्याशब्दस्य पूरणार्थं निभागादिवत् अवातर: अवतीर्णोसि सांप्रतं संप्रतिउद्दूढलोकस्तितये न तु स्त्ताविति शेष: तथाथ
रित्रीगुरु: पृथ्वीभारवतीचक्रियते तरां अतिशयेन क्रियते तिऊ श्रेतितरप् किमेत्तिउ अय याहाम्बद्व्यप्रकर्षइत्याम्प्रत्यय: लच्

निजौजसोज्जासयितुं जगद्द्रुहामुपाजिहीथा न महीतलं यदि समाहितैरप्यनिरूपितस्ततो पदं दृश: स्या: कथमीश
मादृशा ३७

२६
कर्तागुरुकर्तेति विरोधाभासोलंकार: आभासत्वे विरोधस्य विरोधाभासउक्तउतिलक्षणात् निजौजसा स्वतेजसा जगद्भ्यो द्रुह्यं
तितेजगद्द्रुह: कंसादय: सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् तेषामुज्जासयितुं तान् हंतुमित्यर्थ: जासिनिप्रहणेत्यादिना कर्मणि षष्ठी षष्ठ एम॰
ष्ठी उजमुद्दिमायामिति चुरादि: महीतलं नोजिहीथा: यदि नागतवानसि ओहाङ् गतौ लिट्थास् ततस्तर्हि समाहितै: समाधिनिष्ठैरपि १३
सकर्मकार्यश्चात्रानात्स्विवं दापिविहितकर्मणि कर्तरि क्त: अथवा समाहितचित्तै: विभक्तं यनेषु विभक्ताः भातारइति तदुत्तरपदलोपोऽ

ह्व्यः गम्यमानार्थस्याप्रयोग एव लोप इति कैयटः अनिरूपितोपि गृहीतस्त्वमीशामारुद्धां चर्मचक्षुषामिति भावः विनयोक्तिरियं दृशो
दृष्टेः पदं गोचरः कथं स्यां न केचिदित्यर्थः तस्मात्त्वत्साक्षात्कार एवागमनप्रयोजनमिति भावः ३७ विश्वं बिभर्तीति विश्वंभरः तत्सं
बुद्धौ हे विश्वंभर विश्वत्रातः संज्ञायां भृतॄवृजीत्यादिना खच्प्रत्ययो मुमागमः मदोद्धतैः कंसादिभिरुपद्रुतं पीडितं त्वदेव विश्वंपा
तुं त्वमेव ईशिषे ईशः कोसि विश्वंभरत्वादिति भावः ईश ऐश्वर्ये लटि थासः ... साधर्म्येण दृष्टांतमाह त्वयेति त्वया यात्तमस्कांडेस्त

ननु कोसौ निर्बंधो यन्ममैवायं दुष्टनिग्रहाधिकार इत्याशंक्यानन्यसाध्यत्वादित्याह उपद्रुतं यातुमदोमदोद्धतैस्त्वमे
व विश्वंभर विश्वमीशिषे ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः त्वयात्तमस्कांडमलीमसं नभः ३८

॥मो वर्गैः कांडोऽस्त्री दंडबाण
र्ववर्गावसरवारिषु इत्यमरः कस्कादिषु चेति विसर्जनीयस्य सत्वं मलीमसं मलीमसं तु मलिनं कच्चरं मलदूषितमित्यमरः ज्योत्स्नातमि
स्रेत्यादिना मलधीयो निपातः नभः क्षालयितुं रवेः ऋते रविं विना अन्यारादितरर्त इति पंचमी कः क्षमेत शक्नुयात् न कोपीत्यर्थः अ
त्रवाक्यद्वये समानधर्मस्यैकस्येशिषे क्षमेतेति शब्दद्वयेन वस्तुप्रतिवस्तुभावेन निर्देशात्तत्रापि व्यतिरेकमुखत्वाद्वैधर्म्येण प्रतिवस्त

मा. स. पमालंकारः तदुक्तं सर्वस्वे वाक्यार्थगतत्वेन सामान्यस्य वाक्यद्वये पृथक्निर्देशे प्रतिवस्तूपमालंकारः किंच जनो मृगाणामिव सा सर्ग
१४ कंसादिमहीभृतां वधाद्धेतोः स्तवं स्तोत्रं स्तवः स्तोत्रं नुतिः स्तुतिरित्यमरः करोतीति यत्तद्धे हरे तस्य सिंहे तिगम्यते सा स्तुतिः १
तिरस्क्रिया हिरण्याक्षपुरःसराः हिरण्याक्षप्रभृतयो ये सुरास्ते एव द्विपास्तेषां द्विषो हन्तुरित्यर्थः तस्य न तव प्रस्तुतवैपरीत्येन
प्रस्तुते स्तुतं वैपरीत्ये इतिमरणव्याख्याने तिरस्क्रियाप्रयमानः यदितिसामान्येन पुंसकासेतिविधेयलिंगं गनधातिनःसिंह

करोति कंसादिमहीभृतां वधाज्जनो मृगाणामिव यत्तव स्तवं हरेर्हिरण्याक्षपुरःसरासुरद्विपद्विषः प्रत्युत सा तिरस्क्रि
या ३९ एवं स्तुत्वा देवमभिमुखीकृत्यागमनप्रयोजनं उपोरति प्रवृत्त एव स्वयमुज्जितश्रमः क्रमेण पेष्टुं भुवन
द्विषामसि तथापि वाचालतया युनक्ति मां मिथस्त्वदाभाषणलोलुपं मनः ४०

ऽऽ स्वयमगवधवर्णेनमिवमहासुरहंतुस्तवकं एम.
सादित्युक्तत्वधोद्धारतंतिरस्कारएवेत्यर्थः अत्रासुरद्विपानां हरिवद्धरिरिति श्लिष्टपरंपरितरूपकं मृगाणामिवेत्युपमया अंगां १४
गिभावेन संकीर्यते ३९ तं उक्तितत्वमः त्यक्तश्रमः सन् क्रमेण भुवनानि द्विषंतीति भुवनद्विषः इष्टास्तेषां पेष्टुं तान् हिंसितुं हंतुमि

स्यर्थः जासिनिग्रहरणनारकाथपिबाहिंसायामितिकर्मणिशेषेषष्ठी स्वयमपरप्रेरितएवप्रवृत्तोसिएवंतर्हिपिष्टपेषणताप्राकारीतिचेत्तत्राह
तथापिस्वतः प्रवृत्तावपिमिथोरहसित्वदाभाषणेतयासहसंलापेलोलुपंलब्धं लुब्धोभिलाषुकस्तृष्णक्समौलोलुपलोलुभाविस्यमरः
मनोमांवाचालतयासहयुनक्तिवाचालंकरोतीत्यर्थः वाचोबह्वोस्यसंतीतिवाचालः आलजाटचौबहुभाषिणीत्यालच् स्यात्जल्पाकस्तु
वाचालोवाचाटोबहुगर्ह्यवागित्यमरः ५० तत्तस्मादिंद्रमुपगतः उपेंद्र इंद्रावरज अतएवेंद्रसंदिष्टंश्रोतव्यमितिभावः किंचविश्वस्येज

अथस्ववाक्यश्रवणंसहेतुकंप्रार्थयते नरेन्द्रसंदिष्टमुपेन्द्र यद्वचः क्षणंमयाविश्वजनीनमुच्यते समस्तकार्येषुगतेनधु
र्यतामहिद्विषस्तद्भवतानिशम्यतां ५१ अथशिशुपालोहन्तव्यइतिवक्तुंतस्यावश्यवध्यत्वंअन्यवध्यत्वंचायनौपपिक

त्वापहितंविश्वजनीनं आत्मनेविश्वजनभोगेत्रपवाद्रवंयद्वचःक्षणंनतुचिरंमयोच्यतेतद्धचोऽहिद्विषोवृत्रघ्नः सर्वेभ्योऽसुरेभ्योहितरितिवैज
यंती समस्तकार्येषुधुर्यतांधुरंधरत्वंगतेन आतोपिभवतानिशम्यतांप्रार्थनायांलोट् धुरंवहतीतिधुर्यः धुरोयड्ढकावितियत्प्रत्ययः स्फुटम
प्रयणार्थहेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः ५१ प्रतिपत्ताछत्रोजन्मयासांतोसांभियामभ्रमिरविषयः निभीकइत्यर्थः तपनद्युतिः सर्वप्रतापोदि

मा.स. तेन रत्नत्रजो दैत्यो ऽभूत् कोऽसावित्यत आह हरेरिंद्रस्य इन्द्रशब्दार्थनिषूदनं इंदतीतींद्रः इदि परमैश्वर्ये ऋज्रेंद्रेत्यादिना रन्प्रत्ययांतश्चौणादि सर्ग
१५ को निपातः ततः तस्येंद्रशब्दस्य इंद्र इति संज्ञापरस्य योऽर्थः परमैश्वर्यलक्षणः तस्य निषूदनं निवर्तकं कर्तारि सुर हरेः ऐश्वर्यहर्तारमित्य १
र्थः पूर्वैस्तं हिरण्यशब्दपूर्वं कशिपुं प्रचक्षते हिरण्यकशिपुरित्यर्थः अत्र हिरण्यशब्दपूर्वकत्वं कशिपुशब्दस्यैव न तु संज्ञिनस्तदर्थस्ये
ति शब्दपरस्य कशिपुशब्दार्थगतत्वेनाप्रयोजकस्य प्रयोगादवाच्यवचनाख्यं दोषमाहुः परवाच्यवचनमवाच्यवचनं हितादिति समा

तथाप्यौद्धत्यप्रकरणार्थं जन्मांतरवृत्तांतं तावदुदाहरति ४२ अभूदभूमिः प्रतिपक्षजन्मनां भियां तनूजस्तपनद्युतिर्दितेः
यमिंद्रशब्दार्थनिषूदनं हरेर्हिरण्यपूर्वं कशिपुं प्रचक्षते ४२ समत्सरेणासुर इत्युपेयुषा चिराय नाम्नः प्रथमाभिधेयतां

धानं एवंविधविषये शब्दपरेणार्थलक्षणेति कथं विरूपाक्षमित्युक्तमस्माभिरेवं पूर्वं गिरित इति धनुरुपपदमस्मै वेदमभ्यादिदेशो रा.म.
त्येतद्व्याख्यानावसरे संजीविन्यां घंटापथे च विशेषश्चायं दैत्यमुद्दिश्य हिरण्यपूर्वं कशिपुं हिरण्यशब्दपूर्वं कशिपुं प्रचक्षते संज्ञात्वेन पु १५
४२ समत्सरेण सवैरेण अस्यतीत्यसुरः असेरुरन् असुर इति नाम्नश्चिराय चिरकालेन चिराय चिररात्राय चिरस्याद्याश्चिरार्थका इत्य

मरः प्रथमाभिधेयतामुपेयुषाञ्चलार्थेनयामुख्यार्थतांगतेन नरस्त्विनाबलवता नरसीवलरंहसीतिविग्रहः येनहिरण्यकशिपुना त्रिविसोरंतो
निघ्नसदांदेवानांमनस्सुभयस्यपर्वावतारः प्रथमप्रवेशः कृतोरण् न्यधीयतनिहितः कर्मणिलङ् अस्मादेवदेवानांभयस्योसन्निरभूदित्यर्थः
५३ श्रियः संपदः यतोयदेत्यर्थः दिशामधीशान्दिक्पतीनपिचतुरः सुरानिंद्रवरुणयमकुबेरानपास्यविहायतंहिरण्यकशिपुंरागहृ
ताराग्गाकृष्टाः सत्यः ननुबलादितिभावः सिषेविरेयतोधीरप्रियाः श्रियइतिभावः ततस्मारभ्यतदाप्रभृति अयशाः करोतीत्ययशस्क

भयस्यपर्वावतरस्तरस्विनामनस्सुयेनद्युसदांन्यधीयत ५३ दिशांप्रधीशांश्चतुरोयतः सुरानपास्यतंरागहृताःसिषेवि
रे अवापुरारम्यततश्चलाइतिप्रवादमुच्चैरयशस्करंश्रियः ५४ पुराणिदुर्गाणिनिशातमायुधंबलानिशत्रुरगणाश्चनाश्च
कंचुकाः स्वरूपशोभैकगुणानिनाकिनांगरौयमाशंकातदाप्रचक्रिरे ५५

पुरंडः कीर्तिहेतुकमित्यर्थः कंञोहेतुताच्छील्यानुलो
म्येष्विति टप्रत्ययः अतः कृकमित्यादिना विसर्जनीयस्यसत्वं उच्चैः प्रचुरंचलाअस्थिराः इतिप्रवादंजनवादमापुः दिगीशानामपिसर्व
स्वहारिणमिति तदौद्धत्यस्यपराकाष्ठेतिभावः ५४ पुराणिकिंचनाकिनांसुराणांगरीयहिरण्यकशिपुमाशंक्यबाधकत्वेनोत्प्रेक्ष्यस

मा॰स॰ कालः आदिर्यस्मिन्नतन्नेशादितराप्रभृति स्वरूपज्ञो भेवैकंफलं मुख्यं प्रयोजनं येषां पुरादीनां तानि तथोक्तानि आगोदिगसाध्यशात्रवाभावा सर्ग
१६ दितिभावः नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्यामिति नपुंसकैकशेषः पुराणि दुर्गाणि प्राकारपरिखादिभिः अगम्यानि चक्रिरे सुदुरोरु १
य संख्यानमिति गमेर्डः आयुधनिशातं च निशितं चक्रे शोतनूकरण इति धातोः क्तः शाछोरन्यतरस्यामिति आत्वविकल्पात् इत्वं आतं व
लानि सैन्यानि भूरणिशो यंत्रं ति चक्रिरे संपादितानि कंचुकावारवाणलोहचर्माणीत्यर्थः कंचुको वारवाणो ऽस्त्रीत्यमरः घनादुर्भे

स संचरिष्णुर्भुवनांतरेषु यां यदृच्छयाशिश्रियदाश्रयः श्रियः अकारि तस्यै मुकुटोपलस्खलत्करैस्त्रिसंध्यं त्रिदशैर्दिशे
नमः ४६ अथ सो ऽपि तथैव संहत इत्याह स राघ्रुराभिन्नघनेन विभ्रमान्नृसिंहसैंहीमतनुं तनुं तथा समुग्धकान्ताः स्तन

दाश्चक्रिरे इति त्यसन्नद्धा जायन्तीत्यर्थः ॥ ४५ अन्येषु भुवनेषु भुवनांतरेषु सुप्सुपेति समासः संचरिष्णुः संचरणशीलः अलंकृञ् एम॰
स्यादिना चरेरिष्णुच् प्रत्ययः श्रियः आश्रयः स हिरण्यकशिपुः यदृच्छया स्वैरवृत्त्या यदृच्छा स्वैरवृत्तिरित्यमरः यां दिशमाशिश्रियत् अ १६
यनेश्लुङ् णिश्रीत्यादिना चङि द्विर्भावः इयङादेशः मुकुटोपलेषु मौलिरत्नेषु स्खलंतः करा येषां तैः शिरसि बद्धांजलिभिरित्यर्थः उपल

प्रस्तरे रत्न इति विश्वः। तिस्रो दशा अवस्था बाल्यकौमारयौवनानि जन्मसत्तावृद्धयो वा येषां तैः त्रिदशैर्देवैः यद्वा त्रिदशपरिमाणमेषामिति। बहुव्री
हौ संख्येये डजबहुगणात् तिस्रः संध्याः समाहृताः त्रिसंध्यं तद्धितार्थेत्यादिना समाहारे द्विगुः द्विगुरेकवचनं वा टाबन्त इति पक्षे नपुंसकत्वं।
अत्यन्तसंयोगे द्वितीया तस्यै दिशे नमः स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी नमो नमस्कारो अकारि कृञः कर्मणि लुङ् चिण् भावकर्मणोरिति चिण्॥ ४६
हे नृसिंह नरः सिंह इवेत्युपमितसमासः नाचासौ सिंहश्चेत्यपि प्रस्तावात् सिंहस्येमां सैंहीं तां अतनुं अनल्पां तनुं कायं बिभ्रतान्वस्ति

संगभंगुरैरुरोविदारं प्रतिचस्करे नखैः ४७ अथास्यानंतरजन्मचेष्टितान्याचष्टे विनोदमिच्छन्नथ दर्पजन्मनो रणेन कं
डूस्त्रिदशैः समं पुनः स रावणो नाम निकामभीषणं बभूव रक्षः क्षतरक्षणं दिवः ४८ अस्यैवाद्भुतमष्टादशश्लोकैर्व्याचष्टे ॥

हावतारभाजा इत्यर्थः अत एव सटाच्छटाभिः केसरसमूहैः भिन्ना घना मेघा येन अभ्रंकषविग्रहत्वादिति भावः सटाच्छटा केसरयोः त
नुः काये कृशेऽल्पे चेति विश्वः त्वया स दैत्यः मुग्धौ नवौ। मुग्धः सौम्ये नवमूढे इति वैजयन्ती यौ कान्तास्तनौ तयोः संगेनापि भंगुरैः नखैः उरोवि
दार्यत उरोविदारं परिक्लिश्यमाने चेति णमुल् प्रतिचस्करे हतः किरतेः कर्मणि लिट् ऋच्छत्यृतामिति गुणः हिंसायां प्रतेश्चेति सुडागमः

मा॰स॰ वज्रकठिनोपि नखैर्विदारित इत्यवाङ्मनसगोचरमहिम्नस्ते किमसाध्यमिति भावः ४७ अथ स हिरण्यकशिपुः पुनर्भवेपि त्रिदशैः समं सहसा सर्ग॰
१७ कं सत्रासमंसहे समरः रणो न दध्यौ इतः सा राज्ञस्तस्य स्मा स्त्रस्माः कङ्कभुजकं कुतैः विनोद मपनोदमिच्छन् प्राग्भवनखहतैस्तदयनोदाभा १
वादित्यर्थः दिवः स्वर्गस्य हर्तेर्हरणेर्हायेन तत् हतधुरणहतमित्यर्थः सापेक्षत्वेपि गमकत्वात्समासः अनेन देवसर्वस्वापहारित्वमुक्तं
भाषमत इति भीषणं नन्द्यादित्वात्प्रत्ययः निकामं भीषणं सुप्सुपेति समासः रावणो नाम रावण इति प्रसिद्धं रक्षोवमभव रक्षसयोनौ जा

प्रभुर्बुभूषुर्भुवनत्रयस्य यः शिरोतिरागाद्दशमं चिकर्तिषुः अतर्कयद्विघ्नमिवेष्टसाहसः प्रसादमिच्छासदृशं पिनाकिनः
४९

तइत्यर्थः विश्रवसोपत्यं पुमान् रावणः इति विग्रहः तस्यापत्यमित्यणि विश्रवसो विश्रवणरवणाविति प्रकृतेरवणादे
शः पौराणिकास्तु रावयतीति रावणः इति कुत्सार्थयन्ति तदुक्तं मुत्तरखंडे यस्माल्लोकत्रयं चैतद्रावितं भयमागतं तस्मात्त्वं रावणो नाम रम॰
नाम्ना वीरो भविष्यसीति रौतेरंर्यन्तात्कर्तरि ल्युट् । रावण रक्षसो र्नियतलिङ्गत्वाद्विशेषणविशेष्यभावेपि स्वालिंगता ४८ यो रावणः भुव १७
नत्रयस्य प्रभुः स्वामी बुभूषुर्भवितुमिच्छुः भवतेः सनन्तादुप्रत्ययः अतिरागादुत्साहात् न तु फलविलंबेन निर्वेदादिति भावः दशमं शिरः चिक

निपुणकर्तितं छेत्तुमिच्छुः कृतीछेदन इति धातोः सनन्तादुप्रत्ययः इष्टसाहसः प्रियसाहसः अत एवेच्छास्वहद्यंस्वेच्छानुरूपं येनाकिनः प्रसादवरं वि
घ्नमिवातर्कयन्नुत्प्रेक्षितवानिति परमसाहसिकत्वोक्तिः इतश्चारभ्य श्लोकषट्के पिष्यच्छन्दः स्वसरावणो नामरत्नोवभवेति पूर्वेणान्वयः रंगराजसुन
चंक्रमस्याक्रमताधिकं परमिमिउपरिष्टादन्वयदस्याह तदस्मत् गुणानां च परार्घ्यत्वादिति मायाराहृशयादिवप्रत्येकं प्रधानायिनां मिथः संवे
धायोगादिस्वलेग्नारवा चंक्रमणेन पुराकिल रावणः काम्यकर्मणि प्रजापतिप्रीणनाय नवशिरांसि त्रग्नौ हुत्वा दशमारंभे संतुष्टान्तस्मात्

अथ कैलासोत्क्षेपरत्नं तमाह समुत्क्षिपस्य पृथिवीभृतां वरं वरप्रदानस्य च कारभ्मलिनः त्रसत्तनुषाराद्रिसुतासमंभ्रम
स्वयंग्रहाश्लेषसुखेन निःक्रियं ५०

॥लोकाधिपत्यं च त्रैदंसुन्तरकांडोक्ताकथात्रानुसंधेया ५८ योरावणः पृथिवीभृतां वरं कैलासं
समुत्क्षिपन् दर्पादिति शेषः भ्मलिनो वरप्रदानस्य पूर्वोक्तस्यत्रसंत्याः शैलचलनेन विभ्यंत्यास्तुषाराद्रिसुतायाः पार्वत्याः ससंभ्रमो यः स्वयंग्र
हः प्रियप्रार्थनां विनाकंठग्रहणं सुखमुपेतिसमासः तेनाश्लेषसुखेन पश्चसुखेन नत्रैलोक्याधिपत्यसुखादुत्कर्षेनेति भावः निःक्रयं प्रत्युपका
रनिर्गतं चकार निःक्रयोनुद्धिस्तामर्थ्येनिर्गतौ चेति वैजयंती यद्धाक्रयणं चकाक्रयपच्चव्यवहारेणापां दैन्यदोषं ममार्जेत्यर्थः अत्रसुखवरप्र

[illegible]

मा॰स॰ १८ बलीबलवान् योरावणो नमुचिद्विषा इंद्रेण विगृह्य विरुध्य पुरीममरावतीमवस्कंद अवरुंधानंदनं तदुद्वनं लुनीहि छिंद्धि ई हल्यघोरितीकारः सर्ग १
रत्नानि श्रेष्ठवस्तूनि मणीन्वा रत्नं श्रेष्ठमणावपीति विश्वः मुषाण मुष्णीष्व मुषस्तेये हलः श्नः शानज्झाविति श्नाशानजादेशः अमरांगनाः ह
रज हर सर्वत्र यौनःपुन्ये लोट् इत्थमनेन प्रकारेण अहनि च दिवा च अहर्दिवं अहन्यहनीत्यर्थः अचतुरेत्यादिना सप्तम्यर्थे
द्वंद्वोऽद्वंद्वसमासांतनिपातः दिवः स्वर्गस्य अस्वास्थ्यं असुखं चक्रे अत्रावस्कंदेत्यादौ क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा

पुरीमवस्कंद लुनीहि नंदनं मुषाण रत्नानि हरामरांगनाः। विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा बली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्निशं
दिवः ५१ सलीलयातानि न भर्तुरभ्रमोर्न चित्रमुच्चैःश्रवसः पदक्रमम्॥

हि च तध्वमोरित्यनुवर्तौ समुच्चयेऽन्यतरस्यामिति
विकल्पेन कालसामान्ये लमाद्यादेशो लोट् तस्य यथायथं सर्वत्र आदेशो हिस्वौ च प्रकरणादिना तत्तद्विशेषावसानं अतो हेरिति यथायोगं एम॰ १८
हिलुक् यौनःपुन्यं भृशार्थो वा क्रियासमभिहारः तत्सामान्यस्य करोतेः समुच्चये सामान्यवचनस्येत्यनुप्रयोगश्चक्रे इति अत्र तिङ् चित्रा
र्थौ शब्दार्थयोर्गुणाः सुप्तिङ् चमत्कृतिः सौशब्द्यमिति लक्षणात् समुच्चयश्चालंकारः ५१ संप्रति पुरंदरे समुदायस्त्रियां संपन्नामित्याजिस

मिषुधइत्यमरः येनरावणेनानुद्रुतोऽनुधावितः बलस्यशत्रुरिंद्रस्सपोर्भर्तुरैरावतस्यसलीलयानातिगंभीरगमनानिनप्रशशंस तथाऽद्वैश्च
वसः स्वाश्वस्य चित्रं नानाविधं परक्रमं पदविहेतियं अर्द्धपुलायितमादिगतिविशेष मित्यर्थः नप्रशशंस किंतुकेवलं शीघ्रतां शीघ्रगामि
त्वमेवप्रशशंसं अन्यथाशीघ्रंमां आसंकोपयरहिष्यतीभयादितिभावः ५२ अधीरलोचनोऽस्थिरदृष्टिः कौशिको महेंद्रः उलूकश्चम
हेंद्रगुग्गुलूलूकव्यालग्राहेषुकौशिकइत्यमरः सहस्ररश्मेः सर्वस्यैव यस्यविक्रमकर्मणोरदर्शनंसोऽदृ मशक्नुवन् हिमाद्रेर्गुहैव ग

अनुद्रुतः संपतियेनकेवलंबलस्यशत्रुःप्रशशंसशीघ्रतां ५२ अशक्नुवन्सोढुमधीरलोचनः सहस्ररश्मेरिवयस्यदर्शनं
प्रविश्यहेमाद्रिगुहागृहान्तरंनिनायविभ्यद्दिवसानिकौशिकः ५३ बृहच्छिलानिष्ठुरकंठघट्टनाद्विकीर्णलोलाग्निक
णंसुरद्विषः जगत्प्रभोरप्रसहिष्णुवैष्णवंनचक्रमस्याक्रमताधिकंधरम् ५४

ऽहं तस्यांतरं प्रविश्य विभ्यत् तत्रापिवेपमानएववि
भेतेः शतरिनुमभावः दिवसानिनिनाय यानुकौवेदिवसवारीइत्यमरः कौशिकइत्यभिधायाः प्रस्तुतैकगोचरत्वेनभयश्लेषेपिविशेष्यश्लेषेपिवि
शेष्यश्लेषासंभवातउलूकविषयप्रश्नाक्रिमलोधनिः मनसहस्ररश्मेरिवेत्युपमानिर्वाहकत्वात्सत्यमिध्यं ग ५३ बृहतीशिलेवनिष्ठुरकंठेघ

हनादभिघाताद्विकीर्णो विस्तिमालोलाश्चाग्निकणाः स्फुलिंगाः यस्य तत् अत एवाप्रसहिष्णुतं अनभिभावुकं प्रसहनमभिभव इति वृत्तिका
रः अलंकृञ्जित्यादिना इष्णुच् वैष्णवं चक्रं सुदर्शनं जगत्प्रभोः सकललोकैकस्वामिनः अस्य सुरद्विषो रावणस्य कंधरायामधि अधि
कंधरं॥ अधिग्रीवं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः अव्ययीभावश्चेति नपुंसकत्वात् ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वं॰ कंठो गलोथ ग्रीवायां
शिरोधिः कंधरेत्यपीत्यमरः नाक्रमत न प्रतिहतं न क्रमतेन प्रवर्त्तते स्म किंतु प्रतिहतमेवेत्यर्थः वृत्तिसर्गतायनेषु क्रम इति वृत्तावात्मनेपदं

मविभिन्नशंखः कलुषीभवन्मुहुर्मदेन दंतीव मनुष्यधर्मिणः॥ निरस्तगांभार्यमपास्तपुष्पकं प्रकंपयामास न मानसं न
सः ५५ रणेषु तस्य प्रहिताः प्रचेतसा सरोषहुंकारपराङ्मुखीकृताः प्रहर्तुरेवोरगराजरज्जवो जवेन कंठं सभयाः प्रपे
दिरे ५६ ॥

दं प्रवृत्तिरितिवंधः ५४ सरावणो मदेन दर्पेण दानेन च मदो रेतस्य प्रदानयोरितिविश्वः दंतीगजइवविभिन्नो

विघटितः शंखो निधिभेदः कंबुश्च येन सः सन् शंखो निध्यंतरे कंबुललाटास्थिनिभीषु चेतिविश्वः अकलुषं कलुषं च लुषं आविलं
चो भवत् निरस्तं गांभीर्यमविकारित्वमगाधित्वं च यस्य तत् अपास्तानि पुष्पकाणि पुष्पाणि पुष्पकविमानं च यस्मात्तत् पुष्पपक्षे वै

भाषिकके प्रत्ययः मनुष्यस्येवधर्मः इमम्नुलतादिर्यस्येतिस्वामीत स्यमनुष्यधर्मणः धनदस्यधर्मोदनिन्द्केवलात् मानसंचिन्तेनदीयंस
रश्वमानसंसरसिस्त्वांनइतिविश्वः मुहुर्नप्रकंपयामासनक्षोभयामासेतिनकिंतुप्रकंपयामासैवेत्यर्थः कुवेरस्यमहामहिमतयासंभावि
ताप्रकंपात्तन्निवारणायनमहत्यंसंभाव्यनिषेध्यनिवर्त्तनेद्वौप्रतिषेधाविति वामनः अत्रदंतिरावणयोः प्रकृताप्रकृतयोः श्लेषः ५५
किंच प्रचेतसावरुणेनप्रहिताः प्रयुक्ताः उरगराजाः महासर्पास्तेरज्जवउरगइवरज्जवः नागपाशाइत्यर्थः तस्यरावणस्यसरोषहुंकारे

परेतभर्तुर्महिषोमुनाधनुर्विधातुमुत्खातविषाणमंडलः हतेपिभारेमहतस्त्रपाभराद्भारदुःखेनभृशानतंशिरः ५७
स्पृशन्सशंकःसमनेमुनावधिस्थितःकराग्रैरसमग्रपातिभिः दकबिंदुमौक्तिकैरलंचकारास्यवधूरहस्करः ५८

णयराअनुखीकृताः अवर्त्तिताः अतएवसभयाः संतोजवेनप्रहर्त्तुःप्रयोक्तुः प्रचेतसएवंकंठंप्रतियेदिरेअत्रहिसाप्रयुक्तस्यायुधस्यवैय
र्थ्येनस्वकंठग्रहणादनर्थोत्पत्तिरूपोविषमालंकारः विरुद्धकार्यस्योत्पत्तिर्यत्रानर्थस्यवाभवेदितितिलक्षणात् ५६ अमुनारावणेनधनुःशा
र्ङ्गंविधातुंनिर्मातुंउत्खातमुत्पाटितंविषाणयोःशृंगयोःमंडलंवलयंयस्यसपरेतभर्त्तुःपरेतराजस्यमहिषःवाहनभूतइतिभावः भारेवि

मा.स. षाणासृष्येमञ्जोद्यञ्ज ऋतेपिमहतस्त्वपैवभरः तस्मान्नतोपिइभेराद्रितिभावः भञ्जकेत्यादिकासृढोरविप्रत्ययः सद्रानतं शिरोड्डः खिनउ सर्ग
२० वाह वहतिस्म असंयोगाल्लिट्किलाद्वचिस्वपीत्यादिनासंप्रसारणंकृतेपिभारेननतइतिविरोधः तदनुप्राणितावेयंश्रवननतिहेतु १
त्वसाधर्म्याज्ञयथाभरत्तोत्प्रेक्षा ५७ अहःकरोतीत्यहस्करः सूर्यः दिवाधिविभेत्यादिनाटप्रत्ययः।कस्कादित्वात्सत्वंभुजौसमयेग्री
ष्मकालेअनुपहताचारेचस्थितोपि भुजिःभुज्जेरनुपहतेभंगाराषाढयोरेपि ग्रीष्मेद्रुतवहेपिस्यादितिविश्वः समयासयथासार॰

कलासमग्रेणगृहानमुंचतामनस्विनीरुत्कयितुंपटीयसा विलासिनस्तस्यवितन्वतारतिंननर्मसाचिव्यमकारिनेन्दु
ना ५९

कालसिद्धांतसंविदइत्यमरः असमग्रपातिभिः संकुचत्वल्मिभिरित्यर्थः कराणामंभसांहस्तानांचाग्रैः बलिहस्तांशु॥
वःकराइत्यमरः सशंकंस्पृशन्अविश्वासभयादितिभावः अघर्माअनुष्णाः घर्मोनिदाघःस्वेदोनिदाघइत्यादिनाविकल्पा एम.
उदकशब्दस्योदादेशाभावः नैरेवमौक्तिकैः अस्यवधूरलंचकार ग्रीष्मेयितमध्यान्हासत्यंतपनीत्यर्थः अत्रप्रस्तुतसूर्यविशेषणमात्र २०
साम्यादप्रस्तुतसाधकप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः ५८ कलाभियोडशांशैःशिल्पविद्याभिश्चसमग्रेणसंपूर्णेन कालेशिल्पेविलासैः

चंद्रांशोकलनेकलेतिवैजयंतीगृहीनमुंचतासरागतहृदयेवत्रसतामन्यथारंडाक्षेवाधर्मत्वाच्चेतिभावः मनस्विनीमानिनीरुन्नाउत्सुकाः क
र्तुमुत्कंठयितुं उत्कउन्मनाइतिनिपातनात् उत्कशब्दान्नत्करोतीतिणिचंतान्नमन् पटीयसामानभेदचतुरेणेत्यर्थः अतःरतिंवितन्वताविरचता
चंद्रिकाभिश्चतुरोक्तिभिश्चरागंवर्द्धयताइंदुनाविलासिनोविलसनशीलस्य वैकचलस्यकम्पस्त्वभइतिपिनुरागप्रसयः तस्यराववगास्य
नर्मसाचिव्यंक्रीडासंबंधिकारित्वंचैवत्वं क्रीडालीलाचनर्मचेत्यमरः नाकारीतिनकिंत्वकार्यैवेत्यर्थः अनौचित्यप्राप्तनर्मसाचिव्य

विरथ्यलीलोचितदन्तपत्रिकाविधित्सयानूनमनेनमानिना नजातुवैनायकमेकमुद्धृतंविषाणमद्यापिपुनःप्ररोहति ६०

निषेधनिवारणार्थनन्हद्वयं संभाव्यनिषेधनिवर्त्तनेनन्द्वयमितिवामनः अत्रेंदोःप्रस्तुतस्याप्रस्तुतेननर्मसचिवेनश्लेषः ५८ मानिनाअहं
कारिणाअनेनरावणेनविरथ्यलीलाःचतुरविलासिन्यइत्यर्थः तासामुचिताः विलासिनीविभ्रमदंतपत्रिकेतिसाधीयास्यात्तुः अन्यथावि
प्रकृष्टार्थप्रतीतिलेनश्लिष्टार्थारव्यदोषोपपत्तेःश्लिष्टंतदर्थविगतद्रराणतोभवेदितिलक्षणात् विलासिनीनांयादंतपत्रिकाविभ्रमा
र्थानिर्याणिदंतमयपत्राणि विभ्रमदंतशब्दयोः षष्ठीसमासपर्यवसानात्तादर्थ्यलाभः तासांविधित्सयाविधातुमिच्छयाविघ्नराद्धधा

मा.स. ते: सनिमीमेत्यादिनाइकारः अभ्यासलोपो ऽभ्यासस्येत्यादिना अभ्यासलोपः ततस्त्रियामप्रत्ययस्थात्कामत्ययेराप् चलंजातु करानिदपिकरावि सर्ग
२१ ज्ञातु साधौ चित्समरः ३ उद्धतमुत्पाटितं अविनायकमसिद्धं वैनायकं विघारणं हं तः विघारणं पशुभंगेऽस्मात्क्रोडविदरदंतयोरिति विश्वः अथवा १
पिशुनर्नभ्रशेहति किमन्यत्कार्यमस्येति भावः एतच्चान्यथा कथं गजाननस्यैकरदंतत्वमुत्तमं स्यते नूनमिति ६० निशांतगरहं निशांतं गृ
हं शांतथोरिति विश्वः तत्रनार्यः शुद्धांतस्त्रिय इत्यर्थः तासां परिधानानि अंतरीयाणि अंतरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोंशुक इत्यम

निशांतनारीपरिधानधूननस्फुटागसाप्यूरुषु लोलचक्षुषः प्रियेण तस्यानपराधबाधिताः प्रकंपनेनानुचकंपिरे सुराः
६१

रः तेषां धूननं चालनं धुञोर्णतत्स्मृत् धूञ्भीरणोर्नुगवक्तव्य इति नुक् तेन स्फुटागसा व्यक्तापराधेनापि अंतः पुरद्रोहस्य महा
पराधत्वादिति भावः ऊरुषु तासां ऊरुष्वपि लोलचक्षुषः सतृष्णदृष्टेः सक्थि क्लीबे पुमानूरुः लोलश्चलसतृष्णयोरित्यमरः अतएव तस्य प्रियेणाप्य एम:
मादाम्यदम्मतेन अंगीकृतान्लानिर्न दोषायेति न्यायादिति भावः प्रकंपनेन वायुना अपराधे अपराधाभावेऽपि बाधिताः एजप्रकंपने इति शेषः सुराः २१
अनुचकंपिरे स्वयमुपायेनांतः प्रविश्यानपराधबाधानिवेदनेन मोचयता वायुना अनुकंपिता इत्यर्थः एकस्यवैराग्यादहवो जीवंतीति भावः
६१

तस्य राजस्य जनाभिभाविना लोकतिरस्कारिणा महीयसा मतिमहतां महसां तेजसां महिम्ना महत्त्वेन रच्छादिव्यइमतिरेखा मुहुस्तिर
स्कृतः अत एव तनुः कृशः तनूनपात् तनुपाति जाठररूपेण शरीरं धीरयतीति तनूनपात् अग्निरिति स्वामी नश्यादि सत्रेणामियातनात्तजो
नलो याभावः आधिजैर्दुःखोत्थैर्बाष्पैर्निश्वासोष्मभिः बाष्पो नेत्रजलोष्मा रोगः उष्माधिमान सोऽध्यधौतिविश्वामरे द्वैगुण्याचारश्रोयस्य
सद्विगुणः ततश्च द्विगुणीकृतं द्विरावृत्तं गुणास्त्वावृत्तिशब्दादिजेंद्रियामुख्यतंतुयानि वैजयंतीध्मवितानं धूममंडलं बभार अग्निरपि

तिरस्कृतस्तस्य जनाभिभाविना मुहुर्महिम्नां महसां महीयसां बभार बाष्पं द्विगुणीकृतं तनुस्तनूनपाद्धूमवितानमाधिजैः
॥६२॥ परस्य मर्माविधमुज्झतां निजं द्विजिह्वतादोषमजिह्मगामिभिः तमिद्धमाराधयितुं सकर्णकैः कुलैर्न भेजे फणिनां
भुजंगता ॥६३॥

उत्तत्सं लिलिधौति स्वेजस्कः धधयन्नाले इत्यर्थः धमदैमुरायाः संबंधे संबंधाभिधानादतिशयोक्तिः ॥६२॥ किं
च इद्धं दीप्तं उग्रमित्यर्थः इं धिदीप्तौ कर्त्तरि क्तः तं राजानमाराधयितुं सेवितुं सेवितुं परस्य स्वेतरस्य मर्माणि हृदयादि जीवस्थानानि कुन्ता
चारान्त्रणानि च विध्यति भिनत्तीति मर्माविध् तत्परमाणायहंतेति यावत् विध्यतेः क्विप् ग्रहिज्येत्यादिना संप्रसारणं नहिवृतीत्यादिना दीर्घं

मा.स. र्वैरस्वरीर्यः तंसमीरविषंतिजंस्वीयंद्विजिह्वतांसर्पत्वेयोदोषोदृष्टिविषत्वाशीविषत्वादिरूपंअन्यत्रद्विजिह्वतापिशुनता द्विजिह्वोसर्प सर्ग
२२ चकोविस्मरः सैवदोषस्तमुज्झतांत्याजितां कृष्णोनोसंबंधिभिर्जिह्मगामिभिःकरचरणादिमत्त्वविग्रहधारित्वात् अनुगतिभिःअ १
कपटचारिभिश्च तथाकरणाभ्यांसहवर्ततइतिसकरणकास्तैश्चत्वश्रवणंविहायविःकृतकर्णैरित्यर्थः तेनसहेतितुल्ययोगेवहुव्री
हिः शेषाद्विभाषेतिकप् अन्यत्रकरणैपतिसर्वभ्रणोनीतिसकरणकोनियंता कर्णपतेर्गुल्त् नतः पूर्ववत्समासेसकरणकैः सनियामकैरि

तदीयमातंगघटाविघट्टितैःकरस्थलप्रोषितदानवारिभिः गृहीतदिक्कैरपुनर्निवर्तिभिश्चिरस्ययाथार्थ्यमलं
भिदिग्गजैः ६४ अभीक्ष्णमुष्णैरपितस्यसोष्मणःसुरेन्द्रवंदीश्वसितानिलैर्यथा सचंदनांभःकणकोमलैस्तथावपुर्जला
र्द्रोपवनैर्ननिर्ववौ ६५

॥ इत्यर्थः कुलैर्वर्गैर्भुजंगतासर्पताविटत्वंच भुजंगोविट्सर्पयोरितिहलायुधः नभेजेत्यक्ता भुजेनग एम.
च्छतीतिभुजंगमः गमेःसुपिसोडिच्च तस्मिन्नेवनारिखलेत्वमपिसर्पैः सर्पत्वमपिविहायवेषभाषाक्रियाभिः सौम्यत्वंश्रियतेइ २२
त्यर्थः अत्रवस्तुतःसर्पविशेषणसाम्यादप्रस्तुतखलव्यवहारप्रतीतेःसमासोक्तिः ६४ तदीयमातंगानांघटाभिर्व्यूहैर्विघट्टितैर

पहतैः राजानां धरनाधराइत्यमरः अतएव करस्थलेभ्यः प्रोषितास्यपगतानिरानवारोगा येषां तैर्गृहीताः पलाप्यसंश्रितादिग्गजोपैस्तैर्गृ
हीतदिक्कैः शोषाद्धिमापेतिकप् अपुनर्निवर्तिभिः भयान्नैवस्थितैर्दिग्गजैश्चिराय यथार्थं दिक्त्वस्य नागजादिग्गजाइत्यनुगतार्थनामकत्वं
अलंभि लब्धं लभेराधंतात्कर्मणि लुङ् विभाषा चिणमुलोरिति विकल्पान्नुमागमः ६५ सहोष्मरश्मिरसमरेजवरेरोगीति सोष्मरश्मिरास्त
स्यराघरणास्यवपुरभोदरणांभन्नातुस्यैरपिशोकादितिभावः मुरेंद्रस्य। वंदीकृतास्त्रियः तासांश्वसितानिलैर्निश्वासमारुतैर्यथा निर्ववौ नि

तयेन वर्षाः शरदाहिमागमो वसन्तलक्ष्म्याशिशिरः समेत्य च प्रसूनक्लृप्तिं दधतः सदर्तवः पुरेस्य वास्तव्यकुटुंबितां ययुः
६६

र्ववार निर्वाणानिरत्नौ मोहेइतिवैजयंती तथा सचंद्रनाभः करणाः चंद्रनीरविंदुसाहिनास्तेचतेकोमलाम्रदलाश्चतैर्गलाद्यैः ॥
रणांजलोहिततालवृंतानां पवनेनैर्निर्ववौ धविभ्रेतालवृंतस्याडरीहेत्यखजनेचनृतत् जलार्द्रयाद्र्जलेनाद्र्रेमि निच अत्रसंतप्तस्यो
पोपचारणलिरत्निरितिकारणाविरुद्धकार्योत्पत्तिरूपोविषमालंकारः ६६ सराग्निसंतनुयथाकालं प्रसूनक्लृप्तिं पुष्पसंपत्तिं दधतो
धारयंत आर्तवः वर्षाः प्रावृट् तयेन ग्रीष्मेण। उपसउष्मागमस्तपः स्त्रियां प्रावृट् स्त्रियां भूम्नि वर्षा अथ शरत्स्त्रियामित्यमरः तथाहि

मा. सं. गमो हेमंतः शरदा तथा शिशिरो वसंतलक्ष्मा च समेत्य मिथुनीभावे मिलिता अस्य राघरास्य पुरे व संनीतिवास त्यां वस्तारा व से सत्यत्क रा.ओ.

२३ र्तरि रिणा चेति कर्त्तरि तव्यत् प्रत्ययोऽरद्विघ्व नेचंते कुडं वितन्वत तत्रांपगुः समेत्य संपगुरिति समुदाय समुदायिनोरभेद विवक्षया समानक १

र्तकत्वं अत्र पुरे अपापत्सर्व ऋतुसंबंधाभिधानात् संबंधसंबंधरूपातिशयोक्तिः ६७ मनोरयं मानवः तस्येदमित्यर्थार प्रत्यये पर्यंवसानाज्ञा

तावेकवचनं अन्यथा मनोर्जातावित्येव स्यात् अमानवं अमानुषं न जायत इत्यजं अन्येष्वपि दृश्यत इति डप्रत्ययः तथापि मनोः कुले

स चायमात्मसंभवितासुभ्यमपि दृश्यादुनस्तयैव हत इति युग्मेनाह अमानवं जातमजं कुले मनोः प्रभाविनं भावित
मन्तमात्मनः मुमोच जानन्नपि जानकीं न यः सदाभिमानैकधना हि मानिनः ६७ स्मरस्य दोहाशरथिर्भवन्भवाममुंव
नोतादनितापहारिणं

॥ जातं रामं रूपेणोत्पन्नं इति विरोधः समाचाभासत्वादलंकार इत्याह प्रभाविनमिति महानुभावेनास्मि राम.

न्नकश्चिद्विरोध इति भावः आभीत्योणिनिरिति इनिर्वा मत्वर्थीयः भवंतमिति ज्ञेयः आत्मनः स्वस्यांतपर्यंतं करोतीति तं अंतं अंतशब्दा २३

त्करोतीति णयंतात् सचाद्यच् भाविनं भविष्यंतं भविष्यंतं भविष्यति गम्यादयः जानन्नपि यो रावणो जनकस्यापत्यं स्त्री जानकी तां सीतां न मुमो

च अनुमितुत्तरश्लोकेनान्वयः जानतोप्यमोचने मानित्वं कारणमाह मानिनः सदाभिमानास्त्वयेप्यभिमानएवएकंमुख्यंधनंयेषांते प्राणास्य
येपिनमानंमुंचंतीत्यर्थः कारणेनकार्यसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः ६८ भवतीतिभवान् भवतेर्डवतुः दशरथस्यापत्यंपुमान्दाशरथिः
अतद्भवन्नाम: सन्निस्यर्थः भवतेर्लटः शत्रादेशः वनान्ताद् उकारण्याद् निताप्रहारिणं सीतापहर्तारं ममुं रावणं॥ आविद्धानिसेत
बंधेःद्रिभिरभिहतानि अतएवचलंतिजलानियस्यस अतएव आविलंचलंपयोधिंविलंघ्यलंकांनिकषालंकासमीपेसमयानिकषारा

पयोधिमाविद्धचलज्जलाविलंविलंघ्यलंकांनिकषाहनिष्यति ६८ अथोपयन्तिंकुलनाम्परोपरामवाप्यशैलूषइवैषभ
मिकाम् तिरोहितात्माशिभुपालसंज्ञयाप्रतीयतेसंप्रतिसोप्यसःपरैः ६९

ऽऽबोसामीप्येतन्मयेमताविनिहलायुधः अभि
तःपरितःसमयानिकषाहाअतेप्रतियोगेप्यपिदृश्यतइतिद्वितीया हनिष्यत्यवधात्अभिज्ञावचनेल्टाउतिभूतेर्ल्टद अहोहमनंभवाः
न्स्मरतीतिकाकुःप्रत्यभिजानासिकिमित्यर्थःशेषेप्रथमः ६९ एतस्मरेहत्यागानंतरेसंप्रतिछन्ननापरःपरप्रतारणापरः एषएवशाः
शैलूषोनटःभूमिकांरूपांतरमिव शैलूषोनटभित्त्रयोःभूमिकारचनायांस्यान्मस्तंतरपरिग्रहइतिविश्वः अपरामुपपत्तिंभवांतरमित्यर्थः

मा॰ स॰ अथाप्य शिशुपालसंज्ञया तिरोहितात्मा तिरोहितरूपः सन् सोऽपि रावण एव सन्नपि परैरितरैः स न भवतीत्यसः तस्मात्स्वयमेव नजितिङ्‌स स॰१॰
२४ मासः एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलीति नञ्समासे सुलोपाभावः प्रतीयते ज्ञायते कोऽसावनन्तप्रतिमत्वाद्दिशाः कर्मणि लङ्‌अर्थे कएव १
शैलस्योरूपान्तरमास्थाय तत्तद्देहभाष्यादिभिरन्यइवभाति तद्वद्यमपिमानुषदेहपरिग्रहादन्यइवभाति शौर्यंतु तदेवेत्यवश्यंसंहार्यइति
भावः ६९ सबालइति सःशिशुपालोबालःसन्वपुषाचतुर्भुजोभुजचतुष्टयवानासीत् बिभ्रदितिचध्वनिः तथामुखेनपूर्णेन्दुनिभस्त्रि॰

तथैव तद्दौर्जन्यं त्रिभिराविष्करोति सबाल आसीद्वपुषा चतुर्भुजो मुखेन पूर्णेन्दुसमस्त्रिलोचनः युवाकृताक्रान्तमहीभृदुच्चकै-
रसंशयं संप्रति तेजसा रविः ७० स्वयं विधाता सुरदैत्यरक्षसामनुग्रहावग्रहयोर्यदृच्छया दशाननादीनभिराद्धदेवतावितीर्ण-
वीर्यातिशयान्हसत्यसौ ७१

चनः त्रिलोचनः लोचनत्रयवानासीत् त्र्यंबकइतिचध्वनिः बालविशेषणात्संप्रतितत्सर्वमन्त राम॰
र्हितमितिभावः संप्रतितु युवासन्कृतेनबलिनाआक्रान्तमहीभृदधिष्ठितराजकःसन् अन्यत्राक्रान्तशैलः बलिहस्तांशवः कराइत्यम २५
रः तेजसारविः असंशयं संशयोनास्तीत्यर्थः अर्थाभावेऽव्ययीभावः वपुषामुखेनेतिचेतियेनाङ्गविकारइतितृतीया हीनवराधिसमा

पिविकारत्वात् यथाहव्यामनः हानिवृद्ध्यादिसमपंगतोविकारइति तेजसेतिप्रकृत्यादिभ्यउपसंख्यानत्तृतीया करणक्रान्तेत्यादिभ्येषानुमाणि
नेयमुक्तेनारविरसंशयइतितस्यपूर्वोक्तिमइस्तुयमयासंसृष्टिः हरिहरादितुल्यमहिमत्वादतिदुर्द्धर्षइतिभावः ७० यदत्थ्यासेत्युत्थ्यास्व
यंसामर्थ्येननतुदेवताप्रसादवलादित्यर्थः सुरदैत्यरक्षसांदेवदानवदानवयातुधानानामनुग्रहावग्रहयोः प्रसादनिग्रहयोर्विधाताकर्तासोऽपि
शुपालः अभिराद्धाभिराराधिताभिर्देवताभिरीश्वरादिभिर्वितीर्णोदत्तोवीर्यातिशयः प्रभावातिशयोयेषांतान्दशाननादीनहसति अन

वेलावलेयादधुनापिपूर्ववत्त्वबाध्यतेतेनजगज्जिगीषुणा सतीवयोषित्प्रकृतिस्सुनिश्चलापुमांसमभ्येतिभवान्तरेष्वपि ७२
तदेनमुल्लंघितशासनंविधेर्विधेहिकीनाशनिकेतनातिथिं शुभेतराचारवियक्त्रिमापदोनिपातनीयाहिसतामसाधवः ७३

त्वत्प्रसादलब्धैश्वर्यमपिकथंपापकैस्तुल्यतेतिगर्वोद्धतस्तोत्यर्थः ७१ जिगीषुणाजिनस्योत्साहवतेत्यर्थः तेनशिशुपालेनवलावलेपात्दलगर्वा ९
दधुनापिपूर्ववत्पूर्वजन्मनीवजगत्संबाध्यतेतथाहि सतीपतिव्रतायोषिदिवसुनिश्चलाप्रकृतिःस्थिरास्वभावोभावांतरेषुजन्मांतरेष्व कि०
पिपुमांसमभ्येति पतिंजानातिवरातिमनोवाक्कायसंयता साभर्त्तुर्लोकमाप्नोतिसद्भिःसाध्वीतिसोच्यतइतिमनुः उपमोयस्मात्तोर्थांतर ६

मा.स. तत्रस्मादृशैर्विधातुरनुल्लंघितशासनं स्वयं विधातेस्मात्पुरुषकारो नास्तीत्याशंक्य तदेवाङ्गमित्यर्थः सापेक्षत्वेपि गमकत्वात्समासः एनं शिशुपालं स.ग.
२५ कीनाशनिकेतनस्य कृतान्तसदनस्यातिथिं विधेहि मारयेत्यर्थः कीनाशः कर्षके क्षुद्रे कृतान्तोपांशुघातिनोरिति विश्वः नचैतत्त्वागुरिणकह १
स्ते न स्वयं मारणं भवादृशां महत्पुरुषकर्तव्यत्वादित्याह शुभेतराचारेण दुराचारेण विपक्त्रिमाः परिपाकेन निर्वृत्ताः कालपरिपाकेन प्राप्ताः
आपदो येषां ते तथोक्ताः ड्वितः क्त्रिरिति पचेः क्त्रिप्रत्ययः क्त्रेर्मम्नित्यमिति नित्यं मप्प्रत्ययः असाधवो दुष्टाः सन्तो भवादृशां जगन्नियन्तॄणां

किं चैवं दुष्टनिग्रहे शिष्टानुग्रहः स्यादित्याह हृदयमरिवधोदयादुदूढद्रढिमदधातु पुनः पुरंदरस्य घनपुलकपुलोम
जाकुचाग्रद्रढपरिरंभनिपीडनक्षमत्वं ७५ ऊर्मिसु नतवंतोऽस्य साङ्गेण इति आहत्य वाचं न भस्त्रस्मिन्नुत्पातिते पुरः सुर

निपातनीया वध्या हि न च नैर्घृण्यदोषः स्वदोषेणैव तेषां विनाशे निमित्तमात्रत्वादस्माकमित्याशयेन शुभेतराचारत्वादिविशेषणोक्तिः रामः
सामान्येन विशेषस्य समर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ७३ अरिवधोदयादिद्युनाशलाभात् उदूढद्रढिम नैभ्रित्यात धृतदार्ढ्यं स्वस्थ मितिया २५
वत् पृथ्वादिभ्य इमनिच्प्रत्ययः र ऋतो हलादेर्लघोरिति ऋकारस्य रेफादेशः पुरः शत्रुपुराणि दारयतीति पुरंदरः इंद्रः पूः सर्वयो

हीरिसहो रितिरघाच्प्रत्ययः खचि ह्रस्व इत्युपधाह्रस्वः वाचंयमपुरंदरौ चेति निपातनान्मुमागमः तस्य हृदयं पुनर्भूयोपि पूर्ववदेवेतिभावः घनपु
लकयोः सांद्ररोमांचयोः पुलोम्नो जाता पुलोमजा शची तस्याः कुचाग्रयोः द्रुतपरिरंभः श्लेषस्तस्मात् शीघ्रालिंगनं तत्र यन्निपीडनं तस्य क्षमत्वं सह
तेदधातु माकश्चिन्नविहेयात् स्वनंभोगेन शक्रेण संप्रति लक्ष्मसाहान्निष्कंटकं स्वकं राज्यं भुज्यतामित्यर्थः अत्र दार्ढ्यार्थस्योद्वेगजनिमेति विशेषण
गस्यानिपीडनक्षमत्वं प्रतिहेतुत्वोक्तात्पदार्थहेतुकं काव्यलिंगं हृदयनिपीडनक्षमत्वसंबंधेप्यसंबंधोक्तासंबंधेऽसंबंधरूपातिशयोक्तिरित्यर्थालं

मुनाविंद्रः श्रियं विभ्रति शात्रवाणामनिशं विनाशयिष्णुः क्रुद्धस्य चैयं प्रति व्योम्नीव कुटीं भ्रुकुटीं मुखकुड्मलेन वदने केऽप्यकारास्यदम् ७५

कारः वृत्त्यनुप्रासश्च संसृज्यते पुष्पिताग्रावृत्तं अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रेति लक्षणात् ७४ तस्मिन्सुर
मुनौ नारदे इतीत्थंभूतां वाचं व्याहृत्योक्तवति सति तेन समुन्नते पुरो ये इंद्रः श्रियं विभर्ति अथ मुनिवाक्यानन्तरं ओमित्युक्तवत तस्मात्त्वि
त्यंगीकृतवतः ओमित्यंगीकृतवत इति विग्रहः चेदीनां जनपदानां राजा चैद्यः शिशुपालः चेदेः कोसलाजाराज्यञ् इति ज्यञ् प्रत्ययः तं प्रति
क्रुद्धस्य शार्ङ्गिणो वदने व्योम्नीवानिशं सर्वदा अव्यभिचारेणेत्यर्थः शात्रवाणां विनाशयिष्णुः सचक्रः चंद्रे मुखिने केतुः क्षितीशानां वि

मा॰ स॰ नाशकरिति शत्रुस्त्रारितिभावः केतुरुत्पातविशेषः केतुर्ध्वजे पताकायां ग्रहोत्पातारिलक्ष्मसु इत्यमरः भ्रुकुटिच्छलेन भ्रूभंगव्याजेनास्यं सर्ग
२६ प्रतिष्ठां स्थितिं चकार आस्पदं प्रतिष्ठायामिति निपातनात्सुडागमः अत्रैनेनतामाधीभूतवीररससहकारिणो रौद्रस्य स्थायी क्रोधः स्वानुभवेन १
भ्रूकुट्याकारेणाभूतोनुमेय इत्युक्तं तथात्रविनाशभूतस्यांगिनो वीररसस्यापि स्थायिप्रयत्नोपरनायकउत्साहोप्युसंन्न एवेत्यनुसंधेयं इंद्रोः
श्रियं विभ्रतीत्यत्रमुनेरिंद्रश्रीयोगात्तस्य हरेरिति सारस्वतापेक्षार संबंधरूपो निदर्शनालंकारः वदने व्योस्ताविस्मुपमा भ्रकुटिच्छलेन के
तुरिति छलादिशब्देनासत्यप्रतिपादनरूपोपन्हवः तत्र शत्रुविनाशनसूचकेत्वयेद्दतैं दुसांनिध्ययोमावस्थानसंयारकत्वेन निदर्शनो
पमयोरपन्हवोपकारकत्वादंगांगिभावेन संकरः चमत्कारितया मंगलाचरणरूपकतया सर्गांत्यश्लोकेषु श्रीशब्दप्रयोगः यथाह
भगवान्भाष्यकारः मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलांतानि हि शास्त्राणि प्रकथ्यंते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणि च भवंति अ
ध्येतारश्च वक्तारो भवंतीति। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति लक्षणात्। सर्गांते वृत्तभेदः
यथाह दंडीः सर्गैरनतिविस्तीर्णैः श्राव्यवृत्तैः सुसंधिभिः सर्वत्र भिन्नसर्गांतैरुपेतं लोकरंजकमिति अथ कविः काव्यवर्णनामाख्या राम॰
नपूर्वकं सर्गसमाप्तिं कथयति इतीति इति शब्दः परिसमाप्तौ माघकृताविति कविनामकथनं महाकाव्य इति महच्छब्देन लक्षणसंपत्तिः २६
सूचिता शिशुपालवध इति काव्यवस्तुकथनं प्रथमसर्गः समाप्त इति शेषः एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं॥ इति श्रीपदवाक्यप्रमाणपारावारपारी

॥ श्रीमहामहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां माघव्याख्याने सर्वंकषाख्ये प्रथमः सर्गः ॥ समाप्तः ॥ १ ॥ शुभमस्तु ॥ श्रीराम

इतिमाघकाव्यसटीकसमाप्त ॥ प्रथमसर्गो १

अथमाघकाव्यसटीकप्रारम्भद्वितियसर्गः २

मा· सटी· श्रीगणेशाय नमः॥ अथेंद्रसंदेशश्रवणानंतरं यियक्षमाणेन यष्टुमिच्छता। यजेः सन्नंतात्स्वरः शानजादेशः पार्थेन पृथापुत्रेण युधिष्ठिरेण॥ तस्येदमि

१ त्यण्॥ अन्यथास्त्रीभ्योढक्स्यात्॥ आहूतः आकारितः ह्वयतेः कर्मणि क्तः संप्रसारणं संप्रसारणाद्दीर्घो। तथा अभिचैद्यं शिशुपालं प्रति॥ लक्षणेना

भिप्रती आभिमुख्ये इत्यव्ययीभावः अभिरभागे इति कर्मप्रवचनीयत्वे तद्योगे द्वितीया वा॥ प्रतिष्ठासुः प्रस्थातुमिच्छुः तिष्ठतेः सन्नंतादुप्रत्ययः॥ मुरं द्वि

षन्मुरारिः द्विषोऽमित्रे इति शतृप्रत्यये न लोकेत्यत्र द्विषः शतुर्वा वचनमिति वैकल्पिकः षष्ठीप्रतिषेधः कार्यद्वयेन सुरकार्यसुहृत्कार्यरूपेणाकुलो वि

अथास्मिन्सर्गे मंत्रवर्णनाय बीजमावपति यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुरम्। अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्व

याकुलः १॥ गुरुकाव्यानुगां बिभ्रच्चान्द्रीमभिनभः श्रियम्॥ सार्द्धमुद्धवसीरिभ्यामथासावासदद्गृहान् २॥

प्रतिषेधादावश्यकत्वा

द्द्वयोः संदिहान आसीत् अतो मंत्रस्यायमवसर इति भावः एवं मंत्रबीजं संदेहमुपन्यस्य मंत्रोचितदेशागमनमाह॥ ॥अथ संदेहानंतरमसौ ह राम·

रिरभिनभः आकाशं प्रति पूर्ववदव्ययीभावः कर्मप्रवचनीयत्वे द्वितीया वा गुरुकाव्यौ बृहस्पतिशुक्रौ अनुगावनुयायिनौ यस्यां तां गीष्पतिर्धिषणो १

गुरुः शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य इत्यमरः॥ चंद्रस्येमां चांद्रीं श्रियं बिभ्रत्॥ अत्र श्रीतुल्यां श्रियं इति निदर्शनालंकारः उद्धवसीरिभ्यां सार्द्धम् उद्धवरामाभ्यां स

हसदः सभां आसदत। अगमत्। आगमत्। राजसदसः प्रासादवदिति भावः सदेर्लुङि पुषादित्वात्च्लेरङादेशः। अत्र मनुः गिरिएहं समारुह्य प्रासा
देवारोहणतः अरण्येपनिःशलाकेवामंत्रयेत भावभाविनो॥१॥ जगतः शांतये अनुपद्रवाय समुपेयुषी मिलिता जाह्नल्पमाना अग्नीनां ह्वलंती। धा
तोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ्। ततो लटः शानजादेशः टाप्। असौ नराः पुरुषा एव शिखिनः अग्नयः तेषां त्रयं। द्वित्रिभ्यां तयस्याय
जादेशो टिड्ढाणञित्यादिना ङीप्। सभा आस्थानी सैव वेदिः वेदिः परिष्कृता भूमिरित्यमरः। विशेषे पर्यवसानान्निकटार्थत्वं तेषु संक्रांतप्रतिमाः

जाह्नल्पमाना जगतः शान्तये समुपेयुषी। व्यद्योतिष्ट सभावेद्यामसौ नरशिखित्रयी ३ अध्यासामासुरुत्तुंगहेमपीठानि या
न्यमी॥

संक्रांतप्रतिबिंबाः प्रतिमानं प्रतिबिंबं प्रतिमेत्यमरः। तत्र य एकाकिनोऽसहाया अपि। एकादापि। एकादाकिनिञ्चासहाये इत्याकि
निच्प्रत्ययः परितः अभितः सर्वतः पर्यभिभ्यां चेति तसिप्रत्ययः सर्वसर्वोभयार्थवर्त्तमानाभ्यामिष्यते पौरुषेयेण प्रतिबिंबभूयस्त्वात् पुरुषसमूहेन इग
इवेत्युत्प्रेक्षा। चकासिरे। पुरुषाद्वधवंधविकारसमूहे तेन कृते ष्विति वक्तव्यमिति ढञ्प्रत्ययः। एतेन विजनत्वमुक्तं यद्यपि निस्तंभे निर्गवाक्षे च निर्भित्ते
तरसंश्रये। प्रासादाग्रे त्वरण्ये वा मंत्रयेद्भावभाविनो इति कामंदकीये मंत्रभूमेः स्तंभप्राचुर्यनिषेधात् तद्रूपेन तथापि तस्यापि विजनत्वोपलक्षणत्वात्

मा. स. टी.
२

अदोष इति भावः अमीत्रयोयास्तुंगहेमयीद्दानिस्वासनानिस्वधासामासुरधितस्थुये पूपविष्टा इत्यर्थः अधिशीङ्स्थासां कर्मेति कर्मत्वं। आ
सउपवेशनेलिट् इथायामस्थे मामप्रत्ययः कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीत्यस्तेरनुप्रयोगः आमप्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्येति नियमादस्तेर्नात्मनेपदं
तेः पीवैः केसरिभिः सिंहैः क्रांतानां त्रिकूटस्य त्रिकूटाद्रेः शिखराणां उपमा सादृश्यं पंडन्हे ऊद्वावल्लेः कर्मणि लिट्। संप्रसारणं त्रीणि कूटानि अस्ये
त्यन्वर्थसंज्ञा कूटोस्त्री शिखरं शृंगमित्यमरः उपमालंकारः॥ अथोपवेशनानंतरं विवक्षुः इति विचक्षणो वक्ता कर्तरि ल्युडिति न्यासकारः। अनयो

नेरुह्रेकेसरिक्रान्तत्रिकूटशिखरोपमां ५ अमीत्रयो गुरुद्वयाय गुरुणोरुभयोरथ कार्ययोः। हरिर्विप्रतिषेधं तमाचच
क्षेविचक्षणः ६ ॥ कुंदमाघभवः पुष्पविशेषः माघ्यंक। द्योतितान्तः सभेः कुंदकुड्मलाग्रदतः स्मितैः स्नपितेवाभवत्त
स्यशुद्धवर्णा सरस्वती ७ ॥

अप्रतिषेधोवक्तव्य इति चक्षिङः ख्याञादेशाभावः हरिः गुर्वोर्द्वलरामयोः पितृव्यसोद्धवयोः द्वयापद्वाभ्यां गु एम.
रुभ्यामित्यर्थः गुरुणोर्महतोरुभयोः कार्ययोः पूर्वोक्तयोः तं विप्रतिषेधं विरोधमाचचक्षे आख्यातवान्। तुल्यबलविरोधो विप्रतिषेधः ६ कुंदमा २
घभवः पुष्पविशेषः। माघ्यं कुंदमित्यमरः कुंदकुड्मलान्यग्राणि वदंताय स्यतस्य कुंदकुड्मलाग्रदतः अग्नांतशुभ्रशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेत्यग्रांतपूर्वे

परवहुव्रीहिः समासांतोवैभाषिकोादेशः तस्यहेरः सरस्वती अंतःप्रधानासभासभाभ्यंतरमित्यर्थः साद्योनितात्प्रकाशितायैस्तैःस्मितैःस्व
यितेवव्हालितैवस्लातेरार्पताल्कः आन्नेहीसादिनाष्ठुगागमः।मितांह्रस्वः मुद्द्वर्णास्फुराद्धारस्मितपूर्वाभिभाषीप्सीरिरीतिभारस्वकृकांतिश्च
भवत्भाविकाववर्णामुद्दैः स्नानहेतुकत्वमुत्प्रेक्ष्यते ७ कार्यविप्रतिषेधनिवेद्यतभस्त्वमतमावेदयिष्यन्पंडितमानितत्तावत्परिहरतिभवद्भि
रंपुष्पहावांत्मवसरप्रदानायप्रसंजनायेत्यर्थः नोस्माकंवचांसिसिद्धांतख्यानार्थमुच्यंते नतुसिद्धांतत्वेनेत्यर्थः।तथाहि।पूर्वरंगेतोस्मिनितिपूर्वरं

भवद्भिरामवसरप्रदानायवचांसिनः पूर्वरंगप्रसंगायनाटकीयस्यवस्तुनः ८ संप्रतिस्वमतंत्याह॥ करदीकृतभूपालो

गानाद्यत्तालातस्तंकर्मापिपूर्वरंगइतिदशरूपके अतःपूर्वरंगोनामरंगप्रसाधनात्मारंगविघ्नशांतिकरादीनांपावगीतवादित्राद्यनेकांगविशे
षोनाद्यादौकर्त्तव्यः कर्मविशेषः तदुक्तंवसंतराजीये।यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वरंगविघ्नोपशांतये।कुशीलवाःप्रकुर्वंतिपूर्वरंगःप्रकीर्त्तितइतिसपूर्वरं
गःप्रकीर्त्तितइतिसपूर्वरंगः नाटकेभवंनाटकीयंतत्रवर्णपमित्यर्थः हृद्याष्टः तस्यवस्तुनइतिचलस्यप्रसंगायप्रसंजनायप्रवर्त्तनायेतिपाठवरा।अतः
प्रथमवाद्येनदोषायेतिभावः।पूर्वरंगःप्रस्तावेनेतिरंगराजः तन्निसंपूर्वरंगंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते।प्रविश्यतद्वदपरःकाव्यमास्थापयेन्नटः।प्र

मा॰ सटी॰ यमंपूर्वरंगश्चततः प्रस्तावनेतिच। आरंभेसर्वनाटकानांएतत्सान्यमिष्यतेइति दशरूपकादिउक्तभेदविरोधादिति। अत्रहरिवाक्यपूर्वरंगयोः प्रसंजक
२ त्वरूपसामान्यस्यवाक्यद्वयेशब्दांतरेणाएथक्निर्देशात्प्रतिवस्तूपमालंकारः लक्षणंतूक्तंदिशांजित्वैरंजेयश्रीलेः इणानिशिजिसर्तिभ्यः क
रणकर्मयोगात्कर्मणिषष्ठीभ्रातृभिर्भीमादिभिर्हेतुभिः करदाः षष्ठभागप्रदाः। भागधेयोवलिः करइत्यमरः अकरदाः करदाः संपद्यंतेतथाकृताः
करदीकृता भूपालाप्रस्सतथोक्तः वशीकृतराजमंडलइत्यर्थः। अभूततद्भावेसंपद्यमानेकर्तरिच्विः। ततश्चकर्णोदिचिड्डाचश्चेतिगतिसंज्ञा

भ्रात्रभिर्जितैरेभिर्दिशाम्। विनाप्यस्मदलंभूष्णुरिज्यायैतपसः सुतः ९ ननुयद्यत्तोजैत्रयात्रायांउभयानुसरणंस्यात्तत्राह। उत्ति
ष्ठमानइतिप उत्तिष्ठमानस्तुपरोनोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता। समौहिशिष्टैराम्नातौवर्त्स्यन्तावामयःसच १०॥

यांकुगतिप्रादयइतिनि
त्यसमासः तपसः सुतोधर्मपुत्रः तपश्शब्दाद्द्वायनादोस्याद्धर्मेलोकांतेरपिचेतिविश्वः असद्भिनापिअस्माभिर्विनापीत्यर्थः पृथग्विनेत्यादिनातृती एम॰
यविकल्पात्पक्षेपंचमीइज्यायैयागायवजयजेत्यादिनासंप्रसारणं। नमस्स्वस्तीत्यादिनाचतुर्थी। अलंसमर्थोभूष्णुर्भवनशी ३
लः। भूष्णुर्भविष्णुर्भवितेत्यमरः ग्लाजिस्थश्चक्स्नुरितिचकारात्स्नुप्रत्ययः क्ङितश्चेतिगुणाभावः अतोजैत्रयात्रैवकार्यानयज्ञयात्रेतिभावः उत्तिष्ठमानो

वर्धमानः उदेतान्नृश्चैकर्मणीत्यात्मनेपदं परः शत्रुः पथ्यो न पेतं पथ्यमाहितमारोग्यं चेच्छतांमुसेति शेषः। नोपेक्ष्यः नोदासीनेन इष्टव्यः। हियस्मात्तद्वर्णे
तोवहिर्मारणोत्तृटः सहेतिसदारेशोत्तृभ्यसमनोदितिविभाषात्मनेपदं। नहीम्घश्चनुर्भ इतीडागमाभावः आमयो व्याधिः रोगव्याधिः रोगव्याधिगदा
मयाइत्यमरः सन्नात्तुप्राणि नीतिज्ञेसंमतेतु सो प्रामान्तातावारज्ञातो। अल्पीयसोपि चेद्वृद्धिर्महानर्थापरोगवतस्मात्तस्यानुपेक्ष्यत्वादुभयानु
स्तुतिः क्तेतस्तुयमालंकारः १० सत्वतायंस्त्रीसात्वतीनामहरेः पितृघसाउमासाहिम्नान्तस्यास्तनुम्नैव यः वंधुरपितमोनम्रध्यतइतिभावः समस्य

नहूपेसात्वतीसूनुर्यन्मह्यमपराध्यति नुपदंदस्यतेलोकमतोदुः खाकरोतिमाम् ११ ममतावन्मतमदः श्रूयतामङ्गवाम

मपराध्यतिमुह्यतीतियातक्रुधद्रुहेर्ष्यादिनाचतुर्थी ततइतिशेषः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् नहूपेनपरितप्येत हृभ्रोरैवादिकात्कर्तरिलट् नमपुरुषे
कचनं किंतुलोकंदंदस्यतेगर्हितंदहतीतियत्लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्योभावगर्हायामितियङ् जपजभदहदशभंजपशांचेत्यभ्यासस्य
नुमागमः अदोलोकदहनंमादुः खीकरोतिदुः खमनुभावयतीत्यर्थः। दुः खात्प्रातिलोम्यइतिडाच्प्रत्ययः। अतश्चैषरावाभिपातमपार्थास्तु
मार्थेनपापियस्मात्समाधेयाइतिभावः ११ तावद्वन्मतमावणपर्यंतमित्यर्थः ममतमिदंमंगेताम्मंत्रणोक्षयं अथसंबोधनार्थकास्तुः कटपयं

मा·सटी· गहेहेभो इत्यमरः वांयुवयोरितियुष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वांनावामितिवामादेशः मतेश्रूयतांविधोलट्‌तदपिमयाप्रो

४ तमंत्रमप्यसंदेहानिवृत्तेरितिभावः विद्वुषसोकुतः संदेहस्तत्राह ज्ञातसंतसारोज्ञातार्थेनतत्वोप्येकः कार्यवस्तुनिकर्तव्यार्थेसंदिग्धे

संशेतेअतोममापिसंदेहइत्यर्थः तदिहउपचयेकत्रीरित्वादित्वत्वधत्वेसामान्येनविशेषसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः १२ माधवोहरियौ

वदर्थापावदर्थयावदवधारणाइत्यव्ययीभावः यावदर्थपदानियस्यास्तां अभिधेयसंमितामर्थमित्यर्थः वाचमादायप्रगृह्योक्त्वेत्य

यिज्ञानसारोपिखल्वेकःसंदिग्धेकार्यवस्तुनि १२ यावदर्थपदांवाचमेवमादायमाधवः विरराममहीयांसःप्रकृत्यामि

तभाषिणः १३ ॥

र्थः विररामतूष्णीमासव्याङ्‌परिभ्योरमइतिपरस्मैपदं। तथाहि। महीयांसउत्तमाः प्रकृत्यामितभाषिणः। वृथा राम·

त्वापनिषेधादितिभावः। पूर्ववदलंकारः १३ ततोरामोजगादेत्युत्तरेणान्वयः। सपत्नोरिपुः रिपुःवैरिसपत्नारीत्यमरः तस्यापनयोपकारः तस्य ४

स्मरणेनयोनुत्तापः पश्चात्तापः भेदरनुशयोद्वेषोयश्चानुतापानुबंधयोरितिविश्वः। तेनस्फुरतोत्यनुशयस्फुः तेनस्फुराश्रोष्ठोविंबमिवेत्युप

मितसमासः। एमायाश्रोष्ठविंबस्यचुंवनेनाविभ्रोरामोष्ठविंबचुंवनचंचुः तेनावन्नश्चंचुप्चणावितिचुञ्चुप्प्रत्ययः ओत्वोष्ठयोःसमासेवा

परस्परं चुंबनक्रमं। तेनोष्ठेनोपलक्षितः समरतयोः समरस इति भावः। उपमानुप्रासयोः संसृष्टिः॥ १४ विवक्षितां हृदयाभिमानादयं वक्तुमिष्टं वचो बृंहो
वासनं तां कर्मणि क्तः तस्य रोविवक्षायास्वरोरवेत्य विलंबेनोक्तिः प्रतिसंहृतां रामानिरोधान्निरुद्धां अर्थविदः कार्यज्ञस्य अतएव पवनमाधरुद्धव
स्य गिरमुत्तरपक्षतां सिद्धांततां प्रापयत् स्वयमसत्यत्वावलंबिलादिति भावः। एतेन रामस्य समर्थतोक्ता १५ पुनः मदिरास्वादेन मद्यपानेन नयोमदस्ते

अथाष्टाभिः श्लोकैः कुलकेन रामं वर्णयंस्तद्वाक्यमवतारयति॥ ॥ ततः सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा॥ ओष्ठेन रा
मो रामोष्ठबिम्बचुंबनचंचुना १४ विवक्षितामर्थविदस्तत्क्षणं प्रतिसंहृताम्। प्रापयत्पवनव्याधेर्गिरमुत्तरपक्षताम् १५॥
बृसीयन्मदिरास्वादमदपाटलितद्युती रेवतीदशनोच्छिष्टपरिपूतपुटे दृशौ १६॥

नमाटलितारक्तीकृता द्युतिः ययोस्ते रेवत्यादेशा
वदनेन यदुच्छिष्टं मधुलेपतांबूलादि चुंबनसंक्रांतमिति भावः। तेन परिपूते शुद्धे पुटे ययोस्ते दृशौ पूर्णायन्नामयन्निति मदविकारोक्तिः। उच्छिष्टपरि
पूते तत्र रतिकाले मुखं स्त्रीणां शुद्धमाखेटके शुनामिति स्मरणात्। उच्छिष्टपानत्वविरोधस्याभासत्वाद्विरोधाभासोऽलंकारः। आभासत्वे विरोधस्य
विरोधाभास उच्यते इति लक्षणात् १६ पुनराश्लेषो लोलुपाया आलिंगनलुब्धाया वध्वाः स्तनयोः कार्कश्यकाठिन्यसाक्षिणी सुपट्टे नित्यपीडया

मा॰ सटी॰ ५ नतिभावः। साक्षाद्दृष्टरिसंज्ञायामिति साक्षाद्दृष्टिनिश्चयः। वनमालामभिमानोत्सेरहंकारस्तमेसुखानिलैः निश्वाससमाहतैर्म्लापयन्कंपयन्
म्लापयतेरर्पणात्स्वरः ग्राग्रादेशः आदेचउपुगागमः अम्लानेम्लानसंबंधास्त्यइस्मतिशायनेक्तिः पुनः संध्यायामरुणेनोन्निस्फुरतीत्साग्र
अनुकुर्वतीति तथोक्ताः कुतः इच्छातिशयोत्कर्षेणारोपेणोपरक्तोगैयपुषि संगिनीः शङ्काः स्वेदश्रुतिमुषः स्वेदविंदूनवृष्टिविंदुष्टषताषुमांसे। विपु
षस्त्रियामितिमरः। दधद्धानः नाम्यस्मासाच्छतुरितिनुमभावः उभयमालंकारः १८ प्रवर्धमानोल्लसतां कुंडलयोः प्रोतानांस्मृतानांप पद्मरागस्त्व

आश्लेषलोलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीम् म्लापयन्नभिमानोत्सेर्वनमालांसुखानिलैः १७ पुनराश्लेषलोलुपायान्या
दधत्संध्यारुणव्योमस्फुरत्तारानुकारिणीः। हर्षोत्कर्षोपरक्तांगसंगिनीः स्वेदविप्रुषः १८ प्रोल्लसत्कुंडलप्रोतपद्मरागदलत्वि
षा॥ कृष्णोत्तरासंगरुचं विदधच्चौतपल्लवीम् १९॥

नामानि कराग्रकरस्तानांत्विषाकांत्या। प्रोतेतिप्रपूर्वोद्धेञः कर्मणिक्तेयजादित्वात्संप्र रा॰ म॰ ५
सारणं॥ कृष्णोत्तरासंगेनीलोत्तरीये। द्वौप्रावारोत्तरासंगौसमौबृहतिकातथा। संव्यानमुत्तरीयंचेत्यमरः तस्यरुचंचूतपल्लवस्येमांचौतपल्लवीमि
दधल्लोहितश्यामाच्चूतपल्लववद्भूमांकुर्वन्नित्यर्थः धूमलोहितश्यामलोहितावितिमरः वचनादन्नाप्यमरुचोऽन्यदीप्तत्वायोगाल्लक्षणयापेत्तोनिदर्शनालंका

पुनः ककुभि कन्यापारेवत्यावक्त्रस्यांतरम्यंतरे वासेन स्थितमाल्यधोऽधिवासो वासनायया तया तन्मुखसौरभ्यवासितयेत्यर्थः। संस्कारो गंधमा
ल्यादेरधिवासनमुच्यते। मदिरया कृतानुव्याधं कृतसंसर्गं प्रियागण्डूषगंधिनइत्यर्थः अथ जनोरनुपसर्ग इत्यनुपसृष्टाद्व्यतपविधानमुपसृष्टाद
घेघञ्प्रत्ययः मुखामोदं स्वमुखगंधविशेषं आमोदः सोऽतिनिर्हारी इत्यमरः उद्वमन्नुद्गिरन् अत्र मदिरामुखयोः स्वगंधतिरोधानेन रामामुखतः
दूषमद्यगंधस्वीकारात् तद्गुणायोगस्तत्रोऽनन्तरस्यात्मविशेषकत्वेन पूर्वसापेक्षत्वादंगांगिभावेन संकरः तद्गुणः स्वगुणत्यागादन्योत्कृष्टगुणाहृतिः २०

ककुभि कन्यावक्त्रान्तर्वासलब्धाधिवासया। मुखामोदं मदिरया कृतानुव्याधमुद्वमन् २० जगाद वदनच्छद्मपद्मपर्यन्तपातिनः
नयन्मधुलिहः श्वैत्यमुदग्रदशनांशुभिः २१ रामो जगादेत्युक्तं किं तदित्यकांक्षायामाह अष्टभिः कुलकम् यद्वा सुदेवेनादीनम

वदनमितिछद्मकपटं यस्य तं तमर्थं वदनपद्ममित्यर्थः छलादिशब्देनासत्यत्वप्रतिपादनरूपोपह्नवः तस्य पर्यन्तपातिनः प्रांतचारिणो मधुनि लिहंतीति
मधुलिहो मधुपान् लिहतेः क्विप्। उदग्रैरुच्छ्रितैर्दशनांशुभिः श्वैत्यं धावल्यं नयन्निति जगाद। तद्गुणालंकारः तस्य मधुपसन्निधायकापह्नवसापेक्षत्वा
त्संकरः २१ वासुदेवेन नदीनमितरदीनं व्यक्तान्तरं नादीनवासेऽसनादीनवं निर्दोषं दोषव्यादीनवो मत इत्यमरः यद्वचः ईरितं उज्जिह्मानस्तुपरइत्यादि

मा. टी. नाप्यानपेक्षमाप्नोति समयदुक्तमित्यर्थः तस्य वचसः सपरिष्क्रियाकेवलं सद्योजुष्टानमेवोत्तरं सिद्धांतसेवोक्तत्वादिति भावः २२ लघु संक्षिप्तमेतद्वचो भू
६ यस्या बहुतरया विस्तृतयापीत्यर्थः । द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ बहोर्लोपो भू च बहोरिति ईकारलोपो बहोर्भूरादेशः वाचा नातिशय्यते
नातिरिच्यते गुर्वर्थत्वादिति भावः शीङः कर्मणि लट् यकि अयङ् यि क्ङितीत्ययङादेशः तथाहि इंधनौघान्दहतीति इंधनौघधक् । काष्ठराशि
दाहकः भूयानपीत्यर्थः । क्विप् अपि अयमभावः । अग्निस्त्विषा प्रभया पूषणं सूर्यं अल्पीयांसमपीति भावः नात्येति नातिक्रामति तेजसः प्रभा

नाशेन वमीरितम् । वचसस्तस्य सपरिष्क्रिया केवलमुत्तरम् २२ नैतल्लघ्वपि भूयस्या वचो वाचातिशय्यते । इंधनौघधगप्यग्नि
स्त्विषा नात्येति पूषणम् २३ यदि हरिवचे नातिशय्यते अलं तर्हि तत्रापि वागारंभेनेत्यत आह । संक्षिप्तस्याप्यतोस्यैव वा

वत्वमिव स्वचसोर्थवत्वमलंघ्यताहेतुरित्यर्थः असमानधर्मविंबप्रतिबिंबतयोक्तिः । दृष्टांतालंकारः २३ अतो हरिवचसो नातिशयनीयत्वादे राम.
वस्तुविस्तरतः सप्रपंचतरः प्रथमेवाचद्रात् इति यत्प्रतिषेधे हद्दोरविसर्गस्य नाशः संक्षिप्तस्याल्पतरस्याप्यर्थे नगरीयसः सूत्रकल्पस्येत्यर्थः । ६
असावन्तरमसंदिग्धं सारवद्विश्वतोमुखं । अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुरिति लक्षणात् । अस्यैव वाक्यस्य भाष्यभूताः भाष्ये समाः नित

समासः क्षमाभाजनतां च भूतं च समासान्तो चितं त्रिधेति विजयंती। व्याख्यानरूपा भवंत्वित्यर्थः सूत्र आख्यान विशेषो भाष्यं सूत्रस्थं पदमादाय वाक्यैः
सूत्रानुकारिभिः स्वपदानि च वर्ण्यंते भाष्यं भाष्यविदुरिति लक्षणात्॥ मयातु तदेव विशेषप्रकाशनाय व्याख्यायते न त्वतिशयाय प्रसाख्यात
इत्यशेषरसार्थः उपमालंकारः २४ कृतीनां कुशलानां गिरः कर्म्मविरोधिवचसः प्रतिकूलवादिनो वागीशानवरहनपि। वदो वदावदो वक्ता
वागीशो वाक्पतिः समौ इत्यमरः। मूकान्निर्वाचः कुर्वते भजंतीत्यर्थः। अनुलोमा अनुकूलोऽर्थो मिथेयं येषां ते अनुलोमार्थाः अनुकूलवादिन

कास्सार्थगरीयसः सुविस्तरतरा वाचो भाष्यभूता भवन्तु मे २४ इत्थं यानं सिद्धांत पितातत उद्भवं प्रतिरोषं ह्यदि निधायपरि
भिः प्रसाचवेष्ट विरोधिवचसो मूकान्वागीशानपि कुर्वतो जडाननुलोमार्थप्रवाचः कृतिनां गिरः॥ २५॥

इत्यर्थ तान्मंदान् जडानपि प्रवाचः प्रगल्भवाचः कुर्वते अतो नास्माकं प्रतिवाद्या इति भावः। अत्र वागीशानां मूकीकरणात् जडानां प्रवाक्करण
त्वाच्च रामवस्तुंकरणरूपो विशेषोलंकार रूपभेदो संबंधरूपातिशयोक्तिप्रतिभोत्थापित इति संकरः २५ नखात्मनानेतरस्वामिनावृद्देः फलमना
ग्रह इति न्यायेनत्रास्तत्त्ववचनं प्रतिकूलमपि ग्राह्यमेवेत्याशंकाह २५ दुष्टमेधायेषां ते दुर्मेधसो मंदबुद्धयोपि निसमसि अजामेधयोरिति स

मा॰ सु॰ टी॰ मासांतोसिद्धयः ग्रंथानेतान्समादीनधीत्य पठित्वा गुणाः संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्याः षट् शक्तयः प्रभुमंत्रोत्साहाख्यप्रभाव

७ सिद्धिर्मंत्रसिद्धिरुत्साहसिद्धिरिति। उदयाः क्षयवृद्धिस्थानानि तेन त्रयाणामेवोदयशब्देनोच्यंते। तत्र वृद्धिर्नामोपचयो ऽपचयः क्षयो ः पूर्वावस्थावपचयापचयो

स्थानं तेन त्रयस्त्रय इति ताकं कर्तुं व्याख्यातुमलं समर्थाः यद्यपि वचनेष्वलमर्थेष्विति तुमुन्प्रत्ययः। पंचांगनिर्णयशक्तिविकलानां संध्या

दिसहस्रसंख्यामात्रपाठकानां ग्रंथानां स्वात्मज्ञत्वादुद्भवाद्योऽनयोः वचनादिति अभिसंधिः। अत्रामरसिंहः संधिर्नो विग्रहो यानमा

षड्गुणाः शक्तयः स्तिस्रः सिद्धयश्चोदयास्त्रयः ग्रथानधीत्य व्याहर्तुमिति दुर्मेधसोऽप्यलम् २६ दुष्टाक्षेप्येषां ते अनिर्लो

डितकार्यस्य वाक्जालं वाग्मिनो वृथा निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् २७॥

सनं द्वैधमाश्रयः षड्गुणाः शक्तयस्तिस्रः राम॰

प्रभावोत्साहमंत्रजाः क्षयस्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनां इति॥ तत्रारिविजिगीषोर्व्यवस्थाकरणमेकं संधिः विरोधो विग्रहः विजिगी ७

षोररिं प्रति यात्रायानं। तयोर्मिथः प्रतिबंधशक्तेः कालप्रतीक्षार्थं तूष्णीमवस्थानमासनं। दुर्बलपार्श्वे चिकमात्मसमर्पणं द्वैधी

भावः। अरिणा पीड्यमानस्य बलवदाश्रयणं संश्रयः कोशादंडोत्थं तेजः प्रभावः कर्तव्यार्थेषु पानपराशौ नृप्रयत्नः। उत्साहः। यथाविं

तनेमंत्रः। गतमन्यदितिसंक्षेपः २६ ननुशास्त्रोक्तव्याख्यानेनशास्त्रज्ञः सएवगुरुग्राह्यवचनस्येत्याशंक्यनेत्याह॥ अनिर्लोडितमनालोडित
मनालोडितंकार्यंयेतस्यकार्यमजानतइत्यर्थः वाचोग्मस्संतीतिवाग्मीवावदूकः। वाचोः युक्तिपटुर्वाग्मीवावदूकश्चवक्तरीत्यमरः।
वाचोग्मिनिरितिग्मिनिप्रत्ययः। तस्यवाग्जालंवागाडंबरोनिमित्तात्सहस्मात्। वध्यंलक्ष्यंशरव्यंचनिमित्तंचसमंविदुरितिवैजयंती। अ
पराद्वेषाः सवलितवाणास्यधनुः प्रहरणंअस्यधानुष्कोधन्वीप्रहरणमितिवक्रइसुस्तुक्रांतानंतः अपराद्धपृषत्कोसोलक्ष्याद्यश्च्युतसा

इत्युक्तगुणादिपाठमात्रेनमंत्रइतिसिद्धस्वयंमंत्रस्वरूपमाह॥ ॥सर्वकार्यशरीरेषुमुक्त्वांगस्कंधपंचकम्। सौगतानामिवा
त्मान्योनास्तिमंत्रोमहोभृताम् २८॥

यकः धन्वीधनुष्मान्धानुष्कइत्यमरः॥ तस्यवलितमिववृथानिष्फलंकार्यंतत्स्यवचोयार्थ
ननुवाचाटस्येतिभावः २७ कार्याणिसंध्यादीनितानिशरीराणीवेत्युपमितसमासः। आसेसौगतानामितिलिंगात् तेषुशरीरेषुकार्यशरीरेष्वि
वसर्वकार्येष्वित्यर्थः। अंगानिस्कंधाइवेतिपूर्ववसमासः। तेषांपंचकंमुक्त्वास्कंधपंचकमिवांगपंचकंहित्वेत्यर्थः। पंचपरिमाणमस्येतिपंच
कः संख्याः संज्ञासंघःसूत्राध्ययनेषुकनप्रत्ययः। सुगतोभक्तिर्भजनीयोयेषांसौगतावौद्धाः भक्तिरित्यणप्रत्ययः। तेषामनन्यआत्मेवमही

मा॰ स॰ टी॰ ८ स्तामन्योमंत्रोनास्तिकर्म्मणामारंभोपायः पुरुषद्रव्यसंपत्तिः देशकालविभागः विनिपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिः पंचांगानित्य थाहकामंदकः सहायाः साधनोपायाः विभागोदेशकालयोः विपन्नस्यप्रतीकारः सिद्धिः पंचांगमिष्यतइतिरूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराः पंचस्कंधाः तत्रविषयप्रपंचोरूपस्कंधः तज्ज्ञानप्रपंचोवेदनास्कंधः। आलयसंतानविज्ञानोविज्ञानस्कंधोनामप्रपंचः संज्ञास्कंधः। वासनाप्रपंचः संस्कारस्कंधः एवंपंचधाविपरिवर्त्तमानसंतानएवात्मेतिबौद्धः। एवंयथाबौद्धानांसर्वेषुशरी॰

अथमंत्रितार्थक्रियाविलंबेदोषमाह॥ ॥मंत्रोयोधइवाधीरः सर्वांगैः कल्पितैरपि॥ चिरंनसहतेस्थातुंपरेभ्योभेदशंकया २९॥

रिषुस्कंधपंचकातिरिक्तआत्मानास्तितथाराज्ञामुक्तांगपंचकातिरिक्तोमंत्रोनास्तीत्युपमालंकारः। तत्राशंकारूमयमेवेत्ययमेवयात्राकालइतिभावः परेभ्योभेदशंकया २९ संवृतैर्गुप्तैः सर्वांगैः पूर्वोक्तैरुपायादिभिः उरस्थलादिभिश्चापलक्षितोपि एम॰ ८ सर्वांगसंवृतोपीत्यर्थः मंत्रोविचारः अधीरोभीरुः युध्यतइतियोधोभटइवपक्षायचापरेभ्योन्येभ्योरिभ्यः चपरोन्यश्चशत्रुश्चेषुपरोरिपरमात्मनोरितिवैजयंती भेदोविदारणंतत्रोपजापश्चतस्यशंकया चिरंस्थातुंविलंबितुमित्यर्थः। नसहतेनक्षमतइत्यर्थः। शाकपार्थिवादिना

तुमुन्प्रत्ययः। अतो न विलंबितव्यं अन्यथा मंत्रभेदे कार्यहानिः स्यादिति भावः २९ आत्मनः उदयो वृद्धिः परज्यानिर्हानिः। नीत्याहाज्जरि
ष्योर्निरितेरेणादिको निप्रत्ययः इति हूपं इदं परिमाणमस्यास्तीति इयन्ती एतावती किमिदं ष्यावोपइति वतुप् इगितश्चेति ङीप् एषश्च इति नी
तिः संग्रहः एतद्व्यातिरिक्तो न कश्चिन्नीतिः। यद्वार्थो ऽसौ समर्थः। इयदनन्तपाङ्गुण्यादिवर्णनं सर्वोप्येष वमर्पचना हा। नद्वमुरीकृतांगी
कृतः उरीकृतमुररीकृतं मंगीकृतमित्यमरः। ऊर्यादिच्चिडाचश्चेति गतिसंज्ञायां कुगतिप्रादय इति समासे ल्यप्। अक्षादेशः। कृतिभिः कुशले

किंच नीतिसर्वस्वरूपपर्यालोचनयापि न विलंबः कार्य इत्यभिप्रेत्याह॥ ॥ आत्मोदयः परज्यानिर्द्वयं नीतिरितीयती॥ तदू
रीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतायते ३० त्वत्तिपोगः परेणापि महिम्नान महात्मनाम्। पूर्णश्चंद्रोदयाकांक्षी दृष्टान्तोत्र महा

कृती कुशल इत्यमरः वाचस्पत्यं वाक्पतित्वं वाग्मित्वं कस्कादित्वादलुक्। सत्वेषष्ठ्याः पतिपुत्रेत्यादिना नलुगिति स्वामी। तन्नेछंदो विषयत्वा
त्। ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्प्रत्ययः। प्रतायते विस्तीर्यते। कर्मणि लट्। ननीतेर्यकी तात्वं तस्मादात्मोदयार्थिभिर्विलंबो ऽछेत्र्यः। तत्रांतरीयलात
सेति भावः। ननु लब्धोदयस्य किं परोछित्यातत्राह ३० महीपसां महात्मानां परेणामहतेनापि महिम्नारोऽश्वर्येणात्। नियोगः संतोषलाभो नत्व

मा. सटी. मत्स्यस्यभावेपूर्णः सन्चंद्रोदयाकांक्षीइत्यर्थमितिभावः महार्णवोदृष्टांतोनिश्चयोयस्मिन्दृष्टांतोनिदर्शनमुपमानमितियावत्। नराज्ञांवृद्धाव
९ लंबुद्धिः कार्या। असंतुष्टाद्विजानष्टाः संतुष्टाइवपार्थिवाः सलज्जागणिकानष्टानिर्लज्जाचकुलांगनाइतिन्यायादितिभावः। नायंदृष्टांताल
कारः बिंबप्रतिबिंबभावेनौपम्यस्यगम्यत्वेनतस्याख्यानात्। किंतुदृष्टांतशब्देनतस्याभिधानादुपमालंकारः अतःएवदृष्टांतोदाहरणनिदर्श
नरूपाः शब्दानमयोक्तयाः पौनरुक्त्यापत्तेरित्येकावलीकारः ३१ यः स्वस्यापिसंपदासुस्थिरमात्मानंमन्यतइतिसुस्थिरंमन्यः स्वस्यमा

तथापिसंतोषेदोषमाह॥ ॥संपदासुस्थिरंमन्योभवतिस्वल्पयापियः कृतकृत्योविधिर्मन्येनवर्द्धयतितस्यताम॥३२॥
किंच। पराक्रमलब्धंसिताधतमसस्तत्रोदाहरणंएवोदयोनान्येनइत्याह॥ ॥समूलघातमघ्नन्तः परान्नोद्यन्तिमानिनः
प्रध्वंसिताधतमसस्तत्रोदाहरणंरविः ३३॥

नोभवति। आत्ममानेखश्चेतिखशप्रत्ययः मुमागमः। तस्मात्संतुष्टस्यतांस्वस्यसंप राम.
दं कृतकृत्यस्तावतैवकृतार्थोविधिर्दैवमपिनवर्द्धयतिमन्येपौरुषहीनात्वमपिजुगुप्सतेतत्संपदेः परार्थत्वादितिभावः ३२ मानिनोऽभिमान ९
वंतः परान्शत्रून्समूलंहत्वासमघातमघ्नंतः असंतंअन्नन्मूलपंतइत्यर्थः। समूलाकृतजीवेषुहन्कृञ्ग्रहणाइतिणमुलकर्षादिषुयथावि

ध्यनुप्रयोगइतिहृतेरनुप्रयोगः। नोदयंतिकिंतुरहत्वैवोदयंतीत्यर्थः॥ तत्रहत्वैवोदयेऽभ्रंधगाढंतत्रमोघनमसंध्यांतेगाढंधनमसंद्रमित्यमरः। अवसमं
धेभ्यस्तमसइत्यच्प्रत्ययः। प्रध्वंसितंमंधतमसंयेनसउदयात्प्रागितिभावः। रविकृदाहरणं दृष्टांतः। अत्रापिदृष्टांतोत्रमहार्णवइतिवदुपमालंका
रोनदृष्टांतइतिदृष्टव्यं। ३३॥ विपत्तंशत्रुमखिलीकृत्यसखिलमुत्पन्नमकृत्वाऽजन्मलेसर्थः। प्रतिष्ठादुर्लभाखलु। तथाहि उदकंकर्तृधूलिं
स्वपरिभाविनीमितिभावः। पंकतामनीत्वाऽपनधः कृत्वेत्यर्थः॥ नावतिष्ठतेकिंतुनीलैवतिष्ठतीत्यर्थः समवप्रविभ्यस्थइत्यात्मनेपदं। वा

किंचानुच्छिन्नशत्रोः प्रतिष्ठैवदुर्घटेत्याह॥ ॥विपक्षमखिलीकृत्यप्रतिष्ठाखलुदुर्लभा॥ अनीत्वापंकतांधूलिमु
दकंनावतिष्ठते ३४ नन्वयमेकाकीशिशुपालः किमस्माकंकरिष्यतीत्याशंक्याह॥ ॥ध्रियेतयावदेकोपिरिपुस्ता

वाभेदेनप्रतिबिंबानापेक्षादृष्टांतालंकारः॥ एकोपिरिपुर्यावत्ध्रियतेऽवतिष्ठते। धृङ् अवस्थानइतिधातोर्लोडादिकात्कर्तरिलट्॥ रिः
रायगिलंङ् त्वितिरिङादेशः तावत्तदत्रधिपुःखंकुतः यावत्तावत्समाकल्पवधावित्यमरः सिंहिकायाअपत्यंपुमानसैंहिकेयः राहुः। तम
स्तुराहुः स्वर्भानुः सैंहिकेयोविधुंतुदइत्यमरः॥ स्त्रीभ्योढक्। असुरद्रुहांदेवानामपुरोग्रेसामंतैकिमनुभ्यातिबाधते। प्रत्यपीत्सोनग्रहणंत्यजतीति

मा·सटी· भावः तस्मादेकोपिशत्रुरुपेक्ष्य इतिभावः। अग्नेः शेषमृणांतशेषंशत्रोः शेषंनशेषयेदितितात्पर्यं। विशेषेणसामासमर्थेनरूपेणोन
१० समासः ननुक्षुद्रोऽयं वैरी किं नः करिष्यतीत्याशंकां तस्य बलवत्तां वक्तुं मित्रामित्रबलविवेकं तावत्करोति। त्रिविधा उपकारापकार
रूपान्यतरस्यानिवृत्तिः कृत्रिमः द्वितः त्रिः क्रमेमित्यम्। सखासुहृत् गरीयान्बलवान् एवं शत्रुश्च कृत्रिमो गरीयान् कुतः हि यस्मा
त्तौ कृत्रिममित्रशत्रू कार्यतः उपकारापकाररूपकार्यवशान्निवृत्ताविति शेषः। उक्तकार्योपाधेर्यावज्जीवमनपायादनयोर्मित्रामित्रभावो

वत्कृतः सुखम्। पुरः क्लिश्नाति सोमं हि सैंहिकेयोसुरद्रुहाम् ३५ सखा गरीयान् शत्रुश्च कृत्रिमस्तौ हि कार्यतः स्यातामामित्रौ
मित्रे च सहजः प्राकृतावपि॥३६॥ एवं चेदस्माकं पैतृष्वस्रेयः शिशुपालः सहजमित्रत्वात्संधातव्यो न तु हातव्य इत्यत्राह॥

पानपायीतिगरीयस्त्वमितिभावः। सहजप्राकृतौ तु नैवमित्याह। स्यातामिति। सहजातः सहजः एकशरीरावयवान्तरं सहजमित्रं मातृष्व राम·
स्रेयः पैतृष्वस्रेयादिः। सहजशत्रुस्तु पितृव्यः तत्पुत्रादिः। प्रकृत्या सिद्धः प्राकृतः पूर्वोक्तकृत्रिमसहजलक्षणरहित इत्यर्थः। तत्र विषयानन्तरः १०
प्राकृतशत्रुः तदनन्तरः प्राकृतमित्रं अपिस्त्वथैते सहजप्राकृतौ तु शत्रुमित्रे वा अमित्रौ मित्रे च स्यातां। तावत्तत्कार्यवशादनियमेनोभयरूपता

मापद्येते। नतुकृत्रिमशत्रुः शत्रुरेवमित्रंचमित्रमेवेतिकृत्रिमावेवमित्रामित्रौगरीयांसौनतुसहजौनापिप्राकृतावित्यर्थः एतेनकृत्रिमत्वंसर्वो
पवादीतिसिद्धं उपकर्त्रापकारिणापिसहजेनप्राकृतेनैवेतिशेषः संधिः कार्यः अरित्वापवादेनकृत्रिममित्रतायावलीयस्त्वायावज्जी
वभाविन्यास्तत्रोत्पन्नत्वादितिभावः। एवमपकारिणामित्रेणापिसहजेनप्राकृतेनेतिशेषः संधिर्नकार्यः मित्रत्वापवादेनकृत्रिमशत्रुतायागरीय
स्याः यावज्जीवभाविन्यास्तत्रोत्पन्नत्वादितिभावः। नतुसाक्षादरिणाकथंसंदध्यात्। मित्रेणवाकथंविरुध्यानइत्याशंक्यक्रिययातयोर्वैपरीत्या

उपकर्त्रारिणासंधिर्नमित्रेणापकारिणा॥ उपकारापकारौहिलक्ष्यंलक्षणमेतयोः ३७ अथचैतस्यकृत्रिमशत्रुत्वंचतुर्भिराह
॥ त्वयाविप्रकृतश्चैद्योरुक्मिणीहरताहरे॥ वद्धमूलस्यमूलंहिमहद्वैरतरोःस्त्रियः ३८ अथतेनापित्वंविप्रकृतइत्याह॥ ॥

रदोषइत्याह। हियस्मादुपकारापकारौएतयोर्मित्रामित्रयोर्लक्षणंस्वरूपंलक्ष्यंद्रष्टव्यं। उपकर्तैवमित्रंअपकर्तैवशत्रुरित्यर्थः। तस्मात्सहजमि
त्रत्वपिचैद्यःक्रिययाशत्रुत्वात्घातमर्हएवेतिभाव ३७ हेहरेरुक्मिणींहरतावंधुभिस्तस्मैदत्तांराक्षसधर्मेणोद्वहतेत्यर्थः राक्षसोयुद्धहरणादि
तियाज्ञवल्क्यः गांधर्वोराक्षसश्चैवधर्म्यौक्षत्रस्यतौस्मृताविति मनुः त्वयाचैद्योविप्रकृतः तथाहिवद्धमूलस्यवैरतरोःस्त्रियःमहत्प्रधानंमूलंरूप

मा· सरी· कंसंस्लेषोपमर्थान्तरन्यासः सामान्येनविशेषसमर्थनरूपः ३८ त्वयिभूमेरपत्यंपुमांसंभौमंनरकासुरंजेतुंगतेसतिसचैद्यइमांपुरींद्वारकांमेषितो
११ यमासरोधयस्यास्तांमेरोरसंटोसानु अधकारइव अरौत्सीत्रुद्धवान्रुधेरनिटोलुङि· सिचिवृद्धिः ३९ सचैद्योबभ्रोर्यादवभेदस्यदारान्भार्या
भार्याजायाथपुंभूम्निदाराइत्यमरः अपाहरदितियत्तदाशयहरणं आलप्योच्चार्यं अलंनालयनीयमित्यर्थः। अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्रा
चांक्त्वेतिक्त्वाक्त्वोल्यप्युत : पापानांपाप्मनांकथाकथनमुच्चारणमपिचिंतिपूजकथिकुंभिवर्चेभ्यस्तयाद् प्रत्ययः। अश्रेयसेऽनर्थायालंइ

त्वयिभौमंगतेजेतुमरौत्सीत्सपुरीमिमाम्॥ प्रोषितार्यमणंमेरोरंधकारस्तटीमिव ३९ अपकारांतरमाह॥ ॥आलप्यालमि
दंबभ्रोर्यत्सदारानपाहरत्। कथापिखलुपापानामलमश्रेयसेयतः ४० ॥विराद्धएवंभवताविराद्धाबहुधाचनः॥निवर्त्यतेरि
क्रियपासश्रुतश्रवसःसुतः ४१॥

त्वः नमुः स्वस्तीत्यादिनाचतुर्थ्यांअत्रनिषिध्यमानोलपनकार्यमश्रेयः प्राप्तिः तन्मुखेनतत्कारणा एम·
लपननिषेधसमर्थनात्कार्येणसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः। फलितमाह ४० एवंभवताविराद्धोविप्रकृतः राधेरनिटः कर्मणिक्तः बहुधानोऽस्मा ११
कंचविराद्धाविप्रकर्त्ता श्रुतश्रवानामहरेः पितृष्वसातस्याः सुतः यैतत्ष्वस्रेयत्वात्सहजमित्रमपीतिभावः सचैद्यः क्रियापूर्वोक्तान्योन्याय

क्रियया अरिर्निर्वर्त्यते कृत्रिमशत्रुः क्रियत इत्यर्थः। अनौचली यस्मादनुपेक्ष्य इति भावः ४१ येन रः पुमांसः स्युः पुमांसः पंचजनाः पुरुषाः पूरुषा
नराः इत्यमरः। सामर्ष्येप्राणेवसरोषे अरौ वैरं अपकारं विधाय स्वपं चार्थं कृत्येत्यर्थः। उदासते उपेक्षंते नेतराः कक्षगुल्मे कक्षस्तृणगुल्मे महिषे
जरावरणास्पदे त्वरणा इति वैजयंती उदर्चिषं ऊर्ध्वार्चिषं तं अग्निं प्रतिलिप्साभिमुख्ये अव्ययीभावः शेरते स्वपंति तद्भला साहेतुरिति श्रीउनेहडिति हडाग
मः यदुदासते शेरत इति विशिष्टोदासीन्यश्रयणपो वाक्यार्थो निर्दिष्टत्वासंभवात् सादृश्यपलक्षणायामसंभवद्वस्तुसंबंधो वाक्यार्थनिदर्शनानिर

अथाप्युपेक्षायां दोषमाह॥ ॥विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदासते॥ प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम्॥ ४२ तथापि
बंधुत्वात्सोढव्य इत्याशंक्याह॥ ॥मनागभ्यासवृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी॥ क्रियासमभिहारेण विराध्यंतं सहेत कः॥ ४२

र्शनाभेदः नचापह्नवात्तः। वाक्यार्थवाच्यभेदेन प्रतिबिंबकरणापेक्षत्वसौख्यानात्। अत्र तु वाक्यार्थे वाक्यार्थसमारोपात् वाक्यैकवाक्यता
यां तदभावादित्यलंकारसर्वस्वकारः ४२ क्षमी सहनशीलः क्षमित्यशाभ्यो घिनुणिति घिनुण सोढा मनाग स्वल्पं वा अभ्यासवृत्त्या वा पीति
भावः अतथा सवृत्त्या असकृद्वा असहेपीति भावः विराध्यंतमपकुर्वाणं कामं स्वच्छंदं क्षाम्यतु क्षमतां संभावनायां लोट् क्षमामसष्टानाशीर्थः

मा॰ सटी॰ त्यनीति दीर्घक्रियासमभिहारेणाश्लिष्टं यौनःपुन्येन वेत्यर्थः न च पुंवाक्येष्वनैकार्थ्यं तद्दोषाय विरोधं न तनुकः त्वमेतत्सहेत सोढुं त्वत्कुपात
१२ न कोपी त्यर्थः तथा किलिङ्‌ चेतिशाकार्थे लिङ्‌ त्वमूढ़ सहने दैवादिको भोवादिकश्च ४३ अन्यदा सुरतव्यतिरिक्तकाले योषितोलज्जे
व पुंसोऽन्यदा अपरिभवेशमो भूषणं परिभवे तु योषितः सुरतेष्विव वैजात्यं संघाष्ट्यमिव दृष्टेश्च सुविपात स्यादित्यमरः। पराक्रमः पौरुषं भू
ष्यते नेनेति भूषणं आभरणं एवं च क्रियावचनत्वान्लिपतलिंगत्वादिति विरोधइतिवल्लभोक्तं प्रत्युक्तं ४४ यः परस्य अपकर्तुः अवत

ननु सर्वदा त्वमेव पुंसो भूषणं अतोऽपराधेऽपि त्वन्न मतम् आह अन्यदेति॥ ॥अन्यदा भूषणं पुंसः क्षमा लज्जेव योषितः
पराक्रमः परिभवे वैजात्यं सुरतेष्विव ४४ अथ परिभवेऽप्यपराक्रमेति भिर्निन्दामाह॥ ॥मा जीवन्यः परावज्ञादुःखद॰
ग्धोऽपि जीवति। तस्याजननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः ४५॥

पाअवमानेन पटुः स्वनेन दग्धः तप्तः परस्य पअत एव मा जी रम्म॰ १२
वन्नार्हितजीवी सन् मा भ्रान्को त्राइतिखटः शाहात्मेदः पञ्जीवतिप्राणान्धारयति जनन्याः क्लेशकारिणो गर्भधारणप्रसवादिवेदनाका
रिणः तद्ध्यतिरिक्तार्थक्रियाहीनस्येत्यर्थः। तस्याजननमजननिरनुत्पत्तिरेवास्तु जननीक्लेशानिवृत्त्यर्थमितिभावः। आक्रोशेन अजनि

रितिनञ्पूर्वाज्ज्ञानिधातोरनिप्रत्ययः ४५ यद्रजः पादेनाहतं सन्मूर्द्धानमारोहंतु रेवशिरोऽधिरोहति तद्रजः अचेतनमपीति भावः। अवमानेसत्य
पिस्वस्थात्संतुष्टाद्देहिनश्चेतनाद्वरं श्रेष्ठं अतिरेकालेकारः ४६ जातिर्ब्राह्मणत्वादिः क्रिया इज्याध्ययनादिः गुणः शौर्यादिः साधनैः करणैरु
तीया किंचिदर्थसुकृतं कीर्त्यादिपुरुषार्थं अन्यत्र गोत्वजातिः यौरश्वादिभिः स्वाभिधेयभूतैः करणैः किंचिदर्थसंज्ञानादिव्यवहाररूपं प्रयोज
नमसंपादयतः अपत्रतारकृजात्याद्यसंभवादिति भावः। पुंसो जन्म सत्तालाभं यदृच्छाशब्दवत् इच्छापरिकल्पितस्य जात्यादिप्रवृत्तिनिमित्तस्य

पादाहतं यदुत्थाय मूर्द्धानमधिरोहति॥ स्वस्थादेवापमानेपि देहिनस्तद्वरं रजः ४६ असंपादयतः किंचिदर्थं जातिक्रि
यागुणैः। यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्म केवलं ४७ स्वमयोरुपं दूषयिता पौरुषं भूषयति॥ ॥तुंगत्वमितरा नाद्रौ

न्यस्य स्वच्छ डित्थादिशब्दस्येव तत्र तत्रस्येवेति वतिप्रत्ययः स्वेच्छा यदृच्छा स्वछंद स्वैरता चोताः समा इति केशवः। संज्ञायै केवलं संज्ञार्थमेव एक
न्यया रिभाषिकं किंचिन्नाममात्रमनुभवितुं अन्यत्र तु नाद्यत्र मभवितुमित्यर्थः ४७ अद्रौ तुंगत्वमौन्नत्यमस्तीति शेषः। अस्मिर्भवति। य
रोमप्युन्नमानोऽप्यस्तीति भाष्याभ्द्रवंतीति पूर्वाचार्याणां लः। संज्ञा इतराः आगाधता नास्ति सिंधौ समुद्रे अगाधता गंभीरता अस्ति द्वंद्वं तुंगत्वं नास्ति म

मा॰ सटी॰ नखिनि धीरे तु अलंघनीयतां हेतुरलंघ्यत्वकारणं तद्भयं तु गाधत्वमगाधत्वं च तस्मादद्रिः सिंधुश्चापि मधिको मनस्वीति व्यतिरेकालंकारः ४८ स्वर्भानुः
१३ राहुरपराधे अपकारे तुल्येऽपि भानुमंतं सूर्यं चिरेण ग्रसते हिमांशुमाशु ग्रसत इति गिरतीति यत् ग्रसते गीर्णावित्यभिधानात् तत्तस्य म्रदिम्नः मार्दवस्य क
लस्फुटं तद्धि पक्षे तीक्ष्णेन भवितव्यं अन्यथा मृदुः सर्वत्र बाध्यत इति भावः। एतत्प्रस्तुतमप्रस्तुतार्केंदुकथनेन सारूप्यात्प्रतीयत इत्यप्रस्तुत
प्रशंसाभेदोयं अप्रस्तुतस्य कथनात्प्रस्तुतं यत्र गम्यते। अप्रस्तुतप्रशंसेयं सारूप्यादिनिबंधनेति लक्षणात् ४९ स्वयमिति असाधारणं दुर्व

नेदं सिंधावगाधता अलंघनीयता हेतुरुभयं तन्मनस्विनि ४८ संप्रति साम्नो मार्दवमनर्थायेत्याह॥ ॥तुल्येऽपराधे स्वर्भानु
र्भानुमन्तं चिरेण यत्॥ हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः स्फुटं फलं ४९ एतदपि भंग्यंतरेणाह स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि परवा

तानां निरस्तो नरस्यांतः अत एवेदं समानोत्तमानां वृद्धत्वं रत्नाकरस्यार्थः॥ विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्त्विति बहुच् प्रत्ययः। प्रकृतेः पूर्वं भवति॥ सा एम॰
दीषदसमाप्तौ तु बहुच् आकृतिलिंगतेति वचनात् प्रकृतिलिंगता लघुः रिक्तो रूपेण रत्नाकरोऽपि परो वायुरिवेत्युपमितसमासः बहुतृणमिति स्पष्टोपमा १३
साहचर्योक्तस्येव खदेशीपाति दंडिनाकल्पवादीनामीयम्मवाचकेष्वभिधानात्। तस्मिन्नुपेक्षुषि माने सति स्वयं प्रणमते स्वयमेव प्रह्वो भवतीकर्मे

वत्कर्म्मणातुल्यक्रियइतिकर्मवाची।यथाहकालंस्कः यदाहमस्त्वंप्रसभंनिहंतुंपराक्रमाद्दूर्जितमप्यमित्रंनराभिपायादहितानिकुर्वन्नपां
मसः कर्म्मनपीडीनानोति।भावकर्मणोरित्यात्मनेपदंतदुहस्तुनमांपाक्षिणाविनिपकूप्रतिषेधः वायुनात्रणमीवास्योयमाप्यरिणालघुत्वे
नेनपरिभूयतइत्यर्थः।उपमालंकारः ५० दवीयानपिदूरस्थोपिस्थूरदूरस्थादिनापूर्वगुणायणादिपरलोपोतेजस्वीतेजस्विनीमध्येगण्यतेसं
ख्यायतेतथाहिपंचाग्निसाध्यंतपोयस्यतस्यपंचतपसःपंचाग्निमध्येतपस्यतःतपनोर्कःजातवेदसांअग्नीनांपंचमःपंचानांपूरणःपंचमोजा

यातुपेयुषि निदर्शनमसाराणांलघुर्बहुतृणांनरः ५० पुनःपौरुषगुणमाह॥ ॥तेजस्विमध्येतेजस्वीदवीयानपिगण्यते।
पंचमःपंचतपसःस्तपनोजातवेदसां ५१ अकृत्वाहेलयापादमुच्चैर्मूर्द्धसुविद्विषांकथंकारमनालंबाकीर्तिर्घामधिरोहति ५२

नवेत्यभवतीत्यर्थः।विशेषेणसामान्यसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः।गुणांतरंचव्यतिरेकेणाह ५१ उच्चैरुन्नतेषुविद्विषांमूर्द्धसुहेलयापादमकृत्वाअ
निधायअनञ्पूर्वइतिनिषेधात्समासेनल्यबादेशः।कीर्त्तिःकथंकारकमित्यर्थः अन्यथैवंकथमित्थंसुसिद्धाप्रयोगश्चेदितिअनर्थकात्कवकरोतेः
कथंपूर्वात्णमुल्अनालंबानिराधाराकथंद्यांदिवमधिरोहतिनकथंचिदित्यर्थः।।किंचनिश्चेष्टपादिक्रमनाक्रम्यास्वेषसद्गुणेहत्यादिनिभावः

मा॰ सटी॰ १५ तस्मात्कीर्त्तिमिछतापौरुषमेवाश्रयणीयमितिश्लोकतात्पर्यंकीर्त्तितद्धेतोरभेदोपचारात्समानकर्तृत्वनिर्वाहः अत्रप्रस्तुतायाः कीर्त्तेः विशे
षणमहिम्ना अप्रस्तुतप्रसादारोहकस्त्रीव्यवहारप्रतीतेः समासोक्तिः ५२ अंकमुत्संगमधिरोपितोमृगोयेनसचंद्रमामृगलांछनीमृगांकः
निष्ठुरंयथास्यात्तथाक्षिप्तोहतोमृगयूथोमृगसमूहोयेनसकेसरीसिंहोमृगाधिपः उभयत्रापिआख्यापत्तइतिशेषः तस्माच्छत्रौमार्दवंदुष्कीर्त्ति
येपौरुषंतुकीर्त्तयइतिभावः। अत्राप्यप्रस्तुतकथनात्प्रस्तुतार्थप्रतीतेरप्रस्तुतप्रशंसा ५३ चतुर्ष्वपायादिचतुर्थोपायसाध्येदंडसारिपौसांत्वंसा

पौरुषमेवाश्रयइत्यत्र अन्वयव्यतिरेकदृष्टांतावाचष्टे॥ ॥अंकाधिरोपितमृगश्चंद्रमामृगलांछनः। केसरीनिष्ठुरक्षिप्तमृग
यूथोमृगाधिपः ५३ ननुसामादिसुकरोपायमुपेक्ष्यकिंपाक्षिकसिद्धिनादंडेन। यथाहमनुः सामाभेदेनदानेनसमस्तैरथवा
पृथक्। विजेतुंप्रयतेतारीन्नयुद्धेनकदाचनेतितस्मात्सांत्वमेवयुक्तमित्याशंक्यसद्दृष्टांतंनिराचष्टे॥ चतुर्थोपायसाध्येतुशत्रौ राम॰ १६

त्वमुभेसमेइत्यमरः अपक्रियाअपकारः तथाहिस्वेद्यंस्वेदार्हंस्वेदेनप्रतीकार्यमित्यर्थः। स्वेदस्तुस्वेदनेघर्मइतिविश्वः आमज्वरमपक्वज्वरंप्राप्य
आमोरोगेरोगभेदेस्यामोपक्वेतुवाच्यवदितिविश्वः कः अंभसापरिषिंचतिनकोपीत्यर्थः। ज्वरितस्यांभःसेकवत्क्रुद्धस्यसांत्वमुद्दीपकंस्यात्

अतोदंडएवेतिभावः वाक्यभेदेनप्रतिबिंबकरणाद्येद्वात्दृष्टांतालंकारः ५४ सकोपस्यरूढवैरस्यतस्यचेद्यस्यसामवादाः प्रियोक्तयः सहसाप्रत
प्तक्वथितस्यसर्पिषोघृतस्यतोयबिंदवइवअत्यंतवैपरीत्येनदीपकाः। प्रज्वलनकारिणः नतुशांतिकराइत्यर्थः। तस्माद्दंडएवमनुवचनं त्वयो
ढवैरविषयं ५५ गुणानांसंध्यादीनांअयथातथ्यात्तथात्वमनतिक्रम्यवर्ततइतियथातथंयथायोग्यमितियावत्।। यथार्थंतुयथातथमित्य

सांतमपक्रिया।। स्वेद्यमामज्वरंप्राज्ञः कोंभसापरिषिंचति ५५ सामवादाः सकोपस्यतस्यप्रत्युद्दीपकाः।। प्रतप्तस्येवसह
सासर्पिषस्तोयबिंदवः ५५ एवंस्थितेयुद्धेकेचिदुद्धवादयः प्रतमवलीरन्तान्प्रत्याह।। ।।गुणानामयथातथ्यादर्थंविप्लावयंतिये
अमात्यव्यंजनाराज्ञांदूष्यास्तेशत्रुसंज्ञिताः ५६।।

अयेमरः यथार्थेअव्ययीभावः सनपुंसकमितिनपुंसकत्वं। ह्रस्वोनपुंसकेप्रातिपदिकस्ये
तिह्रस्वत्वंततोनञ्समासेनअयथातथंतस्यभावः आयथातथ्यंब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्प्रत्ययः यथातथयथापुरयोः पर्यायेणेतिविकल्पान्नञ्पूर्वपदस्यवृद्धिः
तस्मादयथातथात् अयथार्थप्रयोगादन्यकालेन्यप्रयोगादित्यर्थः। अर्थंप्रयोजनंविप्लावयंतिनिघ्नंतिकार्यहानिंकुर्वंतीत्यर्थः। अमात्यानांव्यं
जनंचिह्नंयेषांतेतथोक्ताः। तद्वेषधारिणइत्यर्थः। अवर्ज्योबहुव्रीहिर्व्यधिकरणोजन्माद्युत्तरपदइतिवामनः। वस्तुतस्तुशत्रवइतिसंज्ञायेषांसंजाताश्च

मा· सटी· गुसंज्ञिताः। अत एव ते कटु मन्त्रिणो राज्ञां दूषयितुमर्हाः। दूष्या गर्ह्यास्त्याज्या इति यावत्। कृत्यानां कर्तरि चेति कर्तरि षष्ठी। अतः स्वोक्तं न प्रतिरोद्धव्यमि
१५ तिभावः ५६ केचिद्वृद्धाः स्वस्य शक्त्युपचये सामर्थ्यातिरेके यानं यात्रामाहुः यथाह कामन्दकः प्रायेण संतो व्यसने रिपूणां यातव्यमित्येव समादिशन्ति
ति॥ तत्रैव पक्षो व्यसने त्वनिष्टं तमस्तु सत्रं स्तुरितोऽभियायात् इति अपरे वृद्धाः परस्य शत्रोर्व्यसने विपदि व्यसनं विपदि भ्रंशे इत्यमरः। यानमाहुः।
अत्र मनुः सदा यायाद्विगत्येव व्यसने चोत्थिते रिपोरिति तदुभयमुक्तपक्षद्वयं कर्तृ आसीनं अनुपेक्षानं ईदासम इति च्छानजाकारस्य कारादेशः त्वामुद्धा

ननु यातव्योऽपि काले यातव्यमित्याशंक्य अयमेव काल इत्याह स्वेति॥ ॥स्वशक्त्युपचये केचित्परस्य व्यसनेऽपरे॥ यानमाहुस्तदा
सीनं त्वामुत्थापयति द्वयं ५७ तत्र शक्त्युपचयं तावद्दर्शयति॥ लिलंघयिषतो लोकानलंघ्यानलघीयसः। यादवांभोनिधी
न्रुंधे वेलेव भवतः क्षमा ५८॥

पयति शेरपतित तदुभयलाभादीदृक्कालो न कदाचिदपि लभ्य इति भावः ५७ लिलंघयिषत इति लोकान् एम·
लंघयितुमिच्छतः लिलंघयिषतः। लंघयतेः सन्नन्ताल्लटः शतरि शानम् अलंघ्यान् स्वयमनुल्लंघ्यान् कुतः अलघीयसोऽतिगुरून् अत एव पारवतोऽम्भो १५
भोनिधय इवेत्युपमितसमासः वेलेवेति लिंगात् तान् पारवांभोनिधीन् भवतः क्षमा तितिक्षा वेलेव कूलमिव वेलाकूलेऽपि वारिधेरिति विश्वः अतः रुंधेऽ

तिर्वधातिल्यन्यथाभ्रागेवसर्वसंहरेप्तरितिभावः ५८ सेनायाः कर्त्रीपिजयस्यासिमात्रेउदासीनेरवफलभाजित्वपिसमीक्ष्योक्तेः सांख्योक्तेः आ
त्मनिबुद्धेः महत्तत्त्वस्यमूलप्रकृतेः प्रथमविकारस्यकर्तृत्वाभोगः सुखदुःखानुभवइत्यन्वयपदिश्यतांमवहियतांम्लाजयपराजययोः स्वामित्वादि
तिभावः। सांख्यास्यप्याहुंकर्तेवभवत्युदासीनइतिप्रत्युपभोगं यस्मात्पुरुषस्यसाधयतिबुद्धिरिति ५९ हिडंबरिपुणाभीमसेनेनद्वयोर्मात्रोरपत्यं
पुमान्द्वैमातुरः मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाउत्प्रत्ययस्य उकारान्तादेशोरपरः। तस्मिन्राज्ञिजरासंधेसहिताद्वाभ्यांसपत्नीभ्यामर्धशः अस्तु

अभ्युदयपथायमपरोपदेशैर्नैवतेविजयलाभइत्याह॥ ॥विजयस्त्वयिसेनायाःसाक्षिमात्रेपदिश्यतां॥फलभाजिसमीक्षो
क्तेबुद्धेर्भोगइवात्मनि ५९ अथपरस्यव्यसनमाह॥ ॥हतेहिडंबरिपुणाराज्ञिद्वैमातुरेयुधि॥चिरस्यमित्रव्यसनीसुदमोदमघोष
जः ६०॥ कथंचिदपंपदोऽभ्युपेत्यवादेनोक्तः वस्तुतस्तुपूरणार्थशत्रूणामग्निमयपत्तरवेष्टः शास्त्रसंवादीच॥ यथाहकामंदकः

नोजरस्यनामपिप्रश्नाआसंहितश्चेतिकथंचनिप्रुधिहतेसतिचिरस्यचिरंकालेन। अचिरायचिराच्चायचिरस्याद्याश्चिरार्थकाइत्यमरः। मित्रव्यसनी
मित्रभ्रंशवान्॥ व्यसनंविपदिभ्रंशेइत्यमरः। दमघोषाज्जातोदमघोषजश्चैद्यः सुखेनदम्यतइतिसुदमः। एकाकित्वात्सुसाधइत्यर्थः ६० परः शत्रु

मा.स.टी. १६ रायदिगम्य इति नीतिरितियत् धनुरादाय आपदिगमनं मानिनः ह्रेणायाभिमानवतः ह्रियै लज्जाकरमित्यर्थः। किंतु पूर्णाउपचितगात्रः सन्शत्रुस्तस्य
मानिनां विधुरध्वंसः विधुं तुदतीति हि नस्तीति। विधुंतुदो राहुरिवाविध्वरूपोस्तु इति खण्ड्। तु मागमः तस्योत्सवायस्मात एव बलिना। बलवानेव यातव्यः
बलिनश्चवयमिति ६१ उच्छ्रीखलमनर्गलं प्रसह्यपीडनक्षममिति यावत्। सत्वं बलमन्यतः शास्त्राणि यंत्रितं मत्वा दिशास्त्रेणोदाहृतं परमस
नकाले सत्वमन्यत। उत्कयनुत्कर्षत्वलक्षणो वेलक्षण्यममस्त्राद्दार्थः। तयोः सापेक्षत्वनिरपेक्षत्वरूपाभ्यां मिथो विरोधान्नैकशास्त्रार्थत्वं सं

यदा समस्तं प्रसभं निहंतुं पराक्रमादूर्जितमप्यमित्रं। न दाभिपायाद्दहितानि कुर्वंस्तु पांततः कर्षोनपीडनानीत्यभिप्रेत्याह॥ ॥
नीतिरापदि यद्गम्यः परस्तन्मानिनो ह्रियै विधुर्विधुंतुदस्येव पूर्णस्तस्योत्सवाय सः ६१ तर्हि पूर्वोदाहृतो मन्वादिशास्त्रविरोधः

भवतीत्यर्थः॥ अत्र दृष्टांतमाह॥ तेजस्विमिरयोः समानमधिकरणं ययोस्तेतयोर्भावः समानाधिकरण्यमेकाश्रयत्वकृतः नकुतश्चित्तयोः सहान राम
वस्थानाद्विरोधादितिभावः॥ तस्मादुभयोरुदितानुदितहोमवाक्येऽन्वशास्त्रार्थलादितरेतरं शास्त्रविरोधो न बाधक इतिभावः ६२ इंद्रप्रस्थसमार्य १६
नगरस्यगमो गमनं गमनहहृदं निश्चिगमश्वानियम्यतस्यः माकारितावल्लक्रियतामेवेत्यर्थः यावत्तावसरिष्ठेदेकार्थेमानावधारणाइतिविग्रहः।

कृत्त्रः कर्मणि तु ङ· माङि· लुङि· स्मात्रोरर्थो न माङ्योगाद् स्मङ· प्रतिषेधः। किंतु वेदद्यश्चेदिदिङ्गाः अस्माकमिमे आस्माकाः युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति वि
कस्माद्गणप्रत्ययः तसिल्तृतीयाच युष्माकास्माकाविति विधिरेव सान्निध्यं। स्वार्थेष्यञ्प्रत्ययः अस्माकानां इति तां सान्निध्याद्दामनी भूताः शाखाभंगात् त्व
वोभूताः भूरुहोपघातेन तथोक्ताः संतु वेदिस्यात्रैव क्रियतामित्यर्थः अत्र च प्रस्तुतात्प्रस्तुतेनैव स्वकार्येणागम्यत इति स्वकार्येणाय यो यो ऽलंकारः। का

स्मादित्याहुरंबाह॥ ॥अमदुच्छं स्वलं सत्त्वमन्नमच्छास्त्वनियंत्रितं॥ सामानाधिकरण्यं हिते जल्लिमीरयोकुतः ९२ नहि हि कोऽपि
दानी कार्यमत आह॥ ॥ इंद्रप्रस्थगमस्तावत्कारि मा संतु वेदयः आस्माकदंतिसान्निध्यवामनीभूतभूरुहः ९३ निरुद्धवी
वधासारप्रसाराणा इव व्रजं उपरुंधंतु दासाहीः पुरीमाहिष्मतीं द्विषः ९४॥
रणं गम्यते यत्र प्रस्तुतात्कार्यवर्णनात्॥ प्रस्तुतत्वेन संबद्धं तस
योपोक्तमुच्यत इति लक्षणात् ९३ किंच दासार्हीयादवाः वीवधो धान्यादिप्राप्ति: आसारः सुहृद्बलं प्रसारः तृणकाष्ठादिप्रवेशः धान्यादेर्वीवधप्राप्ति
रासारस्तु सुहृद्बलं॥ प्रसारस्तु तृणकाष्ठादेः प्रवेश इति ते निरुद्धा येस्ति तथोक्ताः अत्र वीवधानां प्रत्याहारपरत्वात् स्कंधे वा क्षीणघाहरणसाधन
भारविशेषाणां आसारप्रसारोप्रवेशनिर्गमौ येस्तत्तयोक्ताः वीवधो विवधो भारः प्रत्याहारश्च कथ्यत इति हलायुधः व्रजे गोष्ठं। व्रजः स्यात्कुलं गोष्ठ

ना·सटी· मितिविजयंती।गाइत्वमाहिष्मंतीपुरींद्विषोरीनुपरुंधंतुअजेगाइत्वमाहिष्मत्यामरीनात्वराचंलिसर्थः।उरिपाचिरुधीतिद्विकर्मकत्वं।।तत्रपुरीन्नज्ञावक
९७ पितकर्मेत्यमन्पदीशितकर्म।।६४ पांडवोयुधिष्ठिरोयज्वतांयागंकरोतुइंद्रः स्वर्गमवतुरक्षतुइन्नोऽर्केस्तपतुप्रकाशयतांवयंद्विषतोरीन्हनामसमारयाम
श्याइतमस्यपिष्ठेत्याडागमः सर्वत्रप्राप्तकालेलोट्।नयाहिसर्वोजनः स्वार्थस्वप्रयोजनंसमीहतेउसंधत्तेरंद्रादिसमानयोगक्षेमःपार्थइत्यर्थः।अ
र्थांतरन्यासः ६५ किंचा।द्विषतांशिरश्छेदेनप्रोछलतोऽनताशोणितेनोक्षितैः सिक्तैः शास्त्रैरर्करोचिषांसंपर्कात्द्विषतांसंपर्कात्सौभाग्यतांनिरस्नोना

नहिपार्थप्रार्थनापाः कागतिरित्यानां कोपेडेवगानिरित्याह।। ।।यजतांपांडवः स्वर्गमवत्विंद्रस्तपत्विनः वयंहनामद्विषतः सर्वं
स्वार्थंसमीहते ६५ माप्पतांविद्युतासंपर्कसंपर्कात्हर्करोचिषां। शास्त्रैर्द्विषच्छिरश्छेदप्रोछलच्छोणितोक्षितैः।। ६६ ।। इतिसंरंभि
णोवाणीर्बलस्यालेख्यदेवताः सभाभित्तिप्रतिध्वानैर्भयादत्यवदन्निव ६७।।

लंकारः ६६ इतीत्थंसंरंभिणः संक्षुभितस्यबलस्यबलभद्र राम·

स्यवाणीरालेख्यदेवताः चित्रलेखितदेवताः सदोगृहस्यभित्तीनांप्रतिध्वानैः प्रतिध्वनिव्याजेनेत्यर्थः।भयादत्यवदन्नत्यसोढंतेवेत्युक्ता।।६८।।अथकृत ९७
मन्नमिंद्विपजज्ञानंयेनसोधोक्षजोहरिः।ताः शेषस्यशेषावतारस्यबलभद्रस्यगाः वाचः शेषगवीः गोरतद्धितलुकीतिटच्।दित्वात्ङीप्।निशाम्यश्रु

त्वा। निरास्यतीति श्रवणेन तथा निरासयत्यपीति महन्मतं। तत्र स्यतेरिदं रूपं।। अन्यथा निरासयेति स्यात्। अतएव वामनः। निरास्य निरासयय
शब्दयोः प्रकृतिभेदादिति।। बृहतां वाचां पत्युर्बृहस्पतेः। तस्य शिष्याणां देवानां याभिधातुं वक्तुं दुरापं दुष्करं तत्त्वया प्रस्तावमवसरं स्मादिश्यात्। अतिसूक्ष्मवा
न्। प्रस्तावः स्यादवसरमित्यमरः ६८ अथ क्रमस्याप्यनुज्ञानंतरं उद्वन्ध्याहितः आरोपितः भरोर्थगौरवं यस्यां सा तां तथ्यां यथार्थां भारतीं वाचं अनु
द्धतमगर्वितं यथा तथा जगद हंसा अग्रजं क्रमस्य अग्रेपुरतः इति प्रागलभ्योक्तिः। उतथ्यस्य महर्षेरनुजो बृहस्पतिः। उतथ्यावरजो जीव इत्यमरः। तद्वत्तेन तुल्यं

निराश्यताः रोषगवीरभिधातुमधोक्षजः शिष्याय बृहतां पत्युः प्रस्तावमदिक्षाद्दृशा ६८ अथ भारतीमाहितभारमथानुद्धतमुद्
वः तथ्यामुतथ्यानुजवज्जगादाग्रेगदाग्रजम् ६९ किंतु जगादे स तत्थ्याह।। ।।सांप्रतं सांप्रतं वक्तुमुक्ते मृणालपाणिना।। निर्हारि
नैनैषधेलेखेन खलु क्वाखलु वाग्विकम् ७०।।

जगादे स तदा। तेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिरिति वतिसूदितः। तद्विगतेयमुपमा ६९ संप्रति मृणालपा
णिना वलभद्रेण केवलं स्वरेणेति ध्वनिः। उक्ते सति वक्तुमसांप्रतमयुक्तं साधूत्वात्। अभ्यासस्य मानयोगादेमप्रसंगादिति ध्वनिः सांप्रतं शाब्दस्या
हार्थता नयोगे युक्तं वक्ष्ये त्यादिना तुमन्। तथाहि लेखेन यत्रेणार्थे वाग्ये निर्धारिते निर्णीते सति वाचिकं आहतार्थं वाचं संदेशवचनमित्यर्थः। संदेश

मा·स्टी·
१८

वाग्वाचिकं स्यादित्यमरः वाचो व्याहृतार्थापामिति वक्तु। उक्त्वा खलु न वाचं खल्वित्यर्थः खलु राघः प्रतिषेधेन्यो वाक्यालंकारे निषेधवाक्यालंका
रजिज्ञासेतु नपेक्षखलुत्तु भपचाण्यमरः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वेति क्त्वाप्रत्ययः। इत्यनयादादेः खल्वा इत्यइति निषेधस्योद्वेजकाभिप्राया
येत्वात्तनञर्थस्य खलुशब्दस्यानुद्वेजकत्वाल्लञ्चदेवपादादेः प्रयोगेनदुष्टमत इति प्रस्तुतसेधेयं। लिखितोर्थवाचिकमिवत्वलोक्तेर्मद्गुक्तिरत्र
कारेति वाक्यार्थप्रतिबिंबकरणात्स्पष्टत्वावदृष्टांतः। स्तुतिव्याजेन निंदाव्याजमाध्याजस्तुतिश्चतद्वहराणां लेयवस्ताम: ७० नथापिबलभद्रेण

नहिलघुत्वौभविनमंनेत्याह नथापियन्मप्यपितेगुरुहारित्वेषुगौरवम् तत्प्रयोजककर्तृत्वमुपैतिममजस्तः ७१ ननुरामसैण
वसर्वेप्रपंचोक्तं संप्रतिकिंतेवाक्यमस्तीत्याशंक्यप्रहृष्याप्रपंचोपमितिहृदिनिधायस्तकवन्निर्वाहचरैणीरितारिनान्नयेण॥

निरणीतेपितेनावमप्यपिबलभद्रवदेवेत्यपिशब्दार्थः गुरुहारित्वेषुपक्षौरवमादरस्तत्फौरवंजस्ततोजस्तनेप्रयोजककर्त्तुर्ममप्रयोजककर्तृत्वंप्रेरकत्वमुपे एम
तिअतोतवापीत्यर्थः। नहिपंडितैः सादरंपृष्टस्यविशेषस्यानवनूत्वौभावोयुक्त इतिभावः ७१ कतिपयैः परिमितैर्वर्णैः पंचाशातैरेवमात्रकात्त १८
रैः कतिपयैः सप्तभिरेवस्वरैर्निषादादिभिर्ग्रथितस्यगुंफितस्यवाङ्मयस्यवाक्जालस्यशब्दजालस्य। एकावोनित्यमपष्टमिच्छंतिस्वार्थेमयट्। गी

यत इति गेयं तस्य गानस्येव विचित्रता अनंता अवांतरभेदेनानंतरचनाभेदात् अनंता अपरिमिता भवंतीत्यर्थः अहो अतस्तेन साधूक्तेपि विरोधाभासा
लमपि वक्तव्यमस्तीत्येको भावः तस्माद्दुरुक्तत्वान्मैवास्त्वित्यन्यः॥ प्रत्यवयवमिवोपादानादरनं कैयमुपमा ७२ स्वेच्छयास्वप्रतिमानुसारेण प्रकीर्णं
असंगतं बह्वपि कामं यथेष्टमभिधीयते किंतु अनुज्झितोर्थसंबंधः पदार्थसंगतिर्यस्मिन्संबंधः संदर्भो दुरुदाहरो दुर्वचः। हरतेः खल्प्रत्ययः। एमेण
संगतमेवोक्तमिति स्तुतिः। असंगतमेवोक्तमिति निंदावगम्यते ७३ कुशलाः कक्काः मदीयंसो अतिकुसुमा अतिरम्ल्ल्याः तेषां च तथापि च

वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव। अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता ७२ बह्वपि स्वेच्छया कामं प्रकीर्णमभिधीयते॥ अ
नुज्झितार्थसंबंधः प्रबंधो दुरुदाहरः ७३ मदीयसोमनिधनामनव्यग्रुणकल्पितम् प्रसादयन्ति निपुणा चित्रां वाचं परीमिव ७४

तामर्थगुर्वी अत्यन्तसांद्रां करन्तीं दलकल्पामित्यर्थः। अनल्पैर्बहुभिर्गुणैः शब्दादिभिस्तंतुभिश्च। कल्पितां रचितां निर्मितां चित्रां शब्दादिचित्रां चित्ररूपां
च वाचं परीं शाटीमिव प्रसारयंति विस्तारयंति। शमवाग्ग्येवं विधे वेति स्तुतिः शमवाक्तनुनेवं विधेति निंदावगम्यते॥ अत्र श्लेषस्य शुद्धविषयासंभवेन स
र्वालंकारबाधकत्वादुपमाप्रतिभोत्थापितप्रकृतश्लेषप्रयमित्यलंकारसर्वस्वकारः एवं च पूर्णोपमायानिर्विषयत्वप्रसंगात् श्लेषप्रतिभोत्थापितेयम्

मा॰ सटी॰ विशेषं विहाय तस्य विशेषविदुषः विशेषज्ञस्य गतिगम्यादिपाठात् द्वितीयासमासः। न वपुरोऽग्रे शास्त्रं नीतिशास्त्रं उद्ग्राह्यते उपन्यस्यते इति यत्तदुद्ग्रा॰
१९ हितमुपन्यस्तमिति वैजयन्ती। सा तदुद्ग्रहणमित्यर्थः। विधेयप्राधान्यात्स्त्रीलिंगत्वं। वक्तुरुद्ग्राहयितुः परिचयस्थैर्ये अभ्यासदार्ढ्ये हेतुर्गुणनिका आम्नि-
डितं आम्नातमेवेति यावत्। ननु वैदुष्यप्रकटनमिति भावः। गुण आम्रेडने चौरादिकः राणासम्प्रयोगश्च। ततः संज्ञायां कन्। कात्पूर्वस्येकारः॥७५
अतो सामकारणात्स्वमस्यास्तीति स्वामी प्रभुः। स्वामिन्नैश्वर्ये इति निपातः। प्रज्ञोत्साहौ मन्त्रोत्साहशक्ती आत्मनि स्वस्मिन्नाधातुं संपादयितुं यतेत तस्य

अयथोद्भवः स सिद्धान्तं वर्णापि भ्रमस्तु सागर्वं परिहरन् हरिमभिमुखीकरोति॥ विशेषविदुषः शास्त्रं यत्तवोद्ग्राह्यते पुरः। हेतुः परि-
चयस्थैर्ये वक्तुर्गुणनिकैव सा॥७५॥ संप्रति स्वमतमुपन्यस्यति॥ ॥प्रज्ञोत्साहावतः स्वामी यतेताधातुमात्मनि। तौ हि मूलमुदेष्य-
न्त्या जिगीषोरात्मसंपदः॥७६॥ उत्साहवत्त्वमपि प्रज्ञास्त्वेत्युक्तं तस्याः प्रयोजनमाह॥ ॥सोपधानां धियं धीराः स्थेयसीं खट्वयन्ति ये

मुभयशक्तिमान्भवेदित्यर्थः। कुतः। हि यस्मात्तौ प्रज्ञोत्साहौ उदेष्यन्त्या वर्धिष्यमाणायाः जिगीषोरात्मसंपदः प्रभुशक्तेर्मूलं निदानं अत्र मन्त्रोत्साहग्रहणं दृष्टा- एम॰
नार्थं यथोत्साहस्तथा मन्त्रोऽप्यस्तु न नु केवलोत्साह इति वल्लभदायवादः॥७६॥ धीराः बुद्धिमन्तः सोपधानां सविशेषयुक्तियुक्तामित्यर्थः। अन्यत्र सं- १९

मा॰ सटी॰ मितिपरिहसास्पदंभवतीतिभावः। तद्विगतेयमुपमा ७८ अज्ञान्असंतुष्टमेवकार्यमारंभंतेकाममत्यंतमयात्वरिताश्चभवंतिनचपा
२० रगछंतीतिभावः। कृतबुद्धयस्तुमहारंभामहोद्योगाभवंतिनिराकुलाश्चमयाश्चतिपारंगछंतीतिभावः ७९ उपमास्थितस्यप्राज्ञस्यापि
उपायेनैवकार्यसाधयतोपीत्यर्थः।किमुतमज्ञस्येतिभावः।प्रमादतः अनवधानस्य।प्रमादोनवधानतेत्यमरः अर्थाः प्रयोजनानिनश्यंति

हंतिचनिराकुलाः ७९ अज्ञाः असंतुष्टमेवकार्यमारंभंतेकाममत्यंतमयात्वरिताश्चभवंतिनचपारगछंतीतिभावः॥
अथप्रज्ञावानपिनप्रमाद्येदित्याह॥ उपायमास्थितस्यापिनश्यंत्यर्थाः प्रमादतः हंतिनोपशयस्थोपिशयालुर्मृगयुर्मृगा
न् ८० एवंप्रज्ञाया आवश्यकत्वमुक्तं अथोत्साहस्याप्याह॥ ॥उदेतुमत्यजन्नीहांराजसुद्वादशस्वपि।जिगीषुरेकोदिन
कृदादित्येष्विवकल्पते ८१॥

तथाहिशयालुर्निद्रालुः शीङोग्रहणादालुच्। मृगान्यातीतिमृगयुर्व्याधः मृगय्वादयश्चेत्यौणादिक एम॰
उपशयपांतोनिपातः व्याधोमृगवधाजीवोमृगयुर्लुब्धकश्चसइत्यमरः। उपशेरतेस्मिन्नित्युपशयोमृगमार्गस्थापिनोव्याधस्यात्मगुप्ति २०
स्थानंगतौविशेषः।यदजितयच्छयस्य। तत्रतिष्ठतोत्युपशयस्थोपिमृगान्नहंतिविशेषेणसामान्यसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः ८० ॥

गेंडुकासोपबर्हमित्यर्थः। उपधानं विशेषेस्यात्कंदुके तिषवणापेपि चेति विश्वः। स्थेयसीं स्थिरतरामचपलाम् उद्वीपसीं च स्थिरां नन्दादीपसुनिभिपस्थिरेत्या
दिनास्थेयादेशः। धियं स्वहृद्यं तिस्वट्वां पर्यंकं कुर्वंति आश्रयंतीत्यर्थः। त्रापनं मचपणं पर्यंकं कारवट्व्यां: समारूत्यमरः। नन्कारोति तदाचष्टइतिणिच। ते
धीराः स्तत्र धीस्वट्वायामनिशमश्रान्तं निषण्णा विश्रान्ताः संतो जातु कदाचिदपि श्रमं खेदं न जानते न विदंति। श्रमः खेदोध्वरत्यादेरिति लक्षणात्। धीपूर्वे
कएवोत्साहः सेव्यो न तु केवलउन्नितस्र्वेष्याधीरा श्रमणीयत्यर्थः। अत्र धियारोप्यमाणया खट्वायाः प्रकृतश्रमापनोदनरूपोपकारसंबंधेन तन्नपापरिणा

तन्त्रानिरूढं निषण्णास्ते जानते जातु न श्रमम् ७७ अथ प्रज्ञाप्रज्ञयोर्हीभ्यां वैषम्यमाह॥ स्पृशन्ति शरवत्तीक्ष्णास्तोकमन्तर्विश
न्ति च। बहुस्पृशापि स्थूलेन स्थीयते बहिरश्मवत् ७८ आरंभन्तेल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च॥ महारंभाः कृतधियस्ति

मालंकारः आरोप्यमाणस्य प्रकृतोपयोगित्वे परिणाम इति लक्षणात् ७७ तीक्ष्णाः निशिताः प्रज्ञाः शरवच्छरेण तुल्यं स्तोकः स्वल्पमेव स्पृशं
ति। अतः कार्यस्यांतरं विशंति च अल्पायासेन बहुकार्यं साधयंतीत्यर्थः बहुस्पृशापिना स्थूलेन मंदेन बृहता चा अत्राश्मनार्थं चोपलेन तुल्य
मश्मवत्। नेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिः। बहिरेव कार्यस्य चैतिभावः। स्थायते स्थितिः क्रियते। मूढोस्वल्पस्य हेतोः प्रपछन्मूषकमहाणायशिखरिखनन

जेतुमिच्छुर्जिगीषुरेक एव द्वादशराजस्वपि राजसु मध्ये द्वादशत्वादित्येषु इति तद्गतयोरिति करणे व्याधियमाणः आदिमः स्वेहासु सातमसजन्तुपुंजा
न एव न तु निरुपयोग इति भावः। उदेतुं कसंते उदयाय प्रभवति। उभ्या हयाक्रि रेवप्रभुत्वाकेरपि मूलमिति भावः। नानालिंगत्वादृतूनां नानास्यैत्व
मितिश्रुतेः। प्रतिमासमादित्यभेदाद्द्वादशत्वं। तच्चैकस्यैव द्वादशात्मकं। द्वादशात्मा दिवाकर इत्यभिधानात्। ते चार्यमादयः पुराणोक्ता द्रष्टव्याः॥
राजानस्तु। अरिर्मित्रमरेर्मित्रं मित्रामित्रमतः परं। तथारिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरः स्मृताः इति। पंचेति शेषः। पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चादाक्र

उपायमास्थितस्येत्यत्र राजा न प्रमाद्येदित्युक्तं अप्रमादप्रकारमाह॥ बुद्धिशस्त्रः प्रकृत्यंगो घनसंवृतिकंचुकः। चारेक्षणो दू
तमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः॥ ८२॥

न्दस्तदनंतरं। आसारावनयोश्चैव विजिगीषोश्च पृष्ठतः पार्ष्णिग्राहासार आक्रन्दासारश्चेत्यर्थः।
अत्र चत्वार इति शेषः। एवं च सति नव भवंति विजिगीषुर्दशमः। अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनंतरः। अनुग्रहे संहतयोः समर्थो व्यस्तयो
र्वधे। मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनो बलाधिकः इति मध्यमोदासीनाभ्यां सह द्वादश वेदितव्याः। पूर्णोपमा ॥८१॥ बुद्धिरिति। बुद्धिः शास्त्रं यस्य स बुद्धिशास्त्रः।
अमोघधारणात्तत्स्यादिति भावः। प्रकृतयः स्वाम्यमात्यादिराज्यांगानि। राज्यांगानि प्रकृतयः इत्यमरः। ता एवांगानि यस्य स प्रकृत्यंगः। तदेक

मा॰ सटी॰ २१

स्येचराज्ञवैकस्यादितिभावः घनाद्दुर्भेदासंहत्तिर्मंत्रगुप्तिरेवकंचुकःकवचोयस्यसतथोक्तः मंत्रभेदेराज्यभेदस्यादितिभावः चरतीतिचरःपचाद्यच्॥ सए
वचारोगूढपुरुषः।प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽणप्रत्ययः सचारस्तुगूढपुरुषइतिश्रमरः। सएवेक्षणंचक्षुर्यस्यसचारेक्षणः अन्यथास्वपरमंडलरक्षणात
दर्शनादंधस्येवपदेपदेविनिपातइतिभावः।स्यात्संदेशहरोदूतइत्यमरः। दूतएवमुखंयस्यसदूतमुखः।अन्यथामूकस्येववाग्व्यवहाराऽसिद्धौत॰
त्साध्यसंध्यादिकार्येष्वप्रतिबंधः स्यादितिभावः।एवंभूतः कोपिपार्थिवः कोपिपुरुषः। अन्यएवायंलोकविलक्षणःपुमानित्यर्थः। अतोराज्ञसर्व

चतुर्थोपायसाध्यइत्यादिनापदुक्तं त्वात्रमेवकर्त्तव्यमितितत्रोत्तरमाहतेजइति॥ ॥तेजः क्षमावानैकांतंकालज्ञस्यमहीपतेः।नैक
मोजःप्रसादोवारसभावविदःकवेः॥८३॥

दावुध्यादिसंपन्नेनभवितव्यमित्यर्थः।एतदेवाप्रमत्तत्वं। अन्यथास्वरूपहानिःस्यादितिभावः।अ
त्रकोपीतिराज्ञोलोकसंबंधेप्यसंबंधोस्त्यातद्रूपातिशयोक्तिः।साचबुद्धिशास्त्रइत्यादिरूपनिर्व्यूढेतिनेनसहांगांगिभावेनसंकरः ८२ कालंजानाती एम॰ २१
तिकालज्ञः। असाप्रपंकालइतिविदुषइत्यर्थः।आतोऽनुपसर्गेकः।नत्विगुपधेत्यादिनाकः।विधेःसमासेकर्मोपपदस्येवववत्वभाषणात्।तस्यम॰
हीपतेस्तेजः त्वात्रमेवेतित्क्षमैवेतिवाएकांतोनियमोनास्तिकिंतुयथाकालमुभयमप्याश्रयणीयमितिभावः।तथाहि।रसान्शृंगारादीन्भावान्निर्वे

दांदीप्यवेत्तीतिवित्तस्यरसभावविदः भावग्रहणंसंपातायातंकवेः कवितुरेकंकेवलमोजः प्रौढबंधत्वमेकः प्रसादः सुकुमारबंधत्वंवानकिंतुतत्तद्रसा
नुगुणत्वेनयथायोग्यंउभयमप्युपादेयं। दृष्टांतालंकारः ८३ परैः शत्रुभिः कृतोपकारोऽपथ्यंचपस्यसन्तथापिऽनाविष्कृतविक्रियः अंतर्गूढविकारः
अतएवासाध्योप्रतिसमाधेयः सन्रागदोषयारोगइववृद्धायथाशाब्दइतिदंडीकालेवलतत्पावसरेप्राप्तेसतिकोपंकुरुतेप्रकुप्यतीत्यर्थः। तदुक्तंवहेदमित्रंस्कं
धेनयावत्कालविपर्ययः। तमेवचागतेकालेभिंद्याद्घटमिवाश्मनेति ८४ मृदुनामृदुवस्कृताव्यवहिततंतेजः अर्थान्भोक्तुंप्रकल्पतेप्रभवति। तथाहि

यदुक्तंक्रियासमभिहारेणविराध्यंतत्क्षमेतकइतितत्रोत्तरमाह॥ कृतापचारोपिपरैरनाविकृतविक्रियः असाध्यंकुरुतेकोपंप्राप्ते
कालेगदोयथा ८४ इतप्यतंतक्षमित्याह॥ ॥मृदुव्यवहितंतेजोभोक्तुमर्थान्प्रकल्पते। प्रदीपः स्नेहमादत्तेदशयाभ्यन्तरस्थया॥

प्रदीपोभ्यंतरस्थयामध्यस्थदशयावर्त्यास्नेहंतैलादिमादत्ते। अन्यथास्वयमेवनिर्वीयादिति। तत्रत्तांतिपूर्वकमेवस्वात्रंफलतीतिसर्वथाप्रथमतः क्षंत
व्यमितिभावः॥ दशावर्त्यामवस्थायांस्नेहस्तैलादिकेरसइतिविश्वः। विशेषेणसामान्यसमर्थनादर्थांतरन्यासः ८५ विद्वानभिज्ञः दिष्टंमतिऽस्येतिदैष्टिकः
दैवप्रमाणकइत्यर्थः। दैवंदिष्टंभागधेयमित्यमरः। अस्तिनास्तिदिष्टंमतिरितिठक्। तस्मादैवंदैष्टिकतामेवनालंबतेसर्वथायत्नरहितस्यविनाशादितिभावः

तथापौरुषेकेवलपौरुषकारेऽपिप्रवादित्वादप्रत्ययः।ननिषीदतिनतिष्ठतिदैवप्रातिकूल्येतस्यैवफलस्यादितिभावः।किंतुसत्कविःसम्यक्काव्यपितान्वा
थौविवतयोः काव्यशरीरत्वादितिभावः।यथाहवामनः।अदोषौसगुणौसालंकारौशब्दार्थौकाव्यमिति।द्वयंदैवंयौरुषंचापेक्षतेऽस्वतः पौरुषमप्या
वश्यकमेवकिंतुकालकर्तव्यमितिविशेषः ८६ रस्यतेस्वाद्यतइतिरसः शृंगारादिः रसतेः स्वादनार्थत्वात्।रस्यन्तइतितेरसाइतिनिर्वचनात्।न॰

तर्हिपौरुषंमाभूत्नितंत्वममाणस्यदैवंश्रेयोविधास्यतीत्याशंक्याह॥ नालंवर्ततेदैविकेतांननिषीदतिपौरुषेशब्दार्थौसत्कवि
रिवद्वयंविद्वानपेक्षते ८६ अथस्थायिनः फलमाह॥ स्थायिनोऽर्थेप्रवर्तन्तेभावाः संचारिणोयथारसस्यैकस्यभूपांसस्तथा
नेतुर्महीभृतः ८७॥

रसस्यरसवतः स्थायिनः स्थायिभावस्यरत्यादेः।रतिर्हासश्चशोकश्चक्रोधोत्साहौभयंतथा।जुगुप्साविस्मयशमाः
स्थायिभावाः प्रकीर्तिताइत्युक्ताः।तस्यैकस्यार्थेस्वादुरूपेप्रयोजनेभूयांसः संचारिणोव्यभिचारिणोभावानिर्वेदादयः।विभावादीनामप्युपलक्षण
मेतत्।यथाप्रवर्तन्ते।तदुक्तं।विभावैरनुभावैश्चसात्विकैर्व्यभिचारिभिः।आनीयमानः स्वादुत्वंस्थायीभावोरसः स्मृतइति।तथास्थायिनः स्थिरस
ह्यांत्याकालंप्रतीक्षमाणस्येत्यर्थः।तस्यैकस्यहेतुर्जिगीषोर्नायकस्यार्थेप्रयोजनेभूयांसोमहीभृतोराजानः प्रवर्तन्ते।स्वयमेवास्यकार्यंसाधयंती

त्यर्थः। अतः हंतत्वमितिभावः। केचित्तु भावशब्दस्यापि रसपरत्वमाश्रित्य यथा संचारिणः शृंगारादागंतुका अन्ये रसाः स्थायिनः स्थिरस्यैकस्य मुख्य
स्य रसस्यार्थे प्रवर्त्तंते तथास्मिन्नेव काव्ये वीरस्य शृंगारादयश्चान्याचक्षते। उपमालंकारः ८७ तंत्रावापौ स्वपरराष्ट्रचिंतनेऽन्यत्र तंत्रावापं चूर्णस्लो
षधं प्रयोगं च वेत्तीति यस्तेन तंत्रावापविदा। तंत्रं स्वराष्ट्रचिंतायामावापः परचिंतनं रणस्त्रौषधांनमुख्येषु तंत्रमिति वैजयंती। योगैः सामाद्युपायैरन्यत्र दे
वताध्यानैश्च। योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिष्वित्यमरः। मंडलानि स्वपरराष्ट्राणां महेंद्रादिदेवतायतनानि च। अधितिष्ठता आक्रमता नरें

द्रेण तत एव गुणांतरमाह॥ तंत्रावापविदा योगैर्मंडलान्यधितिष्ठता॥ सुनिग्रहा नरेंद्रेण फणींद्रा इव शत्रवः ८८ प्रज्ञोत्सा
हावतः स्वामी सर्वैर्नावेव प्रभुशक्तेर्मूलमित्युक्तं तदेव व्यनक्ति॥ ॥ करप्रचेयामुत्तुंगः प्रभुशक्तिं प्रथीयसीम्॥ प्रज्ञाबलबृह

द्रेण राज्ञा विषवैद्येन च। नरेंद्रो वार्त्तिके राज्ञि विषवैद्ये च कथ्यत इति विश्वः॥ शत्रवः फणींद्रा इव सुनिग्रहाः सुखेन ग्राह्याः एवं च प्रकृताप्रकृतविषयः
उपमैवेति केचित् ८९ उत्तुंगो महोन्नतः प्रज्ञाबलं मंत्रशक्तिरेव बृहत्प्रधानं मूलं यस्य स उत्साह एव पादपः करेणावलिना प्रचेयां वर्धनीयां हस्तग्रा
ह्यां च बलिहस्तांशवः करा इत्यमरः। प्रथीयसीं पृथुतरां। ऋतो हलादेर्लघोरिति रेफादेशः। प्रभुशक्तिं तेजोविशेषां सप्रभावः प्रतापश्च यत्तेजः को

मा·सटी· त्वाद्दंडजमित्यमरः। फलति प्रसूयत इत्यर्थः। फलनिष्पत्तौ। मंत्रपूर्वक एवोत्साहस्तु फलति तेनो विपरीतस्तु छिन्नमूलो वृक्ष इव शुष्यतीति भावः। रूपकालंकारः
२३ ८९ अनलसत्वात्मंत्रोत्साहाधिकत्वाद्दतएव प्रधानत्वान्मंडलाभिज्ञत्वात् अन्यत्रात्मत्वादुच्चैस्तरत्वात्प्रधानत्वान्नायकस्वरत्वाच्च वंशवायस्य इतरेस्व
एवैणगणानां स्त्रिग्धाद्वा एवमन्यथा आश्रयत्वाद्द्वा इव वंशस्य स्वत्वाल विहितस्वरः षड्जाख्य इव विजिगीषोर्नृपतयोऽन्ये मंडलवर्तिनो राजानः परिवार

हृत्मूलः फलं तस्याहयादः ८९ विमृश्यकारिणस्तु विश्वमपि विधेयमस्मादिति त्रयेणाह॥ अनलसत्वात्प्रधानत्वाद्धंशस्येवेतरे
स्वराः। विजिगीषोर्नृपतयः प्रयांति परिचारताम् ९० अपनारभमाणस्य विभोरुत्पादिताः परैः व्रजन्ति गुणतामर्थाः शब्दा इ
व विहायसः ९१॥ अपनारभमाणस्य विभोरुत्पादिताः परैः व्रजन्ति गुणतामर्थाः शब्दा इव विहायसः॥९१॥ २ २

तां विशेषणतां प्रयांति तत्कार्यमेव साधयंतीत्यर्थः ९० अनारभमाणस्य स्वयमकिंचित्कुर्वाणस्यापि विभोः सर्वोत्थापकस्य परैरन्यैर्नृपतिभिः त्वां स्वभे राम·
र्ग्गरिभिस्त्वोत्पादिताः संपादिताः जनिताश्चार्थाः प्रयोजनानि विहायस आकाशस्य शब्दा इव गुणतां विशेषणतां करणादेकगुणात्वं व्रजंति राज्ञो २३
हि राजा स्वयमुदासीन एव अस्माकं राज्यवत्समहिम्नैव कार्यसंदेशमाप्नुवन् शब्दानि वस्त्वार्थानपि स्वकीयतां नयतीत्यर्थः। गुणस्त्वावृत्तिशब्दादिज्ये

ङ्गियामुल्लसंतनुष्विति वैजयंती ९१ किंच एककार्यमेकप्रयोजनं स एव तंतुः सूत्रं तन्मोतानां संस्यूतानां एकामिथाभिलाषिण्यामित्यर्थः । प्रपूर्वोद्दिज्ज
कर्मणि क्तः । रुचिरत्वपीतत्वादिना संप्रसारणाभावोऽभिषिषेणापितव्यः आरियाश्लिमहंहतीति पार्श्विया हः पुष्यानुधावितो स्यां रिरंसेषां ते पूर्वोक्ताः पं
क्तिरूपस्थिताः न एव मालारत्नमालिका तस्यामधिकद्युतिर्महातेजाः नायकः शक्तिसंपन्नो जिगीषुर्नायकायते मध्यमणिरिवाचरति स्वयमेव स
र्वोत्कर्षेणावर्त्तत इत्यर्थः । तस्माद्धिरूपकत्वमिति भावः नायको नेतरि श्रेष्ठे हारमध्यमणावपीति विश्वः । उपमानादाचार इति क्यङ् अकृत्सा

यातत्यपार्श्वियाहादिमालायामधिकद्युतिः । एकार्थतंतुप्रोतायां नायको नायकायते ९२ अथ विमत्रूपकरणप्रकारमाह ॥
धातुरूपमुपर्युंजीत त्रशान्तापेतारसायनम् ॥ भवन्त्यसेवमग्गानि स्थास्नूनि वलवन्ति च ९३ ॥

वैधातुकयोरीर्घः नायकइत्युपमा अन्यथा

शास्त्रविरोधात् एकार्थतंतित्वरूपकत्वे अधिष्ठाने तिरोधानारोप्यमाणं तंतुत्वसैवोराहृतत्वात्मोतत्वसिद्धेस्तदेवयुक्तं नहूलात्पार्श्वियाहादिमा
लायामित्यत्रापि रूपकमेकमेव न तदनुप्राणिताचेयमुपमेत्यगांगिभावेन संकरः ९२ शक्तिप्रभावादित्रयं वलं वापेक्षत इति शान्तिपेतः सन् पचाद्यच्
न्ते देवरसायनं मौषधमुपयुंजीत तसेवेन रसायनवने विहंगेपि जराव्याधिभवौषध इति विश्वः । एवं सति अस्योपयोक्तुरंगानि सामासीनि गात्राणि च स्था

मा.स. विस्तिताशिखान्तरास्तमारीस्यर्थः ग्लानिजिच्छमस्तु: बलवंतिचपरपीडाक्षमाणि च भवंति श्लिष्टपरंपरितरूपकं ॥ ९३ ॥ किंच स्थाने अत्राक स.टी.
२८ विषये शमवतां क्षमावतां अंगिनां सत्तांगिनां शक्त्या शरीरसंपदा नाम भावश्च तनुसारेण व्यायामे व्यापारे षाड्गुण्यप्रयोगे गमनादौ च सतीसा २
र्थः। वृद्धिरुपचयो राज्यस्य शरीरस्येतिभावः विपक्षे बाधकमाह अयथाबलं शक्त्यतिक्रमेण पथ्यासादनस्य इत्यव्ययीभावेन तत्समासः। आ
रंभो व्यायामः क्षयसंपदोऽस्य तहाने निदानता दिकारणं गिनामितिभावः॥ तस्मादस्माकमस्माच्चैद्यौस्कंदनमश्रेयस्करमितिभावः अत्र विशेष

स्थाने शामवतां शक्त्या व्यायामे वृद्धिरंगिनाम्। अयथाबलमारंभो निदानं क्षयसंपदः ॥ ९४ ॥ नरीशितारं चेदीनां भवांस्तम
वमंस्त मा निहंत्यरीनेकपदे य उदात्तः स्वरानिव ॥ ९५ ॥ न चायमेकाकी किं तु नः अरिष्यतीति मंतव्य इत्याह ॥ मावेदियद

स्याभिश्लिष्टतात्स्वशक्तिमूलो वस्तुनाव स्तध्वानिः अतो दुर्बलानामंगिनां औपम्यं च गम्यत इति संक्षेपः। फलितमाह॥ ९४ तन्नस्माद्शक्तात्स्र राम.
कार्यत्वाच्चेदीनामीशितारं शिशुपालं भवान्मावमंस्तनावमन्यस्व मन्यते र्माङि लुङ् अनुदात्तत्वादिडागमाभावः कुतः यश्चैद्य उदात्तः स्वरानिव २८
सतिशिष्टोदात्तानिवारीनेकपदे एकस्मिन्न्यद्न्यासे सुप्तिङ्‌तपरलत्तणे निहंति हिनस्ति नीचैः करोति च अतिस्वरस्वात् अनुदात्तं पदमेवर्ज्यमि

तिपरिभाषावलाच्चेतिभावः ८५ असौ चेदिराडेककाकान्ततो जेतव्यः सुजय इति मा बेदिमाज्ञापिवेते: कर्मणामाडि यद्यस्माच्चेदिराट् राज्ञश्चेद्यस्य
यक्ष्मा राजा चासौ यक्ष्मेति च। राजयक्ष्मा क्षयरोगः रोगमिव महीभृतां समूहः समष्टिरूपः यह व्याहवाहरः अनेकरोगानुगतो बहुरोगपुरोगमः
राजयक्ष्मा हृपः शेषो रोगराडिति च स्मृतः। नक्षत्राणां द्विजानां च राजाभूद्यस्य पुरा। यच्च राजा च यक्ष्मा च राजयक्ष्मा ततो मत इति। अतो द्
जेय इति भावः। एतेन चिरस्य मित्रमसतो सुदमोदमद्योषज इति निरस्तं ८६ संपादितं फलं लाभः शारग्रं च यस्य सः फलं लाभः शराग्रयोसितिविश्वः

सा वेको जेतव्यश्चेदिराडिति। राजयक्ष्मेव रोगाणां समूहः समहीभुजाम् ८६ अतो स्वसर्वराजसमष्टितामेव द्वाभ्यामाचष्टे संपा
दितेति ॥ संपादितफलस्तेन सपक्षः परभेदकः। कार्मुकेनेव गुणिना बाणः संधानमेष्यति ८७ ये चान्ये कालयवनशाल्वरु
क्मिद्रुमादयः। तमःस्वभावास्तेप्येनं प्रदोषमनुगामिनः ८८

सपक्षः सुहृत्तं केकारिपत्त्रयुक्तः परेषां भेदनः शत्रुविदारणः बाणो वा
णासुरश्च गुणिना शौर्यादिगुणवता अधिज्येन च लेन चैद्येन कर्म्माणि भवतीति कार्मुकं कर्मणा उकञ् तेनैव संधानं संधिमेष्यतीत्यतो तोका
कीतिभावः अत्रापुपमाश्लेषायमतभेदात् ८७ किंच ये अन्ये च कालयवनशाल्वरुक्मिद्रुमादयो राजानः तमःस्वभावास्तमोगुणात्मकाः अत एव ते

पि यद्देशं तामसमेनैव यमनुपापिन: अनुपासंत: सारभ्यादिति भाव: भविष्यति गम्यादय इति णिनिर्भविष्यदर्थे अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोरि
ति षष्ठीप्रतिषेधः द्वितीया यथा ध्वांतं रजनीमुखमनुयाति तद्वदिति वस्तुनालंकारध्वनि: राहौ ध्वांते गुणे तम इत्यमर: प्रदोषे हुणरात्रं सो इ
ति वैजयंती ९८ तेन चैद्येन कृतोऽस्योपजापो भेद: भेदोपजापावित्यमर:। तस्मिन्नाकोपवत: प्रकोपवतस्तान्वाणादीननिल: सागनीनेधना
नीव काष्ठं शराविंधनं त्वेध इध्ममेध: समित्स्त्रियामित्यमर:। आशु दीपयिता प्रज्वलयिष्यति दीपयिता तृन् अंतर्वैरा: संहिता: सति रंध्रे सयोवि

ननु बाणादयोऽस्माभिरिदानीं कृतसंधाना न विरोत्स्यंतीत्यत आह॥ उपजाप: कृतस्तेन तानाकोपवतस्त्वयि॥ आशु दीपयितास्पो
पि साग्नीनेधानिवानिल: ९९ तत: किमत आह॥ बृहत्सहाय: कार्यांतं क्षोदीयानपि गच्छति संभूयाम्भोधिमभ्येति महा

ष्येतीति भाव: ९९ बृहत्सहायो महत्सहायवान् क्षोदीयान् क्षुद्रतरोऽपि स्थूलदूरेत्यादिना यणादिपरलोप: पूर्वगुणश्च कार्यस्यांतं पारं गच्छति
तथा हि अपां समूह आप: तस्य समूहस्तत्र रतेन गच्छतीत्यापगा नगापगा गिरिनदी महानद्या गंगादिकया संभूय मिलित्वा अंभोधिमभ्येति॥
क्षुद्रोऽप्येवं नाहं महावीरस्यैव यस्तु किमुव कत्थ इत्यपि शब्दार्थो विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपोऽर्थांतरन्यास:॥ १००॥

किंचनकेवलंग्रामचोरसाध्यत्वंमित्रविरोधस्याधिकोनर्थइत्येचतस्यैवस्यमित्राणिनृपाः येचतेतवअमित्रनृपास्तेउभयेत्वयाअभियुक्तअभिपातमे
नंचेयंगंतारोगमिष्यंतिगमेः कर्त्तरिलुट्अतः परेउक्तोभयअतिरिक्तास्तवमित्राणितस्यामित्राश्चेत्सर्थेः तांगंतारः १ इत्थमनेनप्रकारेणइदमस्यमुपरिति
स्यमुपत्ययः मखस्यविघ्नायविधानायसकलंराजसमूहंगोत्रोत्तेत्यादिनाउज्जउत्थाप्यक्षोभयित्वाहंतअजातोरजातशत्रोर्युधिष्ठिरस्यत्वयाप्रथमेना

नधानगापगा १०० किंचनकेवलंग्रामचोरसाध्यत्वंमित्रविरोधस्याधिकोनर्थइत्याहतस्येत्यादिनाद्वयेन॥ तस्यमित्राण्यमित्रास्तेये
चयेचोभयेनृपाः अभियुक्तेत्वयैनंतेगन्तारस्त्वामतोपरे १ ततःकिमतआह॥ मखविघ्नायसकलमित्थमुत्थाप्यराजकम्॥
हन्तजातमजारेः प्रथमेनत्वयारिणा २ अस्तुसोपिरावुः कोदोषस्तत्राह॥ संभाव्यत्वामतिभरक्षमस्कंधंसबांधवः सहायम
ध्वरधुरंधर्मराजोविवक्षते ३॥
रिणाजातंअजनिनपुंसकेभावक्तः २ बंधुरेबांधवः सधर्मराजः अतिभरस्यक्षमस्कंधोयस्यसतंसमानस्कंधमि
त्यर्थः॥ त्वांसहायंसंभाव्याभिसंधायअध्वरस्यधुरअध्वरधुरंऋक्पूरब्धूरित्यादिनासमासांतोत्प्रत्ययः समासांतानांप्रकृतिलिंगत्वान्नपुंसकेषपरवल्लिंग
त्वेरापविवक्षतेवोढुमिच्छतिवहतेः स्वरितेतः सनंतात्कर्त्रनुपापिविरोधोविश्वासघातोबंधुद्रोहश्चसतामितिभावः॥ विशेषणसाम्यादप्रस्तुतयगंध

प्रटीः समालोकिः ५६॥

मा॰ सटी॰ २६ महात्मनोभजमानान्शरणागतान्रिपूनप्यनुगृह्णंतिकिमुतबंधूनितिभावः। अत्रार्थांतरन्यासः तिसिंधवोमहानद्यः समानएकः पतिर्यासांताः
सपत्न्यः नित्यंसपत्न्यादिष्विति ङीप्नकारश्च नगनिम्नगागिरिनिर्झरिणीरब्धिंप्रापयंतिस्वसौभाग्यंताभ्यः प्रयच्छंतीत्यर्थः अतः परिहारोप्यनर्ह इ
तिभावः ५ बलिनः स्वयंप्रबलस्य अरिषुविषयेबलात्कारोदंडश्चिराच्चिरकालेनापिसद्योमाभूदितिभावः। सिद्ध्येभवतीतिशेषः अविमनसोवि
मनसः संपद्यमानाः कृताः विमनीकृताः वैमनस्यंप्रापिताइत्यर्थः। अरुर्मनश्चक्षुश्चेतिच्विप्रत्ययसलोपौ अस्यच्वावितीकारः शोभनंहृदयंयेषां

ननुप्रतिश्रुताकरणेदोषः प्रागेवपरिहारेकोदोषस्तत्राह॥ महात्मानोनुगृह्णंतिभजमानानरीनपिसपत्नीः प्रापयंत्यब्धिंसि
न्धवोनगनिम्नगाः ४ तर्हिसंप्रतित्याज्योपिपश्चाद्याच्यार्थनपापार्थमावर्जयेमेत्यतआह॥ चिरादपिबलात्कारोबलिनःसिद्
ध्येरिषु। छंदानुवृत्तिदुःसाध्याः सुहृदोविमनीकृताः ५ ननुसुहृत्कार्यंतुरकार्यंवलीयइत्यत्राह॥ ॥मन्यसेरिवधःश्रेयान्सी

तेसुहृदःमित्राणि। सुहृत्दुर्हृदौमित्रामित्रयोरितिनिपातः छंदस्याभिप्रायस्यानुवृत्त्याचित्तानुरोधेपिदुःसाध्याः आवर्जयितुमशक्याइत्यर्थः। अभिप्रा राम॰ २६
यश्छंदआशयइत्यमरः॥ अतैः शत्रुर्दंडेनापिवशगोभवतिमित्रंतुवैमनस्येनसाध्यमपीत्यर्थः ५ तर्हिमन्यसेनाकिनांदेवानांप्रीतयेऽरिवधःश्रेयान्

अशासन्नयइतिश्रादेशः पुरोडाशभुजांहविर्भोजिनोनामेतएवनाकिनामिष्टमीप्सितंकर्तुंरूपेः कर्मणिक्तः इष्टमिष्ट्यागइतियावत् यजेर्भावेक्तः वचिस्व
पीत्यादिनासंप्रसारणं अलंतरामतिपर्याप्तं अव्ययाद्याम्प्रत्ययः शत्रुवधादपिप्रियंकरोयागएवनाकिनांस्तुत्वापिशत्रुवधस्यसुकरत्वादितिभा
वः ६ अमृतंननामसंतोविद्वांसः मंत्राएवजिह्वायेषांतेषुमंत्रजिह्वेष्वग्निषु मंत्रजिह्वः हव्यवाहनइतिवैजयंती पयसुरोडाशादिकंजुह्वतिनदेवे
तिशेषः यन्नदोर्नित्यसंबंधात्संदरएवक्षुब्धोमंथनदंडः क्षुनस्वांतेत्यादिनाऽस्मिन्नर्थेनियातनादसिद्धं तेनक्षुभितसमथितसस्यार्थेडेव। अं

तयेनाकिनामपि॥ पुरोडाशभुजामिष्टमिष्टंकर्तुमलंतराम् ६ तथाप्यमृताशितांतेषांकिमेभिःपिष्टभक्षणप्रलोभकैः अतआ
ह॥ अमृतंनामयत्सन्तोमन्त्रजिह्वेषुजुह्वति॥ शोभैवमंदरक्षुब्धक्षुभितांभोधिवर्णना ७ यात्रायाः कश्चित्प्रतिबंधोपिदुस्तरस्त
वास्तीत्याह॥ साहिअश्रान्तमागांसिसस्नौस्तइतिपत्त्रया। पतीसंतत्यतीर्त्वापैपितृष्वसेप्रतिश्रुतम् ८॥

भोधेर्वर्णनाशोभैवालंकारः। एवमग्नि
मंथनेनामृतमुत्पादितमितियतः कीर्तिमात्रं अतोमृतमेवामृतमितिवाकार्थयोर्हेतुहेतुमद्भावात्कार्थहेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः ७ पतीत्यापे। पूज्यादेपूज्यः
पतीत्यइत्यमरः। पितृष्वसेपितृभगिन्यैविभाषास्वसृपत्योरितिविकल्पादलुकभावः मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वंतेनतवसूनोः श्रान्तमागांस्यपराधान्त्यागो

पराधीनं तु भवेत्पमरः सहिष्णोस्तो हेष्य इति त्वपायत्यतिक्रान्तं प्रतिज्ञातं तन्मतीक्ष्णप्रतिपालनीयं न्यायमयादोषस्मरणादिति ८ सतः सत्पुरुषस्य बुद्धि
स्तीक्ष्णा निशिता स्यादिति विध्यध्याहारः एवमुत्तरत्रापि तथाप्यरुंतुदतीमर्मंतुदा रास्त्वं वन्मर्मछेदिनी न भवेत् अहिंस्रैव परं पातये इत्यर्थः कर्म
व्यापारः प्रतापवत्तेजस्विनपदः स्यात्तथापि शरणं न तु हिमवद्धिस्रं न भवेदित्यर्थः। मनश्चित्तं सोष्म अभिमानोष्मं स्यात्तथाप्युपतापवतीत्युपता
पि अन्यादिवत्परसंतापिन स्याच्चवाग्मि। मनोवक्रः सतो वागेकरूपा स्यात् वाग्मी स्यात् तत्समेव वदेदित्यर्थः अतः असत्संधस्य प्रतिकृतार्थहानि

सत्यमसि प्रतिश्रुतं किं त्वसौ न सत्कालो दोह्यस्तान्न दीपि जिहासितमेवेत्यत आह॥ ॥ तीक्ष्णा नारुंतुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत्।
नोपतापि मनः सोष्म वागेका वाग्मिनः सतः ९ अयं कालश्चेद्यवध इत्याह॥ स्वयंकृतप्रसादस्य तस्याह्नो भानुमानिव। समया
वधिमप्राप्य नान्तायालं भवानपि १०॥

रतिरनर्हेति भावः। अत्र यथासंख्यालङ्कारः। अप्रकृतानां बुद्धिकर्ममनसां च तुल्यधर्मो दोषपरिहारो दीप
कालंकारः। प्रकृतानां तु समासेतु तुल्यधर्मतः। औपम्यते ऽप्यत्र दीपकं तन्निगद्यत इति लक्षणात् तद्धि यादीनां शब्दादिव्यतिरेकस्य समाश्रयेत ९ किंच अस्य
ऊभानुमानिव स्वयंकृतः प्रसादोऽनुग्रहः प्रकाशश्च येन तस्यैव तस्याह्नः तापसमयावधिं नियतकालावसानम् अप्राप्य भवानपि नालं न शक्तः तथा अस्मत्कौ

मौद्दृश्यापरे वैभाभ्यामस्य न किंचित्फलमिति भावः १० किंतु कृत्यविदः कार्यज्ञाः विधिज्ञाश्च प्रणिधीयंत इति प्रणिधयो गूढचारिणः प्रणिधिर्गूढपुरुष इति ह
लायुधः तरंत्येभिरिति तीर्थानि मंत्र्याद्यष्टादशस्थानानि जलावतारश्च। योनौ जलावतारे च मंत्र्याद्यष्टादशस्वपि॥ पुण्यक्षेत्रे तथा पात्रे तीर्थं स्यादिति हला
युधः तेष्वंतः परस्थानं पदं प्रवेशं कृत्वा महतो दुरवगाहस्य पूज्यस्य च विद्विषत् शत्रुरेवांभः तस्य तलं स्वरूपं प्रमाणमिति यावत् अधः स्वरूपयोरस्त्री त
लमित्यमरः। विदां कुर्वंतु विदंतु जानेर्लोट् विदांकुर्वंत्वित्यन्यतरस्यामिति विकल्पादाम्प्रत्ययः अनियातः असंभवशत्रोः कृततीर्थस्य सुप्रवेशत्वात्। भा

तर्हि किमसंतोषेणैवेत्याह॥ कृत्वा कृत्यविदस्तीर्थेष्वंतः प्रणिधयः पदम्। विदां कुर्वंतु महतस्तलं विद्विषदंभसः ११ आवश्यकं चे
तदित्याह॥ अनुत्सूत्रपदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबंधना शब्दविद्येव नो भाति राजनीतिरपस्पशा १२॥

गंतः प्रविश्य परीक्ष्येत्यर्थः श्लिष्टपरंपरि
तरूपकालंकारः ११ उत्सूत्र उच्छास्त्रो नीतिशास्त्रविरुद्धः पदन्यासः एकपदस्थलेपि पि स्वस्य व्यवहारोपीति यावत् स नास्ति यस्यां सा अनुत्सूत्रपदन्यासा
दनीतिपूर्वकसर्वव्यवहारेत्यर्थः अन्यत्र अनुत्सूत्रपदो नाम अनुत्सृष्टसूत्राक्षर इत्युपसंख्यानं नैरपेक्ष्येण सूत्राक्षरैरेव सर्वार्थकप्रतिपादको न्यासो वृत्ति
व्याख्यानग्रंथविशेषो यस्यां सा तथोक्ता सती यथार्थकल्पनया शोभना वृत्तिर्भूसामासादिर्जीविका यस्याः सा सद्वृत्तिः अन्यत्र सद्वृत्तिः काशिकाख्या

ना॰ टी॰ २८

न्यास्यायंथविशेषो यस्यांसा तृतिर्यथा तज्जीवनपोशितिवेजयंती। संततिनिबंधनाम्नुजी आदीनां क्रियावसानेषु रत्नानि गोरीयरादीशाम्रनिकष
रितोषिकदानानि यस्यांसा। एतच्च दत्ताभूमिनिबंधे मेतदूचनमात्मानेमितास्याः पंदृष्टम्। अमत्रसंनिबंधननिबंधनं भाष्यग्रथो यस्यांसा एवंभूतापि
राजनीतिः राजवृत्तिः अपगतो हेरोपस्याः सा अपस्य शास्त्रेत। यथार्थ वेरोगमंत्रज्ञः सशोहेस्कडुच्यते इति हलायुधः अविद्यमानः अपस्यसः शास्त्रारंभ
समर्थकडुपोहानयंथसंदर्भो यस्याः सा अपस्यशास्त्रविद्याव्याकरणादिविशेषवनोभातिनः शोभतेतस्याधारप्रेषणमात्रपकंतदूहितस्यराज्ञोंधुमाय

नकेवलंचारमुखेनपरेहृतांतंज्ञानमपिउपजापश्चकर्तव्यइत्याह॥ ॥अज्ञातदोषैर्दोषज्ञैरुदृष्योभयवेतनैः। भेद्याः शत्रोर
भिव्यक्तशासनैः सामवायिकाः १३॥

तापत्वादितिभावः। अत्रायस्यशेतिजतुकाश्ववच्छब्दयोरेवश्लिष्टत्वाच्छब्दश्लेषः। सहृतिः सन्निबंधनेतोत
न्नैकमालावतंविफलद्वयवदर्थयोरेवश्लिष्टत्वादर्थश्लेषः। अनुत्सूत्रपदन्यासेत्यत्रउभयसंभवादर्थश्लेषशब्दविधेवेतिपूर्णोपमायांकैवतयोः सापेक्षत्वा ए॰ष॰ २८
त्संकरः १२ किंच अज्ञातदोषैः परैरज्ञातमर्मभिः दोषज्ञैः स्वयं परमर्मज्ञैरभिव्यक्तानि भेद्यस्याग्रेप्रकटितानि शासनानि तदमात्यायनाश्यासकरा
णिकपटलिखितानि येषां तैरुभयवेतनैरुभयत्रभेद्यस्वामिनि चवेतनं वृत्तिर्येषां तैरुभयत्रजीविनग्राहिभिर्भेद्यनगरवास्तव्यैश्चारैरित्यर्थः। अतयोर्मभे

वेतनमित्यमरः। न्यान्चेः संबंधिनः समवायंसमवयंतीतिसमवायिकाः संघमुख्याः सचिवाद्यः।समवायात्समवेतीतिहक्।उदूष्यद्विषामेनेदत्तहस्ताः
अस्माभिरेषांलिखितान्यतानिगृहीतानित्युच्चेदूषयितलाभेयायिथनीयाः १३ किंचाउपायज्ञैः कार्यसाधनकुशलैः नवचरंतीतिचरैगूढचारिभिः।पचाद्य
च्।एककार्थानिलयासहैकत्रयोजनानिराजन्यानांसमूहोराजन्यकानिगोत्रोक्षेत्यादिनावुञ्।अजातशत्रोरिमामाजातशत्रवीपुरीमिंद्रप्रस्थमुपेयिवां
सिमामवंति।उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिक्वसुप्रत्ययांतोनिपातः।कर्त्तारःकरिष्यंतेकृञः कर्मणिलुट्।इंद्रप्रस्थेस्माकंमहद्राजकार्यंभविष्यतितदं

उपेयेयिवांसिकर्त्तारः पुरीमाजातशत्रवाम्।राजन्यकानुपापन्नैरेकार्थानिचरैस्तव १४ ननुतत्राध्वरकर्मणिकोयुष्टावकाशः इत्या
शंकातत्रैवमहत्कलहवीजंसंभावयति॥ सविशेषंसुतेपांडोर्भक्तिंत्वयिवितन्वति।वैरायितारस्तत्खलाःस्वयंमत्सरिणःपरे १५ यदह
विपन्नमध्येसहसंवृद्धिषुः जोपिचैद्योनसहेस्मयंयगताअपिसत्सु द्विषत्यादिनाक्षिप्यपेभूभुजोराजातःनः आत्मविदः+ वृ.पं.नीचेके

ध्वरयात्रयाजेनसंनद्धेराजंतमिमितिगूढंसंदिश्यतत्रसर्वेमेलयितम्मित्यर्थः १४ पांडोःसुतेयुधिष्ठिरेभवतिपूज्येत्वयिसविशेषंयथाभक्तिंवितन्वतिस
तितत्खलाश्चपलामत्सरिणोद्वेषवंतःपरेशत्रवः स्वयमेववैरायितारःवैरकर्त्तारःशब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यःकरणइतिक्यङ्ततःकर्त्तरिलुट् १५

मा॰ सटी॰ २९ स्वामिजनवेदिनः स्युः। तैर्भूभुग्भिर्वलिपुष्टकुलात्काककुलात्। काकेतु करटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजा इत्यमरः। अन्यपुष्टैः परस्तैरिवाचिरेणासद्यः
अस्मादिपक्षमध्यात् अन्यारादित्यत्रान्यशब्दस्यार्थपरत्वात्पृथगादियोगेपि पंचमी। पृथग्भाविता पृथक्कृते भविष्यते भावे लुट्। चिरावृद्धिरिवृद्धिः
गतेष्वपि केचिदस्माभिः संगंस्यंत इत्यर्थः। औपछंदसिकं वृत्तं १६ सहजं स्वाभाविकं चापलं दुर्विनीततमनवस्थितं च। चपलः पारेदृग्णिग्रे दुर्विनी
तेनवस्थिते इति वैजयंती। तेनैव दोषेण समुद्धतो दृप्तः पक्षः सहायो गरुत्पक्षच्छदः पक्षः पार्श्वगरुत्साध्यसहायबलिभित्तिष्विति वैजयंती। चलितः अस्थिरः

किं नेसेवे वैराणि षंसतेनेत्याह॥ यद्दहात्मविदोविपक्षमध्ये सहसंवृद्धिपुजोपि भूभुजः स्युः। वलिपुष्टकुलादिवान्यपुष्टैः पृथग
स्मादचिरेण भाविनाते : १६ अथ फलितं निगमयन्नाशिषं प्रयुंक्ते॥ सहजचापलदोषसमुद्धतश्चलितदुर्बलपक्षपरिग्रहः।
तव दुरासदवीर्यविभावसो शलभतां लभतामसुहृद्गणः ११७॥

दुर्बलपरिग्रहो यस्य स असुहृद्गणः शत्रुवर्गस्तव दुरासदवीर्यविभावसौ रा॰ म॰ २९
दुस्सहतेजोवह्नौ वीर्यं शुक्रे प्रभावे च तेजःसामर्थ्ययोरपि। सूर्ये वह्नौ विभावसुः इति विश्वामरौ। शलभतां पतंगत्वं। समौ पतंगशलभौ इत्यमरः लभ
तां गच्छतु। रूपकालंकारः। द्रुतविलंबितं वृत्तं १७ सहरिरिती त्वयं विशाकलितार्थो विवेचितार्थो मनुगतानयमार्गो नीतिमार्गानुसारिणी दुर्नयस्य बल

मा॰सारी॰ ३० भद्रात्युक्तस्येतिभावः।अर्गलांनिवारयित्रीमितिवैधर्म्यरूपकालंकारः।तद्विष्कंभेर्गलंनानेत्यमरः अतएवजनितमुदंहरेः कृतानंदाउच्छ्रितेउन्नतेउरःस्थ
लेनिपतयानिषसायानितरविश्रांतयाश्रियाअंकितांनाम्नेनेतिमंत्रगुप्सुक्तिः।उद्धवस्येमामौद्धवींएनांपूर्वोक्तांवाचंअशुश्रुवान्अश्रुतवान्।भाषायांसदव
सुश्रुवइतिक्वसुप्रत्ययः।उच्चैरेवोच्चकैःहलंतःसत्।अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेरित्यकच्प्रत्ययः।उदस्याद्दासनादुच्छ्रितवान्।उदोनूर्ध्वकर्मणीत्य
स्यमनस्यदाहरणांएवंरूपकानुप्रासावलंकारौ।मालिनीवृत्तं १८॥ इतिपदवाक्यप्रमाणपारावारपारीणश्रीमहामहोपाध्यायकोलचलमल्लि

इतिविशकलितार्थामौद्धवींवाचमेनामनुगतनयमार्गामर्गलांदुर्नयस्य।नरकरिपुरुदस्थादुच्चकैरुच्छ्रितोरःस्थलनिपतनिष
सश्रीःश्रुतामशुश्रुवांसः॥११८॥

नाथसूरिविरचितेमाघव्याख्यानेसर्वंकषाख्यानेद्वितीयःसर्गः २॥ श्रीसंवत १९५० फाल्गुनसुक्ल १३ वाररविकेसमाप्त॥ ॥ ॥ एम॰ ३०

॥ई॥

इतिश्रीमाघकाव्यसटीकसमाप्तद्वितियसर्ग २

॥अथमाघकाव्यसटीकप्रारम्भ॥तृतीयसर्ग॥३॥

मा॰स॰टी॰स॰ १

श्रीगणेशायनमः तृतीयः सर्गः॥ कौबेरेति। अर्थाद्बलवाक्यश्रवणानन्तरमपेतो युद्धे अभिनिवेश आग्रहो यस्य सः शान्तक्रोध इत्यर्थः अत
एव सौम्यः प्रसन्नः अतएव कौबेर्य्या दिशो भागमुत्तरायणमित्यर्थः। स्त्रियाः पुंवदित्यादिना पुंवद्भावः तमपास्यागस्त्यस्येम मागस्त्य
मार्गमवतीर्णो दक्षिणायनगत इत्यर्थः उष्णांशुरिवस्थितः अनेन हरेः क्रोधः कार्य्यवशादाकालमन्तः स्तम्भितो नत्वेकान्ततो निवृत्त इति
सूचितं हरिः कृष्णः हरिप्रस्थमिन्द्रप्रस्थं प्रतस्थे प्रचचाल। इन्द्रो दुश्च्यवनो हरि रिति हलायुधः समवप्रविभ्यः स्थ इत्यात्मनेपदम्॥ दे

कौबेरदिग्भागमपास्य मार्ग मागस्त्यमुष्णांशुरिवावतीर्णः। अपेतयुद्धाभिनिवेशसौम्यो हरि र्हरिप्रस्थमथ प्रतस्थे॥१
जगत्पवित्रैरपि तन्न पादैः स्प्रष्टुं जगत्पूज्यमयुज्यतार्कः॥

शकालाध्व गन्तव्याः कर्म्मसंज्ञा ह्यकर्म्मणामिति गन्तव्यकर्म्म
त्वम्। उपमालङ्कारः। सर्गेऽस्मिन्निन्द्रोपेन्द्रवज्रामिश्रणा दुपजातिवृत्तम्। अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ता रम॰
इति लक्षणात्॥१ अथास्य प्रस्थानसन्नाहं वर्णयन्नादौ छत्रधारणमाह। जगदिति। अर्को जगत्पूज्यं तं हरिम् अतएव जगत्पवित्रै १
रपि पादैरंशुभिः किरणैश्च स्प्रष्टुं नायुज्यत नार्हत। युजेर्दैवादिकात्कर्त्तरि लङ्। अतः तस्य हरेः बृहद्विपुलपार्वणचन्द्रचारु पूर्णेन्दुसु

दर्शं इत्युपमालंकारः आतपात्त्रायत इत्यातपत्रं छत्रं सुपीति योगविभागात्कः विभर्त्तीति बभ्रेवंक्ते भ्रूजनकर्मणि लिट् ह्रीभ्रहुवांश्लुवच्चे
ति विकल्पादाम्प्रत्ययः आतपत्रांतर्हितस्य द्वयैरपियादैः स्वस्पृष्टगाकाताद्दित्यर्थः जगत्पूज्यस्य हरेः पादेन स्पर्शनिषेधादिति भावः २
अथ चामरधारणमाह मृणालसूत्रामलं विसतंतुविशदं इत्युपमा चलत्वीजनादिति भावः चामरयोर्द्वयं अंतरेण स्थितः द्वय
मध्ये स्थित इत्यर्थः अंतरांतरेण युक्ते इति द्वितीया सहरिरभितः पातुकाउभयतः पातिनौ सिद्धसिंधुराकाशगंगा यस्य सः सं यथं

यतोऽवहस्यार्वणचंद्रचारुतस्यातपत्रं विभरांबभूवे २ मृणालसूत्रामलमंतरेण स्थितश्चलच्चामरयोर्द्वयं सः भेजे
भितः पातुकसिद्धसिंधोरभूतपूर्वां रुचमंबुराशेः ३ चित्राभिरस्योपरि मौलिभाजां भाभिर्मणीनामनणीयसीभिः

भिभ्यां वेति तसिप्रत्ययः सर्वोभयार्थे वर्त्तमानाभ्यामिष्यत इत्युभयार्थत्वं सुप्सुपेति समासः पातुकेति लषपतेत्यादिना उकञ्प्रत्ययः
तस्यांबुराशेः अभूतापूर्वं भूतपूर्वा सुप्सुपेति समासः तांरुचं भेजे तादृशीं शोभां भेज इत्यर्थः अत एव निदर्शना सा चांबुराशेः संभावन
मात्रोक्ता अभितः पातुकसिद्धसिंधुसंबंधमूलया असंबंधे संबंधरूपातिशयोक्त्या सोपजीवकसंयोगेन संकीर्यत इति संक्षेपः ३ अ

मा॰ का॰ सं॰ यास्यप्रसाधनविधिं वर्णयन् मुकुटधारणमाह अथ अस्य हरेरुपरि ऊर्द्ध्वदेशे मौलिभागे मौलिमालां मुकुरगतानां मणीनां अनणीय स॰
२ सीभिः महतीभिश्चित्राभिरनेकवर्णाभिर्भाभिः कान्तिभिः स्फुः प्रभारुक्रुचिस्त्विड्भाभाश्छविद्युतिदीप्तय इत्यमरः संतपद्भिर्भो भगोऽ ३
स्यादिनाऽरोपकारेऽस्य हलि सर्वेषामिति लोपः अनेकैर्धातुभिर्गैरिकादिभिश्छुरितानां रूषितानां अश्मनां मणीनां राशिमयोऽयस्य तस्य
गोवर्द्धनस्याकृतिरनुकारि अनुकृता तस्मादश्यमभाजीत्यर्थः पूर्णोपमेयं ४ कुंडले च धत्त इत्याह तस्योल्लसद्धरेर्हरः उल्लसंस्ता

अनेकधातुच्छुरिताश्मराशेर्गोवर्द्धनस्याकृतिरन्वकारि ४ तस्योल्लसत्कांचनकुंडलाग्रप्रत्युप्तगारुत्मतरत्नभासा
अग्रावपालयोचितनीलकंठपिच्छावचूडाकलनाभिर्वोरः ५ तमङ्ग॰ हेमं हरकूटकोटिव्याघट्टनेनोज्जनयामणीनाम्

कांचनकुंडलाग्रयोः प्रत्युप्तानां खचितानां गारुत्मतरत्नानां मरकतमणीनां भासा दीप्त्या उरसि प्रसरंत्येति भावः बाल्यं शैशवं आप्तमणीमदि रम॰
त्यात् अभ्र प्रत्ययः तत्रोचितमभ्यस्तं यन्नीलकंठपिच्छं मयूरबर्हं अभ्यस्ते युचितं न्याय्यमिति यादवः पिच्छबर्हे नपुंसके इत्यमरः तदेवा २
वचूडामालिका तस्याः कलनाभ्यामावचनं आवमोचनं वापे वेस्फ स्प्रेसा पश्चात्त्व धर्मसंबंधादन्य देवो यतस्ततोऽपकृतेर्हि भवेत्सूत्रात्ताम् उत्प्रेक्षा

चप्रचलतइति ५ तं मंदहरिं मंदरकूटकोटिव्याघट्टनामंथाचलश्रीखराग्रसंघर्षणसैवीनेनेजनाश्रणोऽत्रेखनातयावह्नीयसावहुलतरेणाप्रि
यस्थिरेत्यादिनावहुलशब्दस्येयसुनिवंहादेशः मरणीनां दीप्तिविनानकेनप्रभापटलेन उत्तसंतीरोप्यमाने आद्यंतघोर्नुमितित्रमागमः
अंगदेकेयूरो केयूरमंगदंतुल्ये इत्यमरः चकासमासासतुः शोभयांचक्रतुः अंगदेध्वनवानित्यर्थः चकास्तेरर्यंतादिति आम् प्रत्ययेऽस्ते
रनुप्रयोगः अत्रांगदयोः प्राग्भवीयांगदभेदेप्यभेदोक्तिमपेक्ष्यतयोः मंदरकूटकोघसंवधेपिसंवंधोक्तादतयोरतिशयोक्तोसंकरः ६ अ

वह्नीयसादीप्रविनानकेनचकासयामासतुरत्नसन्तौ ६ निसर्गरक्तैर्वलयावनद्धताम्राश्मरश्मिछुरितैर्नखाग्रैः व्यद्यो
ततायाविसुरारिवक्षोविक्षोभजासक्तपितैरिवासौ ७ उभौ यदिव्योम्निपृथक्प्रवाहावाकाशगंगापयसः पतेताम्

सौहरिर्निसर्गरक्तैः स्वभावरक्तौ लोहितैः किंच कटकं वलयोस्त्रियामित्यमरः तयोरवनद्धानांप्रसक्तानांताम्राश्मनांपद्मरागाणांरश्मिभिछुरितै
रत एवाद्यापिसुरारेर्हिरण्यकशिपोर्वक्षसोविक्षोभेणविदारणेनजातंतत्प्रोक्तं तेनासंजातस्नयिनैः सिक्तैरिवस्थितैरिवेत्युत्प्रेक्षा स्त्रातेरर्यंतात्क्तः
आर्त्तिह्रीत्यादिनापुगागमः मितांह्रस्वः नखाग्रैरुद्योतताकटकेचध्वनवानित्यर्थः ७ तमालवन्नीलेऽम्भामुक्तेऽभ्रासंजिते मुक्तालतेसोक्ति

मा.का.सं. कस्तरौयस्मिन्तत्‌ अस्यहरेः वक्षः आकाशगंगायाः पयसः उभौप्रवाहौ व्योम्नि स्वच्छकल्पते तोयदिप्रवहेतां चेत्‌ संभावनायां लिङ्‌ तेनव्योम्नाउप स.
३ मीयेतसमीक्रियेत नास्योपमानं किंचितप इत्यामंइतिभावः मुक्ताहारं तथा नित्यर्थः अत्रव्योम्नो गंगाप्रवाहद्वयासंवंधेपि संभावन २
यासंवंधकल्पनादतिशयोक्तिः तदेतत्सुच्छप्रवालो यदि तं यदि स्यादित्याद्युदाहृत्यलंकारसर्वस्वकाराः स्पष्टीचकार ७ नेनेति ते
नहरिरगारीधितिभिरीपिताः आशायेनसः दिगंतविश्रांततेजा इत्यर्थः ययोधेरंभसां सारस्य विकारः सारमयो मणिः समुद्रमथनोत्थः

नेनोयमीशे ततमालनीलमामुक्तमुक्तालतमस्य वक्षः ८ तेनाम्भसां सारमयः पयोधेर्द्दध्रे मणिर्दीधितिदीपिताशः अ
न्तर्वसन्विंवगतस्तदंगे साक्षादिवालक्ष्यत यत्रलोकः ९ मुक्तामयं सारसनावलंविभातिसरामाप्रपदीनमस्य ॥

कौस्तुभारव्य इत्यर्थः दध्रे धृतः धञ्‌ धारणे कर्मणि लिट्‌ यत्रमणौ विंवगतः प्रतिविंवितो लोको बाह्यप्रपंचः तदंगे तस्य हरेः शरीरे साक्षात्सा एम.
क्षाद्भूतः वहिः प्रत्यक्षेणालक्ष्यभाणा इत्यर्थः अंतर्वसन्‌ अंतर्गत इवालक्ष्यत। यत्रमणौ प्रतिविंवितो बाह्यलोकः तदंतस्थ एवैनं मत्स्यादिहिः प्रतिफ ३
लितं कुक्षिस्थलोक इवालक्ष्यतेस्तुत्प्रेक्षा ९ मुक्तेति अस्य हरेर्मुक्तामयं मुक्ताप्रचुरं तत्प्रचुरवचने मयट्‌ सारसनेकटिसूत्रे वलंवत इति सा

रसनावलंबि स्त्रीकट्यांमेखलाकांचीसप्तकीरशनातथा· क्लीबेसारसनंचाथपुंस्कट्यांशृंखलंत्रिष्वित्यमरः आप्रपदंप्राप्नोतीत्याप्रपदीनंपाद
ग्रलंबि आप्रपदंप्राप्नोतीतिखप्रत्ययः रामसुक्तासारः अंगुष्ठेननिष्ठ्यूतंनिरस्तमित्यर्थः गौरत्वाद्येतारश्यामत्वं यथाहरदंडीनितोड्डीशेवांतारि
गौरत्वान्निश्यपाश्रयं अतिसुंदरमन्यत्रग्राम्यकल्पांविमाहतइति ऊर्ध्वं ऊर्ध्वप्रवाहउच्चैरुदस्तंनितस्रोतसोमंदाकिन्याःसंततधारमविच्छिन्न
संपातमंभइवभातीत्युत्प्रेक्षा १० सइति इंद्रनीलस्थलमिवनीलमूर्तिः श्यामांगः संहितायांरोरीतिरेफलोपः ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घइति

अंगुष्ठनिष्ठ्यूतमिवोर्ध्वमुच्चैस्त्रिस्रोतसःसंततधारमंभः॥१०॥ सइंद्रनीलस्थलनीलमूर्तीराजत्कर्चूरपिशंगवासाः विसृ
त्वरैरंबुरुहांरजोभिर्यमस्वसुश्चित्रइवोदवाहः ११ प्रसाधितस्यास्यमधुःद्विषोभूदन्यैवलक्ष्मीरितियुक्तमेतत्॥ ॥

दीर्घः कर्चूरंहरितालमिवपिशंगंवासोयस्यसः पीतांबरइत्यर्थः हरितालंकर्चूरमितिवैजयंती सहरिर्विसृत्वरैर्विसरमरैः इगन्नशजिस
र्तिभ्यः क्वरप् अंबुरुहां अंबुजानां रुहेःक्विप् रजोभिःपरागैश्चित्रवर्णः यमस्वसुर्यमुनायाःउदकस्यभारःपूरःउदभारःसइवरराज मे
घनौदनेत्यादिनाविकल्पत्वादुदकस्योदादेशः ११ प्रसाधितस्येति प्रसाधितस्यालंकृतस्यास्यमधुद्विषः हरेरन्यैवासदृशीविभिन्नावाअन्यो

मा·का·स· विभिन्नासहृदयावितिवैजयंता लक्ष्मीः शोभापद्माचशोभासंपत्तिपद्मासुलक्ष्मीःश्रीरिवगम्यतइतिविश्वः अभदित्येतद्युक्तं कुतः हिय स·
४ स्मात् प्रसाधनलक्ष्मीरशेषेवपुषिवसतीतिशेषः अखिललोकस्यकांताप्रियाइतराणित्यानुअन्यस्यकांताप्रियानभवतीति अनन्य ३·
कांता किंतुतस्यैवेत्यर्थः किंचरस्येववसतीत्यर्थः अत्रहरेः प्रसाधनादसाधारणीशोभासमजायतेतिपारमार्थिकोवाक्यार्थः अत्रल
क्ष्मीशब्देनश्लेषमहिम्नावाच्यायाःशोभायाःप्रतीमानयाश्रीदेव्यासहाभेदाध्यवसायादस्यमन्यैवलक्ष्मीरित्यभेदाभेदरूपातिशयोक्तिः

वपुष्यशेषेखिललोककांता सानन्यकांतास्युरसीतरा तु १२ कपाटविस्तीर्णमनोरमोरःस्थलस्थितश्रीललनस्य तस्य
आनंदिताशेषजना बभूव सर्वाङ्गसंगिन्यपरैव लक्ष्मीः १३ दैत्याधिपप्राणमुषा नखानामुपेयुषा भूषणतां क्षतेन

रलङ्कारः १२ अथैनमेवार्थंभङ्ग्यंतरेणाह कपाटवद्विस्तीर्णे मनोरमे चोरस्थले स्थिता श्रीरिति ललनाकांतायस्यतस्यहरेरानंदिताशे एम·
षजना सर्वांगसंगिनी अतएवापरैव असाधारण्येव श्रीदेव्या अन्यैव लक्ष्मीः शोभारमासंबंधभेदसएवालंकारः प्रायेणोक्तार्थमप्यनेकं ४
श्लोकद्वयंश्लोकयुक्तिविशेषलाभाल्लिखितमितिकवयः यथाहनैषधे आदावेवनिपीयेत्यादिश्लोकद्वयंतथास्वकेलिलेशेत्यादिश्लोकद्वयं

इत्यादि १३ अथ परेद्वीसहचरस्यैवास्य पात्रेति सञ्चयनप्रसाधनविधेः फलमाह भूषणानामुपेयुषांनतु प्रहारतामितिभावः दैत्याधिप
स्यहिरण्यकशिपोः प्राणमुषां प्राणहारिणां वज्रादपिकठोराणामित्यर्थः नखानांतेनेनप्रकारेण प्रकाशोऽव्यक्तः कार्कश्यमेव गुणोययो
स्तौ स्तनौ स्तनानित्यर्थः जातावेकवचनेप्राप्तेनिभूपसांस्तनादिषुजातेर्द्वित्वविशिष्टत्वाद्द्विवचनं यथाहवामः स्तनारीनां द्वित्वाविशिष्टा
जातिः प्राप्नोतीति दधानास्तनुरागोपयुवतयः वयसिप्रथमइतिङीप् एनंहरिंपरिवव्रुः अत्रहरिनखानांहरिनसभेदेप्यभेदोक्त्यास्त

प्रकाशकार्कश्यगुणौदधानाःस्तनौतरुण्यः परिवव्रुरेनम् १४ आकर्षणेनोर्ध्वमतिक्रशीयानभ्युन्नतत्वात्कुचमंडले
न ननाममध्योतिगुरुत्वभाजानितान्तमाक्रान्तइवाङ्गनानाम् १५ योयोप्रियः प्रैंखनकान्तरालोसासाह्रियानम्रमुखी

नखतारककाविन्यासंबंधेपिसंबंधोक्त्यातिशयोक्तिः स्तनयोःसापेक्षत्वात्संकरः १४ आकर्षणेनेति अभ्युन्नतत्वाद्धेतोः ऊर्ध्वमा
कर्षणेवनमतंमध्यमुन्नमयनेवास्थितेनेत्युत्प्रेक्षा अतिगुरुत्वमतिभारत्वमतिप्रवृद्धत्वंचभजतीतिभाक् भजोण्विः तेनांगनानांकुच
मंडलेन अतिक्रशीयानत्यंतकृशतरः तनीयान्क्षीणाश्च रजतोहलादेर्लघोरितिरेफादेशः मध्योनितांतमाक्रांतः पीडितइवननाम

मा.स.का. नामनतः प्रणातश्च अनमध्यकुचमंडलयोर्विज्ञेयरणसामान्यादरिविजिगीषुरणप्रतीतेः समासोक्तिः यथा च वाच्ययोः प्र स.
५ तीयमानाभेदेनाक्रमणक्रियाकर्मकर्तृभावे भावयंत्यानुप्राणिते वंनमस्याक्रमणहेतुत्वोत्प्रेक्षेत्यनयोः संकरः उत्प्रेक्षा स्त
नैरपेक्ष्यात्संसृष्टिरिवेति विवेति विवेकः १५ यांयामिति प्रियो हरिर्यां यामंगनां नित्यं वीक्ष्य योरितिवीप्सायां द्विर्भावः एक
पदं चैतत् प्रेक्षितसाऽसा सर्वैव तद्विर्भावः कातरत्वात्साध्वसाच्चकितलोचनासती ह्रियानम्रमुखीव बभूव अनेन कार्यद्वाराल

बभूव निःशंकमन्याः समम्साहितेर्ष्योस्तत्रान्तरे जघ्नुरमुंकराग्रैः १६ तस्यातसीसूनसमानभासो भ्राम्यन्म
यूरवावलिमराउलेन चक्रेणरेजे यमुनाजलौघः स्फुरन्महावर्तइवैकबाहुः १७ विरोधिनां विग्रहभेददक्षा मूर्ते

ज्ञासाध्वसभावोऽस्य उक्तः अन्यासामीर्ष्याभावोऽस्य माह अन्याउपेक्षितांगनाः आहितेर्ष्याः कृतोत्तमाः सत्यः परोत्कर्षासहमे एम.
र्ष्यास्यादितिलक्षणं तत्रांतरेऽस्मिन्नवीक्षितावसभिमंयुगपत्करात्रैरमुं हरिं जघ्नुः प्रजह्रुः सरोषमत्रान्तुः १६ अथ पर्चभिरस्य ५
दिव्यास्त्रसन्निधानमाह तस्येत्यादि अतसीसूनेन तुमाकुसुमेन समानभासः तुल्यकांतोस्निग्धश्यामस्येत्यर्थः अतसीस्याऊ

मालमेत्यमरः तस्य हरेरेक बाहुः भ्राम्यदावर्त्तमानं मयूखावलीनां मंडलं चक्रवालं यस्य तेन चक्रेण सुदर्शनेन स्फुरन्महानावर्त्तोंभसोप
स्यसः स्यादावर्त्तोंभसां भ्रम इत्यमरः यमुनाजलानामोघः पूर इव रेजे चकाशे इत्यर्थः १७ विरोधिनामिति विरोधिनां वैरिणां वि
ग्रहभेदे शरीरविदारणे दक्षा शरीरं वर्ष्म विग्रह इत्यमरः क्वचित् क्वापि अस्खलंती सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः नित्यं सन्निहि
ताऽनपायिनी अत एव मन्त्रीम् ऊर्जिमतो शक्तिः सामर्थ्यमिव स्थिता इत्युत्प्रेक्षा कौमोदकी गदा हरेः चेतो निकामं मोदयति स्म स्वसः

वशिनः क्वचिदस्खलन्ती नित्यं हरेः संनिहिता निकामं कौमोदकी मोदयति स्म चैतः १८ न केवलं यः स्वतया
मुरारेरनन्यसाधारणतां दधानः अत्यर्थमुद्वेजयिता परेषां नाम्नापि तस्यैव स नंदकोऽभूत् १९ ॥

लिधानेनेति भावः १८ न केवलमिति अन्यस्य साधारणः समस्तजनसाधारणो न भवतीत्यनन्यसाधारणः तस्यैवासाधारणः तस्य
भावस्तत्तां दधानः तथापि यो नंदकः स्वतया केवलं खड्गाभ्यादिरसाधारणत्वेनैव मुरारेर्मुरारिसंबंधी न किंतु येषां शत्रूणामत्र
स्यंत मुद्वेजयिता भीषयिता सन् अत एव नाम्नापि चं आदेव नंदयतीति नंदक इत्यन्वर्थसंज्ञाबलेनापि नंदयिनेदपितत्वेनापीति यावत् न

मा॰का॰ स॰ स्यैव तदीय एव योनमसारधानत्वात्तस्यैव स्वः परोहृजकलात्तस्यैव नंदकोनंदयिताचेत्यर्थः सनंदकोनंदकाख्यः खड्गोभूत् सन्निहि स॰
६ तोभूदित्यर्थः सर्वधानुवादेन सन्निधानमेवात्र विधेयंप्रकरणात् अत्रानन्यसाधारणत्वत्वपरोहृजकलत्वपदार्थाभ्यां विशेषणग २
त्यानंदकस्यतदीयतासमर्थतस्यपदार्थहेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः १९ ननीमिति अन्येनपुरुषांतरेणानतिमाकर्षणंकिंचभेदे
नस्वानुकूल्यंचननीतंनप्रापितंक्रियासुरणकर्मसुहिताहितकृत्येषुकर्णगतिकंकरणीगोवरंप्राप्तोगुणोमौर्वीआसत्ताधर्मश्चयस्य

ननीतमन्येननतिंकदाचित्कर्णांतिकंयामगुणंक्रियासु विधेयमस्याभवदंतिकस्थंशार्ङ्गंधनुर्मित्रमिवद्रढी
यः २० प्रवृद्धमन्द्राम्बुदनादधीरांकृष्णार्णवाभ्यर्णचरैकहंसः मंदानिलापूरकृतेदधानोनिध्यानमभ्यत्यथाञ्ज
जन्यः २१

विधेयंक्रियासुवशंगतंद्रढीयोदृढतरंपीडासहतरमितियावत् भंगस्यविकारःशार्ङ्गंनामधनुःमित्रमिवास्यहरे
रंतिकस्थंसन्निहितमभवत् २० प्रवृद्धेति धियंगतोतिधीरोमनोहरः मंद्रोगंभीरोंबुदस्येवधीरध्वनादप्रवृद्धोयेनसः प्रवृद्धमंद्रांबु एम॰
देवधीरनादइत्युपमा। कृष्णएवार्णवस्तस्याभ्यर्णचरोंतिकचारी उपकंठांतिकाभ्यर्णाइत्यमरः सचासावेकहंसश्चेतिश्लिष्टपरंपरि ६

नरूपकः मंदानिलोस्यापूरणाप्रपूरणं तेन कृतं जनितं निधानं ध्वानः अध्मातोपि मंदमाहतप्रवेशादेव ध्वनतीति निर्यासत्वातिशयोक्तिः ध्वन्यसंब
धेपि संबंधकथनात् पंचजनो नाम कश्चिदसुरस्तत्प्रभवः पांचजन्यः स्वशंखः बर्हि दैवपंचजनेभ्य इति वक्तव्यमिति निर्णयप्रत्ययः जनैरि
निशेषः अश्रूयत श्रूयते स्म यां पांचजन्योपि संनिहितो भूदित्यर्थः वीणाः श्रूयंते पुष्पाण्याघ्रायंते इत्यादिवद्धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् पांचज
न्यस्य श्रवणोक्तिः २१ महान् रथो यस्य स महारथो रथिकविशेषः आत्मानं रथिनं चाश्वारक्षन् युद्ध्येत यो नरः स महारथसंज्ञः स्यादित्याहुर्नीति

रराजसंपारकमिष्टसिद्धेः सर्वासु दिक्ष्वप्रतिबद्धमार्गं महारथः पुष्परथं रथांगी क्षिप्रं क्षपानाथ इवाधिरूढः २२ ध्वजाग्र
धामा ददृशेऽथ शौरेः संक्रान्तमूर्तिर्मणिमेदिनीषु फणावतस्त्रासयितुं रसायास्तलं विविक्षन्निव पन्नगारिः २३

कोविदा इति रथांगं चक्रमस्यास्तीति रथांगी हरिः इष्टसिद्धेः संपारकं लक्षणया त्वत्संबंधः सर्वार्थसाधक इति शास्त्राद्देवेति भावः सर्वासु दिक्ष्वप्र
तिषिद्धमार्गं अनिषिद्धमार्गमित्यर्थः अधिष्ठात्रशक्तेर्निरंकुशत्वात् पुष्यो हस्तो मैत्रमथाश्विनं च चतार्यो हुः सर्वा दिग्द्वारभाणीति शास्त्रादि
ति भावः क्षिप्रं क्षिप्रगामि च अन्यत्र क्षिप्रकारिणां क्षिप्रं चाश्विन्ने पुष्यमिति शास्त्रात् पुष्परथं क्रीडारथ असौ पुष्परथश्चक्रीयानं न समराय

मा॰ का॰ स॰ धरित्यमरः अधिरूढः सन् पुष्पोरथइव तं पुष्परथमधिरूढः पुष्पकं तत्र गतः तपात्ययमेघं इव रराज २२ ध्वजेति अथधाराधरोहरणानंतरांतरं शौरेः स॰
७ कृष्णस्य ध्वजाग्रं धामस्थानं यस्य स मणिमेदिनीषु कुड्मेषु संक्रांत मूर्तिः प्रतिबिंबितांगः सन् यन्मगारिर्गरुत्मान् फणावतः सर्पान् त्रासयितुं ३
भीषयितुं रसातलं पातालं विविक्षन् प्रवेष्टुं प्रवेष्टुमिच्छन्निव स्फुटा विशन्तोऽसनंतानावृत् शब्दादेशश्चादर्शो २४ सोपि सन्निहितो भूरित्यर्थः
२३ पिपासत इति पातुमिच्छतो पिपासतः पातेः सनंतात् शतृ शब्दादेशः तस्य हरेः संबंधी महीं धरंतीति महीध्राः पर्वताः मूलविभुजादि॰

पिपासतस्तस्य महीध्ररंध्रभिदापटीयान् पटहप्रणादः जलांतराणीव महार्णवौघः शब्दांतराण्यंतरयांचकार २४ य
तः स भर्तो जगतां जगाम धर्त्री धरित्र्याः फणिनां ततो धः महाभराभुग्नशिराः सहस्रसहायकव्यग्रभुजं प्रसस्ते २५ के

दर्शनादिति तेषां रंध्राणि बिलानि तेषां भिदा भेदनं पिभिदादिभ्योऽङ् भिदायां पटीयान् समर्थतरः पटहप्रणादो निःसाणघोषः
महार्णवस्यौघः प्रवाहः अन्यानि जलानि जलांतराणीव मयूरव्यंसकादित्वात्समासः अन्यान् शब्दांतराणि पूर्ववत्समासः अंतरणमंतर्हितानि च एम॰
कारन्मतरयांचकार छादयामासेत्यर्थः अंतरशब्दात् तदाचष्टे इति ण्यंतात्करोतीति ण्यंतात् लिट् अंतरमवकाशमवधिपरिधानांतर्धिभेदतादर्थ्ये इ ७

स्तुभयत्राप्यमरः २४ यतइति जगताम्भर्त्ताधारयिताकुक्षिस्थाखिललोकः कर्तृकर्मणोः कृतीतिकर्मणिषष्ठी महारिर्यतोयेनभूमार्गे
णजगामततस्तस्मिन्भूमार्गेऽधः पातालेधरिव्याधरिण्याधर्त्तोधारयिताप्येवं तत्पंक्तीकृणिनाशेषेणमहताभारेणासंततभुग्नस्य
कुब्जीभूतस्यशिरःसहस्रस्यसहायकेसहायकर्मणियोपधाद्गुरुपोत्तमाद्वुन्व्यत्राऽऽस्तरणाभुजायप्रस्मितद्यधातथाप्रसस्तेप्रस्तंभावे
लिट् हरिश्चचालइत्यर्थः अतूविशेषस्याविशिष्टप्रसरणासंबंधोक्तेरतिशयोक्तिः २५ अथेति अथहरिचलनानंतरंउच्चकैरुन्नतैतोरण

अथोच्चकैस्तोरणसंगभंगभयावनम्रीकृतकेतनानि । क्रियाफलानीवसुनीतिभाजंसैन्यानिसोमान्वयमच्युतंतं २६

द्वारणिसंगेनभंगस्तस्माद्भयेनावनावनम्रीकृतानिकेतनानिपैस्तानिसैन्यानिसोमस्याचयसंतानः तंसोमान्वयंतंहरिंसुनीतिभाजंसुष्टुनीति
मंतंक्रियाः सामाद्युपायप्रयोगास्तासांकृत्वानिहिरण्यभूमिप्रादिलाभाइवान्वगुः अन्वगच्छन्यातेर्लिट् २६ श्यामानिचतान्यरुणानिचतैः
श्यामारुणैः कृष्णलोहितैः वर्णोवर्णेनेतिसमासः वारणेंद्राननतोयैर्गजमदोदकैराक्षोडिताः संमेलिताः अतएवशितिकंठयिच्छस्तोरणः मयू

रवहेचरणोश्वयोर्नतंतइतितथोक्ताः क्विप् उपमालंकारः कांचनस्यकांचनीवामस्तस्याः परागाःपांसवः आनेमिमग्नाः आनेमिमवधिसहितं।च स. २
क्रधारामधिर्नेमिरित्यमरः आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यभिविधावव्ययीभावः मग्नैः रथौघैः हेतुभिरेधिष्ठाइत्यर्थः परागाणांविशिष्टसंबंधे
यिसंबंधोक्तेरतिशयोक्तिः तथाचमहतीगजरथसंपत्तिर्व्यज्यतइत्यलंकारेणवस्तुध्वनिः २७ नेति अष्टसु धातुषुपदंप्रतिष्ठास्येतिअ
ष्टापदंसुवर्णं रुक्मंकार्तस्वरंजांबूनदमष्टापदोस्त्रियामितिसुवर्णपर्यायेष्वमरः तस्यभूमिःतस्यारेणुः कांचनभूरजः पादाहतोर

श्यामारुणौ र्वोरणाशस्नतोयैरलोडिताःकांचनभूपरागाः आनेमिमग्नैःशितिकंठपत्रस्पोदद्युतमुसुभिरेरथौघैः २७
नलंघयामासमहाजनानांशिरांसिनैवोद्धतिमाजगाम अचेष्टताष्टापदभूमिरेणुःपादाहतोपत्सद्रश्नंगरिम्णाः २८

थाभ्यादिचरणताडितोपिमन्नित्यर्थः महाजनानांबहुजनानांपूज्यानांचशिरांसिनलंघयामासनाक्रमतिस्म किंबहुनाउद्धतिमुत्ततनंदर्पंचनै
वाजगाम कुतः यद्यस्माद्धरिम्णोगुरुत्वगुणस्यमाहात्म्यस्यचप्रियंस्थिरेत्यादिनागुरोर्गरादेशः सदृशमनुरूपंयथातथा अचेष्टतअचल
तव्यवहाराच्चगुरुत्वस्योद्धत्यप्रतिबंधकत्वादितिभावः अत्रानोद्धत्यादिप्रस्तुतसुवर्णपरागविशेषणसाम्यादप्रतीतेः समासोक्ति

निरुध्यमाना इति तुरगाः यदुभिरारूढैरिति शेषः कथंचिदतिप्रयत्नेन निरुध्यमाना बलाकर्षणेन वार्यमाणा यियद्यस्मादग्राणि च ते पा
दाश्च तानग्रपादान्हस्ताग्राग्रहस्तादयो गुणगुणिनोर्भेदयोगादिति वामनसूत्रात्समानाधिकरणसमासः मुहुरुच्चिक्षिपुरुत्क्षिप्तवंतः त
तस्मान्मार्गं रुंधंतीति मार्गरुधः संगमनेन मार्गरोधिनः क्विप् गुरून्महतः पूज्यांश्च अलंघ्यानपीति भावः करीन्द्रानुल्लंघ्य गंतुमिषु
रिच्छंति स्म ध्रुवमुत्प्रेक्षा गुरवोऽपि सन्मार्गप्रतिरोधिकाः परैरुल्लंघ्यंत इत्यलंकारेण वस्तुध्वनिः २९ अवेक्षितानिति आयतान् अह

निरुध्यमाना यदुभिः कथंचिन्मुहुर्यदुच्चिक्षिपुरग्रपादैः । ध्रुवं गुरून्मार्गरुधः करीन्द्रानुल्लंघ्य गन्तुं तुरगास्तदीषुः २९
अवेक्षितानायतवल्गमग्रे तुरङ्गिभिर्यत्ननिरुद्धवाहैः । प्रक्रीडितान्रेणुभिरेत्य तूर्णं निन्युर्जनन्यः पृथुकान्पथिभ्यः ३०

ष्टा वल्गा मुखरज्जुर्यस्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा यत्नेन दुर्वारवेगत्वात् अतिप्रयत्नेन निरुद्धा वाहा वाजिनो यैस्तैः वाजिवाहार्वगंधर्वहय
सैंधवसप्तय इत्यमरः तुरंगिभिरश्वसादिभिरग्रे पुरोदेशे अवेक्षितानालोकितान्रेणुभिः प्रक्रीडंतीति प्रक्रीडितान्पांसुक्रीडाकरान् क
र्तरि क्तः पृथुकान् शिशून् पोतः पाकोऽर्भको डिंभः पृथुकः शावकः शिशुरित्यमरः जनन्यस्तूर्णमभ्येत्य पथिभ्यो निन्युः अयसारथो

मा॰ का॰ स॰ दिदृक्षमाणा इति अनघमकलंकमुरारिं दिदृक्षमाणा उद्रष्टुमिच्छन्तः दृशेः सनंताच्छतृ ज्ञानज्ञादेश्राः ज्ञाश्रुस्मृदृशांसन इत्यात्मनेपदं जनौ स॰
९ घः रथ्यायां रथ्यायां प्रतिरथ्यं पथ्यार्थे व्ययीभावः आराद्दूरसमीपयोरित्यमरः ईयुराजग्मुः इणो लिट् दीर्घ इणः किन्तो ३
समासदीर्घः ननु नित्यपरिचिते का दिदृक्षेत्यत्राह अनेकश इति बहुवारमित्यर्थः बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यामिति शस्प्रत्ययः संस्थितं
परिचितमपि वस्तु जनं वा इति शेषः संस्तुतः स्यात् परिचयः अनल्पा अधिका प्रीतिः प्रेमकर्त्री नवं नवं आभीक्ष्ण्येन नवं करोति नित्यंवी

दिदृक्षमाणाः प्रतिरथ्यमीयुर्मुरारिमारादनघं जनौघाः अनेकशः संस्तुतमप्यनल्या नवं नवं प्रीतिरहो करोति ३१
उपेयुषो वर्त्म निरन्तराभिरसौ निरुच्छ्वासमनीकिनीभिः रथ्यस्य तस्यां पुरि दत्तचक्षुर्दिदृक्षयान्तिकमासज्ञानैर्ययातम्
३२

प्सयोरिति नित्यार्थे द्विर्भावः अहोशब्दः पुराणस्यापि नूतनत्वमित्याश्चर्ये परमप्रेमास्पदं वस्तु नित्यदृष्टमपि अदृष्टचरमिव प्रतिक्ष ए म॰
णादिदृक्षत इत्यर्थः भगवाननपितपैवेति सामान्येन विशेषसमर्थनरूपोर्थान्तरन्यासः ३१ उपेयुष इति विद्वानभिज्ञः अत एव तस्यां पु ९
रि नगर्यां दत्तचक्षुः निरुद्धदृष्टिः असौ हरिर्निरंतराभिर्नीरंध्राभिरनीकिनीभिर्निरुच्छ्वासमतिसंकटं वर्त्म उपेयुषः प्राप्तस्य रथ्यस्य ज्ञानैर्यातं

संबाधेन संगमनं न चिरामास न विवेद उपविदज्ञा रभ्योन्यतरस्यामिसाम् प्रत्ययः आसंगात्संवेदनं न तज्ज्ञाना दितिभावः आसंगस्यप
दार्थत्वात्पदार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ३२ अथैकविंशतिश्लोकैर्द्वारकां वर्णयति मध्येसमुद्रस्य मध्ये समुद्रं पारे मध्ये षष्ठ्या वेति
विकल्पादव्ययीभावः मध्यशब्दस्य तत्संनियोगादेकारांतत्वं कांचनवप्रभासा हेमप्राकारप्रभया ककुभो दिशः पिशंगीः पिशंगवर्णाः
गौरादित्वात् ङीष् कुर्वती या पुरः जलं समुद्रोदकं भित्त्वा उल्ललासेति शेषः तुरंगकांताया वडवाया मुखे हव्यं वहतीति हव्यवाहोग्निः कर्म

मध्येसमुद्रं ककुभः पिशङ्गीर्या कुर्वती काञ्चनवप्रभासा तुरङ्गकान्तामुखहव्यवाहज्वालेव भित्त्वा जलमुल्ललास
३३ कृतास्पदा भूमिभृतां सहस्रैरुदन्वदम्भः परिवीतमूर्तिः अनिर्वृतायाविरधोविधात्रा पृथ्वी पृथिव्याः प्रतिमान
नेव ३४

ण्यप्रत्ययः तस्य वडवाग्नेर्ज्वालेवोल्ललास उद्बभासे अत्र समुद्रांतर्वर्तिन्या वडवानलज्वालायाः कदाचित्संभाव्यमानस्य मध्योल्लसनस्य
पुरि दर्शनाभेदाध्यवसायेनासाज्वोल्लासमुत्प्रेक्षते इवशब्दोपमुत्प्रेक्षाव्यंजक एव नोपमायां ईदृग्ज्वालाया अप्रतिसिद्धत्वेनोपमान
त्वायोगात् मन्ये शंके ध्रुवं प्रायो नूनमित्येवमादिभिः उत्प्रेक्षा व्यज्यते शब्दैरिव शब्दोपि तादृश इत्याचार्यदंडी ३३ कृतास्पदेति भूमिभृतां राज्ञां

मा.का.सं. गिरीणां च सहस्रैः कृतास्परा कृताधिष्ठाना अस्यां प्रतिष्ठायामिति निपातः उदकमस्यास्तीति उदन्वान् उदधिः उदन्वानुदधौ चेति निपात स.

१० नात्साधुः तस्याम्भसा परिवीता परिवेष्टिता मूर्त्तिः स्वरूपं यस्याः सा पृथ्वी पृथुः वोतो गुणवचनादिति ङीप् एवं भूतायाः पुरः न निर्दिश्यते न ३

खिद्यते इत्यानिनिवित् खिदेः सर्वतोऽर्थोन्निपूर्वात् स्मस्कृद्धेत्यादिना क्विप् तेन अनिर्विण्णा अखिन्नेन अन्यथा शिल्पसौष्ठवासिद्धेरिति

भावः विधात्रा ब्रह्मणा प्रथयत इति पृथिवी अतः प्रथेः षिवन् औणादिकः षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष् तस्याः प्रतियातना प्रतिकृतिरिव

तटभुवः सरोभ्यासगृहीतशिल्पविज्ञानसंपत्प्रसरस्य सीमा अदृश्यतादर्शतलामलेषु च्छायेव या स्वर्जलधेर्जलेषु ३५

रथाङ्गभर्त्रेऽभिनवं वराय यस्याः पितेव प्रतिपादितायाः प्रेम्णोपकण्ठं मुहुरङ्कभाजो रत्नावलीरम्बुधिराबबन्ध ३६

विदधे विहिता प्रतियातना प्रतिच्छाया प्रतिकृतिरित्यमरः पुरप्रतिनिधित्वोत्प्रेक्षया पुरोवैचित्र्यप्रविस्तारास्वतःप्रजायते ३४ तटभुव इति एम.

तटभुविभ्यकर्मणः सरोभ्यासेन गृहीतो लब्धो यः शिल्पविज्ञानस्य शिल्पविद्यायाः संपदः प्रसरः प्रकर्षः तस्य सीमा अवधिः प्रातिमेति या १०

वत् या पुरादर्शतलामलेषु दर्पणतलवत्स्वच्छेषु दर्पणो मुकुरादर्शा वित्यमरः जलधेर्जलेषु स्वः स्वर्गस्य स्वाराज्यं स्वर्गनाक इत्यमरः छायाप्र

निविंवितमिवादृश्यते सुत्वेता छायातपाभ्यां तपेकांतो प्रतिबिंबार्कजायोरिति वैजयंती ३५ रथाङ्गेति अंबुधिः पितेव वरायमेण
यमोभार्त्रे वरोजामातरस्तिंगयोः श्वशुरः स्यादिति विश्वः रथांगभर्त्रे चक्रधरायहरये अभिनवं यथा तथा प्रतिपादितायाः अंकः स
मीपउत्संगचिह्नतस्थाजः अंकः समीपउत्संगविहेस्थानापराधयोरिति केशवः यस्याः पुरः उपकंठं अंतिके अत्यंतसंयोजने गोद्धि
तीया अन्यं अंकं वेलि भ्रमपर्येत्यव्ययीभावः मुहुः प्रेमणा रत्नावलीरणवं धामुमो चाभूत्प्रेम्णा मुदितेय सुयमेति शंकरः ३६ यस्या

यस्यामलद्वारिधिवारिवीचिछटोच्छलच्छंखकुलाकुलेन वप्रेण पर्यंतचरोडुचक्रः सुमेरुवप्रोऽनुकृतम
नकारि ३७ वणिक्पथे पूगकृतानि यत्र भ्रमागतैरंबुनिधिरंबुराशिः लोलैरलोलद्युतिभाञ्जि मुग्धन् रत्नानि

इति चलंतीनां वारिधिवारिवीचीनां छटासुपरंपरासु उच्चलद्भिरुत्पतद्भिः शंखानां कुलैः आकुलेन संकीर्णेन तस्याः पुरो वप्रेण प्रा
कारेण पर्यंतचरं मुडुचक्रं समीपवर्ति नक्षत्रमंडलं यस्य सः सुमेरोर्वप्रः सानुः सानुप्राकारयोर्वप्रमिसुभयपत्रापि स्वज्जोतः अ
हन्यहन्यन्वह अनुअयं विभक्त्यादिनापदार्थे अव्ययीभावः अनन्अनपुंसकात्स्यतरस्यामिति समासांतः अन्वकारि अनुकृतः

मा·का·स· तत्साम्यं प्रापित इत्यर्थः मेरूपमाद्भुतस्य तत्तुल्यमौल्यं भजते ३७ वणिक्पथइति यत्र यस्यां पुरि वणिजां पथि वणिकाय श्रायतो स·टी·
११ अपणाः संपद्यमीनानि कृतानि पूगकृतानि पुंजीकृतानि श्रेण्यारत्यः कृतादिभिरिति समासः श्रेण्यादिष्वर्थवचनमिति ष्यर्थता ३
अलोलद्युतिभांजि शिरप्रभावंति रत्नानि लोलैश्चलैः अतएव बभ्रमागतैः जलनिर्गममार्गागतैः भ्रमश्च जलनिर्गम इत्यम
रः अंबुभिर्मुस्तन् अपहरन् अंबुराशिरर्णवः जलमात्रसारोपीतिभावः रत्नाकरतामवाप नतु प्रागितिभावः अंबुराशेः प्राक्

रत्नाकरतामवाप ३८ अम्भश्च्युतः कोमलरत्नराशीनपां निधिः फेनपिनद्धभासः यत्रातपे दातुमिवोपतस्थं वि
स्तारयामास तरङ्गहस्तैः ३९ यत्रालमुत्तुङ्गतया विजेतुं दूरादुदस्थीयत सागरस्य महोर्मिभिर्व्याहतवाञ्छितार्थै
व्रीडादिवाभ्यागमनैर्विलिल्ये ४०

रत्नसंबंधेपि असंबंधोक्तेरतिशयोक्तिः तथाच पुर्यां समुद्रातिशायिनी रत्नसमृद्धिर्वस्तु एम·
ज्यते ३८ भिन्नेष्वातत्र्यं विस्तारयामास तरङ्ग् अम्भइति यत्र पुरि अपां निधिः समुद्रः अंभाः श्च्योतंति क्षरंतीत्यंभश्च्युतोजल ११
श्राविरा: अतएव फेनैः पिनद्धभासः पिहितकांतीन अपि प्रपन्नितैः ऊर्मिभिः वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोरित्यपेर

कारलोयः कोमलानुरूपान् रत्नराशीनातपेशानुं शोषणार्थं निधातुमिवेतिफलोत्प्रेक्षा तत्त्लेषु रेषु अधितल्पं तल्पं शय्यादशनेषुर
त्यमरः विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः तरंगैरेव हस्तैर्विस्तारयामास प्रसारितवान् अत्रातपेशानस्य तरंगहस्तसाध्यत्वेनोत्प्रेक्षा रूपकयोः सं
करः ३९ पश्चाल्लमिति सागरस्य महोर्मिभिः कर्तृभिर्यच्छालं यस्याः प्राकारं प्राकारो वरणः शाल इत्यमरः उत्तुंगतयाभ्रोल्लंघ्यगु
णेन जेतुमिवेत्यर्थः फलोत्प्रेक्षेयं संजनकप्रयोगात्कृत्या दूराद्धस्योपयुत्थितं भावेलट् अभ्यासगतैः समीपगतैः समीपनिकटा

कुतूहलेनेव जवादुपेतैः प्राकारभित्त्या सहसा निरुद्धः रसन्नरोदीत् मुहुरंबुवर्षव्याजेन यस्यां बहिरम्बुवाहः ५१
यद्दुर्गानारूपसरूपतापाः कंचिद्दुर्गां भेदकामिच्छतीभिः आराधितो द्यामनुरस्सरो भिम्बकेप्रजाः स्वाः सनिमेषचिह्नाः
५२

भ्यासमन्निकृष्टसनीडवदित्यमरः आहतो वांछितार्थः शालविजयरूपो येषां तैर्विजयार्थमैरित्यर्थः अत एव क्रीडा दिवेतिहेतून्त्रे
क्षोर्मिभिर्विलिल्ये विलीनं लीयतेभावेलिट् अत्राशक्यस्यापि विजिगीषोः क्रीडानुरूपतासापेक्षत्वेनोत्प्रेक्षयोः संकरः ४० कु
तूहलेनेति अम्बुवहतीत्यंबुवाहो मेघः कर्मण्युपपदात् कुतूहलेनांतःप्रवेशकौतुकेनैवेति हेतूत्प्रेक्षा जवादुपेतस्य यस्याः प्राकारभित्त्या

मा.का.स. सहसा निषिद्धो निवारितः अत एव बहिरेव रसनया गर्जन् रटन् स्वाश्रं‍कं दंभ्रेति भ्रेषः अंबुवर्षं आजेन मज्जमरोदीत् अश्रुणिनामुन्नयान् हरि
१२ इन्द्रश्रक्ष विमोचने लट् रुदस्वप्पंचभ्य इति इडागमः अत्रांबुवर्षं आजेनोत्प्रेक्ष्यते तच्चैत्रेयोत्प्रेक्षा पेहलात्संकरः ८१ यदङ्गनेति स.त. ३
यस्या मंगङ्गनानां रूपं सौन्दर्यं आकारो वा रूपं स्वभावः सौंदर्यमाकारश्चेत्यपरः पीतिविभ्वः तस्य सरूपतायाः सारूप्यात् भेदकं व्यावर्त
कं कं चिद्गुणं धर्ममिच्छतीभिरपेक्षमाणाभिः आधीनयोर्जुमिति विकल्पानुमितिनु मभावः अप्सरोभिराराधितः प्रार्थितो मनु

स्फुरन्तु धारांशुमरीचिजालैर्विनिद्रिताः स्फाटिकसौधपंक्तौ आरुह्य नार्यः क्षणदासु यस्यां नभोगतानां दधुरप्सरस्त्व
मराजन् ८२ कान्तेन्दुकान्तोपलकुट्टिमेषु प्रतिक्षपं हर्म्यतलेषु यत्र उच्चैरधःपातिपयोमुचोपि समूहमूहुः

मानुषसदृशकर्तृत्वाः स्वकीयाः प्रजाः निमेषः पक्षपातनं एव चिह्नं व्यावर्तकं तेन सह वर्तन्त इति सनिमेषचिह्नाः तेन सहेति तु एम.
ल्ययोग इति बहुव्रीहिः चक्रे अश्रुतान्तत्वभिप्रेत्यैतत् न तेषामसामान्यो रित्यमरः अत्र स्वाभाविकानिमेषस्याप्सरः प्रार्थनाहेतुक १२
त्वोत्प्रेक्षा नारकांगनानां निमेषमात्रभिन्नसमानुषसौंदर्यं वक्तव्यमस्यते ८२ स्फुरदिति यस्यां पुरि क्षणदासु रात्रिषु नार्यः स्फु

रत्नुपारं शोभ्यं इस्य मरीचिजालैरभ्रं दृक्काभिर्विनिहता : अयंकृतास्तदेकरूपतापत्ते रंगस्य मारणा इत्यर्थः अतएव तत्सामान्यालंकारः सा मान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वंतरैकते इति लक्षणात् स्फटिकानां स्फटिकविकाराणां सौधानां पंक्तौ राजस्वनभोगतारे ख्योरेवांगनाइव देश इस्यपवारिपुरेवडितपातात्रिमरणमित्यादिनाडीष् अरुणन सौधानामग्रहणादभ्रकधवलाच तत्र लक्ष्यमाणाः स्त्रियः खेचर्यरेज रित्यर्थः अत्र नभोगतत्वोत्प्रेक्षायाः सत्वोत्थसामान्यसापेक्षत्वात्संकरः ५३ कान्तेति यत्र पुरिस्तपासुरात्रिषु प्रतिसपणिभक्तपर्यपीभा

उपयसां शरणास्यः ५४ रत्नौघ्रियापत्र निशाम्यदीपाज्ज्वालागताभ्योधिगरहंगरहिरायः विभुर्विडालेक्षणभी षणाभ्योवैदूर्यकुड्येषु शशिद्युतिभ्यः ५५

वः कांतानिरध्यारिणइंदुकांतोपलानां चंद्रकांतमणीनां कुट्टिमानिबद्धभूमयो येषु कुट्टिमं बद्धभूमिरित्यादिहलायुधः कुट्टिमोस्त्रीनिबद्धाभूः इत्यमरः हर्म्यतलेषु उच्चैरुन्नताः शरणसोजलनिर्गमाः द्वयोः शरणा लोपयसः परश्वा मित्यमरः अधःपातिनो धश्चरणः पयोमुचो मेघाः पासांताः अधःकृतमेघमंडलत्वात् अज्ञातरविपाताभ्यपीत्य र्थः विरोधालंकारः पयसां समूहं यपः पूरं मुहुर्वहंतिस्म चंद्रकांतनिष्यंदैरितिभावः वहेलिङ्वचिस्वपीत्यादिनासंप्रसारणं अत्र

मा.का.स. सौधानां प्रणालीनां च तादृगौन्नत्यमयः शशीसंबंधेपि संबंधोक्त्यातिशयोक्तिः ४४ रत्नेति यत्र पुरि गृहेष्वधिगृहं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभा स.
१३ वः गृहहिरण्यकुलांगनाः अत एव रतौ रतिकाले ह्रिया दीपान् निशाम्य निर्वाप्य शमेमितात् स्वादेशाभावश्चिंत्यः जालागताभ्यो ३
गवाक्षमार्गप्रविष्टाभ्यः जालं गवाक्ष आनाय इति विश्वः विदूरात्प्रभवंतीति वैदूर्याणि बालवायजमणयः वैदूर्यं बालवायजं
मित्यमरः विदूराञ्ञ्य इति ञ्यप्रत्ययः अत्र विदूरशब्दो बालवालवायस्यादेशः पर्यायो वा तत्रोपचरितो वा तेन बालवायाहिरस्मै

यस्यामतिश्लक्ष्णतया गृहेषु विधातुमालेख्यमशक्नुवंतः चक्रुर्युवानः प्रतिबिंबिताङ्गाः सजीवचित्रा इव रत्न
भित्तीः ४६

प्रभवतीति न विदूरान्नगरात् तत्र तु सांस्थिपत इत्याक्षेपः प्रयुक्तः तदुक्तं बालवायो विदूरं च प्रकृत्यंतरमेव वा नवैत
श्चैति वैदूर्यं जित्वरी तद्वदाचरेदिति तेषां कुड्येषु भित्तिषु संक्रांताभ्य इति शेषः अत एव तच्छायायस्याश्चैं गत्वात् बिडालेक्षणा एम.
वत्भीषयंत इति भीषणाभ्यो भयंकराभ्यः नद्याः दत्ताल्कंतैरित्युट्प्रत्यये टापृ शशिधातिभ्योविभ्यः भीतामोद्यादितिभावः लिट् अ १३
नेलक्ष्यावारणाय दीपनिर्वापणेन केवलं तद्रसि द्धेः प्रस्तुतभयंवोत्प्रेक्षाभितिश्मनयोस्तानिरूपोविषमप्रभेदः वक्रचकार्यस्योत्सा

न्तिर्येत्यर्थः सप्ताभवेन विरूपघटनायास्नाद्विषमालंकृतिर्मतेति लक्षणात् ५५ यस्यामिति यस्यां पुरि गृहेषु अनिभ्रलग्नतया रत्नभित्ती
नामतिस्निग्धतया आलेख्यं चित्रं विधातुं निर्मातुमशक्नुवन् युवानः प्रतिबिंबितांगाः स्वयं तासु संक्रान्तमूर्तयः सन्तो रत्नभित्तीः सजीवचित्राः
सचेतनाश्चित्रवतीश्च चक्रुरित्यन्वयः ५६ सावर्ण्येति यस्यां पुरि कलधौतधामस्तंभेषु हेमागारस्तंभेषु कलधौतं रूप्यहेम्नोरिति विश्वः
प्रतिमागतानां सावर्ण्यभाजा तत्सावर्ण्यात् गृहीतभेदानामित्यर्थः अतएव सामान्यालंकारः सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वन्तरैकतेति ल

सावर्ण्यभाजां प्रतिमागतानां लक्ष्यैः स्मरापाण्डुतयाङ्गनानाम् यस्यां कपोलैः कलधौतधामस्तम्भेषु भेजे मणिदर्पणश्रीः ५७
शुकांगनीलोपलनिर्मितानां लिहेषु भासा गृहदेहलीनाम् यस्याम् अलिन्देषु न चक्रुरेव मुग्धाङ्गना गोमयगोमुखानि ५८

क्षणात् अंगनानां स्मरपाण्डुतया लक्ष्यैः विभिन्नवर्णत्वाभेदेन गृहस्तम्भारोपितत्वं अर्थः कपोलैः मणिदर्पणानां स्फाटिकमुकुराणां श्रीरिव श्रीर्भेजे प्रा
प्ताइति निदर्शना साचोक्तसामान्यप्रसादलब्धेति तेनास्याः संकरः ५७ शुकाङ्गेति यस्यां पुरि मुग्धाङ्गनाः शुकांगवन्नीला उपलामणयो
मरकतानीत्यर्थः उपलः प्रस्तरे मणाविति विश्वः तैर्निर्मितानां गृहाणां देहल्यो गृहद्वाराधारदारूणि गृहीवग्रहणी देहलीत्यमरः ता

मा॰स॰का॰ सांभासालिनेषु लिंदेषु द्वारबहिर्भागेषुः प्रघाणप्रघणालिंदा बहिर्द्वारप्रकोष्ठकमित्यमरः गोः पुरीषं गोमयं गोभ्यपुरीषे इति मयट् तस्य स॰
१४ गोमुखानि लेपनानि गोमुखं कुटिलाकारेणाघर्षं उ विलेपने इति विश्वः न च कुरे वमरकतप्रभाया विलेपनं भ्रांतेति भावः अतएव भ्रांति ३
मदलंकारः कविसंमतसादृश्याद्वस्त्वंतरामतिर्यत्र सभ्रांतिमानिति सर्वस्व लंकारलक्षणात् ४८ गोपानसीष्विति गोपानसीषु क्षणमासिता
मामालम्बिभिश्चंद्रकिणां कलापैः हरिन्मणिश्यामतृणाभिरामैर्गृहाणि नीध्रैरिव यत्र रेजुः ४९ यत्र पुरि गृहाणि गोपानसीषु वलभीछा

गोपानसीषु क्षणमासितानामालम्बिभिश्चंद्रकिणां कलापैः हरिन्मणिश्यामतृणाभिरामैर्गृहाणि नीध्रैरिव यत्र
रेजुः ४९ बृहत्तुलैरप्यतुलैर्वितानमालापिनद्धैरपि चावितानैः ॥

दनाधारेषु वंशपंजरेष्वित्यर्थः अतएव गोपानसीषु
वलभीच्छादने वक्रदारुणीत्यत्र पटलाधारवंशपंजर इत्याह स्वामी क्षणमीषत्कालं अत्यंतसंयोगे द्वितीया आस्थितानामासीनानां एम॰
चंद्रकामेचकाः समौ चंद्रकमेचकावित्यमरः तद्वतां चंद्रकिणां मयूराणां आलंबिभिः लंबमानैः कलापैर्बर्हैः कलापो भूषणे बर्हे इत्यमरः १४
हरिन्मणयो मरकतानि गारुत्मतं मरकतमश्मगर्भो हरिन्मणिरित्यमरः तद्वत्श्यामैस्तृणैरभिरामाणि हरिततृणमयानीत्यर्थः तैर्नीध्रैः

पटलांतैरिवरेजुः वलीकनीध्रेपटलप्रांतेथपटलंछदिरित्यमरः छादनपर्यायौपटलछादी तदंचलवाचिनीवलीकनीध्रेछदेरुधा
रोवंशःपंजरोगोपानसीतिविवेकः अतएवहरितत्वेनवनादिगुणक्रियाभिर्भिन्नानीध्रैरिवेतिजातिस्वरूपोत्प्रेक्षा ४९ रहादिति भा
पूःरहत्यस्तलातुपरिच्छाप्यदारुगर्भाधारभूतानिस्तंभाग्रपीठानियेषुतैरहत्तुलैः तथाप्यतुलैः तद्रहितैरितिविरोधः अनुपमैरितिपरि
हाराः तुलासाम्येस्तंभपीठइतिउभयत्रापिवैजयंती वितानानांमुल्लोचानांमालाभिःपिनद्धैराच्छादितैरप्यवितानैः तद्रहितैरितिवि

रेजेविचित्रैरपियासचित्रैर्गृहैर्विशालैरपिभूरिशालैः ५० त्रिकंसपाकत्रिमयंत्रकैःकपोतपालीषुनिकेतनाना
म् मार्जारमप्याननतनिश्चलांगंयस्यांजनःकृत्रिममेवमेने ५१

रोधः अभग्नैरित्यविरोधः समस्तवस्तुसमृद्धैरित्यर्थः
अस्त्रीवितानमुल्लोचोवितानंत्रिषुतुच्छकमित्युभयत्राप्यमरः विचित्रैरालेख्यरहितैरपिसचित्रैस्तत्सहितैरितिविरोधः विचित्रैर
द्भुतैरितिपरिहारः आश्चर्यालोच्ययोश्चित्रमित्युभयत्राप्यमरः विगताःशालाभद्रशालायेषांतानिविशालानिशालारहेतरुस्कं
धेशाखागारैकदेशयोरितिविश्वः तैर्विशालैरपिभूरिशालैर्बहुभेदैरितिविरोधःविशालैःपृथुभिरित्यविरोधः विशालंपृथुलंमहदित्यम

मा॰का॰स॰ रवेः शालच्छङ्कुरचाविति शालच्छ प्रत्ययः प्रहैः रेजे अपि रवेः सर्वत्र विरोधे विरुद्धवदाभासाद्विरोधालंकारः विरोधः सोऽविरोधेऽपि विरुद्धत्वे स॰
१५ न यद्वचः इति काव्यप्रकाशलक्षणात् ५० चित्रंसयेति यस्यां पुरि निकेतनानां वेश्मनां वेश्मसद्मनिकेतनमित्यमरः कपोतानां पक्षि ३
णः पालयतीति कपोतपाल्यो विटंकापरनामानः स्तंभाग्रप्रसारिता दारुविशेषाः कपोतपालिकायां तु विटंकं पुंसकमित्यमरः क
र्मणि अणि ङीप् तासु कृत्रिमपत्त्रिणां दारुमयपक्षिणां पंक्तेः कर्मणि षष्ठी चिक्रंसया क्रमितुमिच्छया जिघत्सयेत्यर्थः क्रमेः स

न्नितिपतिः सोऽपि मुखरारविन्दैर्द्धूजनश्वं इमध ग्वकार अतीतनन्तत्रपथानि यत्र भासा दभ्रङ्गाणि सुधाध्वरो
हन्तु ५२

नंतात् प्रत्ययादित्यकारप्रत्यये टाप् स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्त इति इडागमो न भवति अतिक्रमेरित्यादि।
व्यतिरिक्तार्थेषु अनुपसर्गाद्वेति वैकल्पिकस्यात्मनेपदनिमित्तस्यानुपसर्गत्वस्य वैकल्पिकत्वसंभवात् आयतं निश्चलं संगतं एम॰
स्पतं मार्जारविडालमपि तु विडालो मार्जार इत्यमरः जनः कृत्रिमं क्रियानिर्वृत्तं मेने न तु वास्तवमित्यर्थः द्वितः क्त्रिः क्रेर्मम्नित्य १५
मिति मप्प्रत्ययः अनेन कृत्रिमा कृत्रिमभेदो दुर्ग्रह इति शिल्पज्ञानातिशयोक्तिः अत्र कविकल्पितसादृश्यात् मार्जारजनयोः कृत्रिमा

कृत्रिमेषु विपरीतमतिवर्णनात् भ्रांतिमदलंकारः ५१ द्विग्नीति यस्यां पुरिवध्वजनः द्विगौ प्रतिष्ठा यस्य सः भूमिप्रतिष्ठो चंद्रादिवि स्थितमि
तिभावः तत्रापि मुरवैरेवारविंदैरधश्चकारेतिविरोधः स्वलावण्यमहिम्नाधरीचकारेति परिहाराद्विरोधाकारः अतीतानिन तत्रप
थमनीतननत्वपथानि अत्रसादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीययेतिसमासः द्विगुप्राप्तापन्नेत्यादिना परवल्लिंगता प्रतिषेधः प्रासादशृंगा।
णि रथ्याध्वरोधकृत् अधिरोहतिस्म अनधिरुस्यैवाधः करणादितिभावः रोहतेर्लङ् इलश्चगुपधादनिटक्स इतिक्सेः क्सादेशः

रम्या इति प्राप्तवतीः पताका रागं विविक्ता इति वहूयन्तीः यस्याममसेवन्त नमहल्लीकाः समं वधूभिर्वलभीर्युवानः ५३

अत्राधःकरणवाक्यार्थस्य श्लेषविरोधादुपजीव्यत्वैयधर्थ्ये हेतुत्वान्न संकीर्णः काव्यलिंगभेदः ५२ रम्या इति यस्यां पुरि युवानो रम्या रम
णीया इति हेतोः पताकाः प्राप्तवतीः उच्छ्रितध्वजा इत्यर्थः अन्यत्र रम्या इत्येवं पताकाः प्राप्तवतीः प्रसिद्धिं गता इत्यर्थः पताका वैज
यंत्यां च सौभाग्ये ऽके ध्वजेपि च इति हेतौ प्रकरणे प्रकारादिसमासेष्विष्विस्तु भयत्रापि विग्रहः विविक्ता विजना विमला इति हेतोः रागं व
हूयंतीः विविक्तौ पूतविजनौ इति सुभयत्राप्यमरः नमहल्लीकानम्रनीधाः कंलीकनीध्रेइत्यमरः अन्यत्र नमंत्यो वल्यस्त्रिवल्यारस्य

मा॰का॰स॰ मध्यरेखायामासां तानमहल्लीकाः नध्यश्चेतिकप्रत्ययः वलिर्मध्यरेखो भिञ्जीरीत्वगृहदारुषुइति वैजयंती वलभीः कूटागारशिका स॰
९६ टागारंतुवलभीत्यमरः वधूभिःसममसेवंतवधूसहिताश्रसेवंतेत्यर्थः अत्रवधूनांवलभीनांचधर्मसाधर्म्यनौपम्यावगमात्केवलं ३
चप्रकृतागोचरातुल्ययोगितानश्लेषः तत्रविशेष्यस्यापि श्लिष्टत्वनियमात् यथाहुः प्रस्तुतानांतथान्येषांकेवलंतुल्यधर्मतः औप
म्यं गम्यते यत्रसामतातुल्ययोगितेति ५३ सुगन्धितामिति यत्रपुरिनप्रतियत्नःसंस्कारःपूर्वोयस्यास्तामप्रतियत्नपूर्वामकृत्रिमांस्वा

सुगन्धितामप्रतियत्नपूर्वांबिभ्रतियत्रप्रमदायपुंसाम् मधूनिवक्त्राणिचकामिनीनामामोदकर्म्मव्यतिहारमीयुः।
५४ रताल्लरेयत्रगृहान्तरेषुवितर्दिनिर्यूहविटङ्कनीडः रुतानिश्रण्वन्वयसांगणोन्तेवासित्वमाययस्फुटमङ्गनाना
मू॰ ५५

भाविकोमित्यर्थः प्रतियत्नस्तुसंस्कारइतिवैजयंती शोभनोगंधोयेषांभावस्तत्तातांसुगंधितांरसोभं गंधस्येत्वतत्प्रत्ययः राम॰
विभ्रांतिविभ्राणानिवानपुंसकस्येतिनुमागमः मधूनिमद्यानिकामिनीनांवक्त्राणिवयूनांप्रमदायप्रीत्यैआमोदकर्म्मणोवासना ९६
ध्यानस्यव्यवहारपरस्परकारणामीयुः अन्योन्यगंधेनान्योन्यंवासयामासुरित्यर्थः इणोलिट् अत्रापिवधूनांमनांसिचवक्त्राणांच

प्रकृतत्वात्तन्त्रत्वं करणवत्तुल्ययोगिताभेदः तेनपूर्वं मधुवासितवधूवदनवासितगंडूषपानं चवसुलभ्यते एतेननिरातंकंभोगाः पौराइ
तिगम्यते ५४ यत्रपुरिगृहांतरेषुवितर्दयोविहारवेदिकाः स्याद्वितर्दिस्तुवेदिकेत्यमरः तासांनिर्यूहामत्तवारणाख्याउपाश्रयाः निर्यूहो
मत्तवारणमितिवैजयंती तेषांविटंकाः उपरितन्यः कपोतपालिकाः अतएवनीडाः कुलायानियस्यसः कुलायोनीडमस्त्रियामि
त्यमरः वयसांशुकसारिकादिपक्षीणांगणाः वयः पक्षिणिबाल्यादावितिविश्वः अंगनानांवितर्दिषुरममाणानामितिभावः रुतानिर

छन्नेष्वपिस्पष्टतरेषुयत्रस्वच्छानिनारीकुचमण्डलेषु आकाशसाम्यंदधुरम्बराणिननामतःकेवलमर्थतोपि ५६ यस्या
मजिह्मामहतीमपङ्काःसीमानमत्यायतयोत्यजन्तः जनैरजातस्खलनैर्नजातुद्वयेप्यमुच्यन्तविनीतमार्गाः ५७ ॥

निकूजितानिअरावन्अंतेसमीपेवसतइत्यंतेवासिनः शिष्याः छात्रांतेवासिनौशिष्यइत्यमरः शयवासवासिष्वकालादित्यलुक् तेषांभा
वंतत्वंयायासमीपेप्रतिशब्दयथाश्रुतमुच्चारणाद्वेवउत्प्रेक्षते अतएवस्फुटमितिव्यंजकप्रयोगः ५५ छन्नेष्विति यत्रपुरिछन्नेष्वाछा
दितेषु आवादंतेत्यादिनावैकल्पिकोनिपातः स्पष्टतरेषु स्फुटतरंलक्ष्यमाणेष्वित्यर्थः नारीकुचमंडलेषुस्वच्छानिआकाशादिवदतिरोधा

यकानि अंबराणि वस्त्राणि केवलं नाममतोंबरमितिनभसैकात्म्यंनदधुः अंबरंवाससिव्योम्निइतिविश्वः किंतुअर्थतोपि अर्थक्रिययापित
साम्यंदधुः स्वच्छमतिसूक्ष्मत्वमव्यवधायकत्वंहस्त्यादिमूर्त्यंतरगत्यविघातित्वमित्यादिनापिसाम्यंदधुरित्यर्थः उपमालंकारः ५६ यस्यांपु
रि अजिह्माः अवक्राः अनन्यगाः अकपटाः दंभादिरहिताइत्यर्थः आचरेत्तद्दृशोरन्तिमजिह्मामज्जितान्तथेतिस्मरणातिभावः जिह्मकपटवक्रयो
रितिविश्वः महतीसीमानंराजकल्पितंतेऽमानंमर्यादांकुल्यागतानुष्ठानस्थितिंचात्यजतः अपंकाः अकर्दमानिष्पापाश्च पंकः कर्दमपा

परस्परस्पर्द्धिपरार्ध्यरूपाः पौरस्त्रियोयत्रविधायवेधाः श्रीनिर्म्मितिप्राप्तघुणाक्षतैकवर्णोपमावाच्यमलंममार्ज्ज।
५८ तुसांपदन्तःकरणेनवृत्ताःफलन्तिकल्पोपपदास्तदेव अध्युष्ययस्तामभवज्जनस्यताःसम्पदोयामनसोप्यभूमिः
५९

पयोरितिविश्वः द्वयेहिरूपा अपिप्रथमचरमतयेत्यादिनाजसिविभाषासर्वनामसंज्ञा विनीतमार्गाः सुविरचिताः पुरवीथयः सुशिक्षिता
चयेरेपुरुतपथ्य अजातंस्खलनंपापाचारादिप्रतिघातोविरुद्धाचरणंचयेषांतेजीनुकदाचिदपिनामुंचंतनत्यक्ताः नकदाचित्विलीकृताइत्यर्थः अ
त्रमार्गशब्दस्यसाधर्म्यादैकतालावलंबिफलद्वयवदेकशब्देनार्थद्वयप्रतीतिद्वयानामपिमार्गाणांप्रकृतत्वाच्चकेवलविषयोद्दिश्लेषः विशेषस्यापि

शिलष्टत्वात्तुल्ययोगिता ५७ परस्परेति यत्रपुरिपरस्परस्पर्द्धीन्यहमहमिकयान्योन्यसंघर्षेणायराद्धीनि श्रेष्ठानिरूपाणिसौंदर्या
णियासांताः रूपंस्वरूपेसौंदर्यइतिविश्वः पुरेभवाःपौरास्ताःस्त्रियःपौरस्त्रियःपुंवद्भावेनापुंवद्भावः विधायनिर्मायवेधाःस्रष्टाश्रि
योलक्ष्मीदेव्यानिर्मित्यानिर्माणेनयत्नघुणेनवज्रकीटेनक्षतस्योत्कीर्णस्यैकवर्णस्यउपमयासाम्येनवाच्यमयशःतमलमसं
तं तदेवमलमितिकेचित् संमार्ज्य घुणाक्षरवत्यादृच्छिकंइदंश्रीदेवतासौंदर्यशिल्पंनकौशलमित्ययशःस्फारितवानित्यर्थः

कलादधानःसकलाःस्वभाभिरुन्मादयन्सौधसिताभिराशाः यांरेवतीजानिरिषेषहातुंनरौहिणेयोनचरोहिणीशः ६०

अनयाचातिशयोक्त्यायैरस्त्रीणांरमासमानसौंदर्यंव्यज्यते ५८ तुलामिति यदंतःकरणेनतुलामभ्यस्तंममेदृंभूयादितिभूयोभूयः
संकल्पितमित्यर्थः कल्पयंतिसंकल्पयाथ्मर्णानितिकल्पाः कल्पाइत्युषोयस्यामुषितवंनःउपान्वध्याङ्वसइतिकर्तरिमे भाषायांसदवसुश्रु
वइतिक्वसुप्रत्ययः इतांपुरीमध्यूषुषः जनस्ययाःसंपदोऽभवन्ताःमनसोप्यभूमिःवाचामभूमिरितिकिमुवक्तव्यमितिभावःगृहे
गृहेकल्पवृक्षसंबंधातिशयोक्त्यापौराणांदेवेंद्रभोगोव्यज्यते इहकल्पइत्यपपदंस्वसंज्ञैकदेशोयेषामितिव्याख्यानेहिरण्यपूर्वंकशिपु

मा॰का॰स॰ मित्यादिवदवाच्यवदनदोषावकाशः ५९ कलाइति सकलाः समग्राः कश्चतुःषष्टिविद्याः षोडशभागोंश्चप्रधानः कलाभेदेकला स॰
१८ तुषोडशोभागइतिचामरः सुधयालिप्तंसौधंतद्वत्सिताभिः कलाभिः स्वभाभिराशादिशउद्भासयन्नूरेवतीककुप्निकन्यापीयूषकं ३
भंवीजायस्यसरेवतीजानिः जायायानिङितिसमासांतोनिङादेशः लोपोव्योर्वलीतियलोपः रोहिण्याअपत्यंपुमानरौहिणेयः
बलभद्रः स्त्रीभ्योढक्पुंयोपुरीहातुंसतुंनइयेषनेच्छतिस्मलिट्सोरोहिणीशस्त्वइहातुंनइयेष अत्ररोहिणेयरोहिणीशयोः परो

वाराणाहववयाहतशम्भुशक्तेरासन्निमासाद्यजनार्दनस्य शारीरिणाजैत्रशरेणयत्रनिःशङ्कमूलमकरध्वजेन ६१
निषेव्यमाणारोनशिवैर्मरुद्भिरध्यास्यमानाहरिणाचिराय॥

॥ त्कर्षावहत्वेनद्वयोः प्रकृतत्वाद्विशेषस्यापिप्रकृष्टत्वाच्च राम॰
केवलप्रकृतविषयातुल्ययोगितानागतमन्यत् ६० वाणेति यत्रपुरिवाणाहवेवाणासुरयुद्धेव्याहताशंभुशक्तिर्येनतस्यहरवि १८
जयिनोजनार्दनस्य कृष्णस्यासन्निंप्रत्यासन्निमासाद्य पुत्रत्वंप्राप्येत्यर्थः शारीरिणाविग्रहवतानत्वनंगेनेतिभावः जेतारएवजैत्रा
जयनशीलास्तेनंतात्संज्ञादित्वाद्राप्रत्ययः तेशरायस्यतेनमकरध्वजेनकामेनप्रद्युम्नरूपेणेतिभावः निःशंकंनिर्भीकंऊषउषि

तं वसनिवासेभावेलिट् वचिस्वपीत्यादिनासंप्रसारणं शंकावितर्कभययोरितिविश्वः अत्रशंभुशक्तिव्याघातपरार्थस्यविशेष
णागत्यानिःशंकनिवासहेतुत्वोक्तेः काव्यलिंगभेदः पुराकिलभगवान्भक्तवत्सलोधूर्जटिर्बाणप्रेम्णाबाणाभियोगिनंहरिमभि
युज्यनिर्जितइति पौराणिकाः कथयंति ६१ निषेव्यमाणोनेति शिवैर्मरुद्भिर्मदमारुतैरन्यत्रशिवैरुद्रैर्मरुद्भिर्मरुद्गणैश्चनि
षेव्यमाणोनहरिणाश्रीकृष्णेनशक्रेणवाध्यास्यमानाधिष्ठीयमानाउद्रश्मिनारत्नांकुराणांधाम्निस्थानेएकत्ररत्नाकरत्वादन्यत्र

उद्रश्मिरत्नाङ्कुरधाम्निसिंधावाह्वास्तमेरावमरावतीं या ६२ स्निग्धाञ्जनश्यामरुचिःसुवृत्तोवध्वाइवाध्वंसि
तवर्णकान्तेः विशेषकोवाविशिशेषयस्याःश्रियंत्रिलोकीतिलकःसएव ६३

लसानुत्वाच्चेतिभावः सिंधौस्थि
तेतिशेषः यापूर्वंमेरुस्थितांस्वमरीमस्यासंतीतिस्वमरावतीमिंद्रनगरीं मंतौबह्वचोनजिरादीनामितिदीर्घः संज्ञायामितिवत्वं आह्व
स्तस्पर्द्धयाआहूतवतीमनुचकारेत्यर्थः ह्वयतेर्लुङ्स्पर्द्धायामाङ्इत्यात्मनेपदं लिपिसिचिह्वश्चेत्यात्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति
च्लेरङ्भावपक्षेसिजादेशः अत्रप्रथमार्धेश्लेषःसिंधौमेरौस्थितेतिप्रतिबिंबभावेनसाधर्म्योक्तिश्लेषानुप्राणितेयमुपमेतिसंक्षेपः

मा.को.स. आद्वास्तीतिसादृश्यप्रतिपादकः शब्दः स्यइतेद्वयतिइष्टीत्यनुशासनादिति ६२. स्निग्धेति स्निग्धं मदंजनं यद्वञ्जनं चश्यामरुचिः सुर स. ३
१९ तः सइति : सुष्टुवर्तुलश्च त्रयाणां लोकानां समाहारस्त्रिलोकी तद्धितार्थेत्यादिना समासः संख्यापूर्वो द्विगुरितिद्विगुसंज्ञा अका
रांतोत्तरपदो द्विगुस्त्रियां भाष्यत इतिस्त्रीत्वं द्विगोरितिङीप् तस्यास्त्रिलोकीभूषणाभूतः सः हरिइव विशेषको ज्ञातिलकइवेत्य
र्थः इववद्वायथाशब्दाविस्यनुशासनात् तमालपत्रः तिलकविचित्रकानिविशेषकाः द्वितीयं चतुरीयं नस्त्रियामित्यमरः॥

नामीत्तमाराः स पुरं पुरस्तात्स्यायम्नतोलीमतुलप्रतापः वज्रप्रभाक्रान्तसुरायुधश्रीर्या देवसेनेव परैरलङ्घ्या ६४
प्रजा इवाङ्गादरविन्दनाभेः शम्भोर्जटाजूटतटादिवापः मुखादिवाथश्रुतयो विधातुः पुरान्निरीयुर्मधुजिद्विजि
न्यः ६५ एम.
द्धसिताववर्णानांत्राह्मणादीनां कांतिरौज्वल्यं यस्यास्तस्याः पुरः अर्धंसितोवर्णो गौरादिः कांतिलावण्यं चयस्यास्तस्याः वर्णाद्वि १९
जादौ भुक्तादाविन्दुभयत्राप्यमरः वध्वाइव श्रियं विशेषितवान् अनेके वशाब्दैयमुपमेत्यभेयकेशब्दमात्रसादृश्यात् श्लेष
इत्यन्येश्लेषोपमेत्याहदंडी ६३ अतुलप्रतापः सहारः तां पूर्वोक्तां पुरमीक्षमाणाः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि सन्नभ्यर्थेस्तातिप्रत्ययः प्रतो

त्यां रथ्यां रथ्या प्रतोली विशिखेत्यमरः प्रायत प्राप्तवान् लुङि पुषादीत्यादिना च्लेरङादेशः वज्रीणां तोरणप्रासादादिषु अधिगतहीरकादि
मणीनां प्रभाभिरुद्भासिनो सुरायुधस्य श्रीरिन्द्रचापश्रीर्यस्यां सा इह वज्रग्रहणं मणिमात्रोपलक्षणं अन्यथेन्द्रायुधसाम्यासंभ
वादिति अन्यत्र वज्रस्य कुलिशस्य प्रभाभिरुद्भासिनो सुरायुधानामितरदेवतायुधानां श्रीर्यस्याः सा वज्रोऽस्त्री हीरके पवावि
त्यमरः या प्रतोली देवसेनासुरचमूरिव परैः शत्रुभिरलंघ्या दुष्प्रधर्षा ६४ प्रजा इति अरविन्दनाभेर्विष्णोरंगात् प्रजा इ

भिन्दिष्यद्भिरन्योन्यमुखाग्रसङ्गस्खलत्खलीनं हरिभिर्विलोलैः परस्परोत्पीडितजानुभागा यत्नेन निश्चक्रमु
रश्ववाराः ६६ निरन्तरालैरपि विमुच्यमाने दूरं पथि प्राणभृतां गणेन तेजोमहद्भिस्तमसेव दीपैर्द्विपैरसंबा

व यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते इति श्रुतेरिति भावः शंभोर्जटाजूटतटादय इव गंगाजलानीव विधातुर्मुखात् श्रुतय इव मुरजि
न्योन्यमुखाग्रसङ्गस्खलत्खलीनं हरिभिर्विलोलैः परस्परोत्पीडितजानुनो हरेर्ध्वजिन्यः सेनाः पुरान्निरीयुर्निर्गताः सलोपमेयं
६५ भिन्दिष्यद्भिरिति अन्योन्येषां मुखाग्रेषु संगेन स्खलन्तः खलीनाः कविका यस्मिन् कर्मणि यथा तथा कविकास्तु खलीनोऽस्त्रियामा

मा.का.स. र: स्निग्धभिः संस्निग्धभिर्विलोलैर्मरुच्चलद्भिर्हरिभिस्तुरंगैः करैरौत्राश्वल्लारयंतितेऽश्ववारास्त्राश्वारोहास्वरस्वरेगोसीडितजानुभागाः सं स.
२० तोडुः खेननिश्चवक्रमुन्निर्जरमुरित्यत्रस्वभावोक्त्यलंकारः ९६ निरन्तरालइति तमस्तातिमिरेणैवप्राणभृत्तांगणेनप्राणिवर्गेणाक ३
श्रोनिरंतरालेपिपूर्वस्वेनैवातिसंकटेनपेपथिसंप्रतिदूरंदूरंतएवविमुच्यमानेसतिएकत्ररीयभयात्स्वान्यत्रद्दीयभयाद्वेदित्य
र्थः तेजोमहद्भिर्बलाधिकैःभासंपन्नैश्च तेजोबलंप्रभातेजइतिविश्वः द्विपेर्द्विपैरिवासंबाधमसंकीर्णौन्नयांबभूवेजग्मेनत्व

धमयांबभूवे ९७ सनैरनीयन्तरयात्यतन्नोरथाःक्षितिहस्तिनखादखेदैः सपत्नसत्तायतरश्मिभुग्नग्रीवान्तसं
सक्तयुगैस्तुरङ्गैः ९८ वलोर्मिभिस्तत्तराह्यीयमानरथ्याभुजायावलयैरिवास्याः

)) भैरिवक्रक्रीदितभावः अयगतौ राम.
भावेलिट्स्यायामश्वेत्याम्प्रत्ययः स्वतेजसैवदूरोत्सारिततमस्केरीयाइवतयोत्सारितप्राणिकेपथिनिरर्गलैद्विपाः पर्शुपुरि २०
त्यर्थः तमसोतिसमस्यंतपाठेतुतमसः पथेरुयमानत्वेद्विपागमनात्पथइवतमसोदीपागमनात्प्राकृतप्राणिवर्गानिरंतरा
लत्वंपश्चान्मुच्यमानत्वंचनसंभवतीत्युपमानोपमेययोर्वैरूप्यंस्यात्तत्तौयांतयाठेतमसःप्राणिवर्गोपमानत्वेतत्सारूप्यमाक

स्यात्तस्य वसाधीयानित्यालंकारिकाणां यथा: ६७ शनैरिति रथात्यंतं नो धावंतो रथ्या: सप्तलैस्तैः सारथिभिः सूतो यंता च सारथिरि
त्यमरः आयताश्चाकृष्टा ये रश्मयः प्रग्रहाः किरणप्रग्रहौ रश्मी इत्यमरः तैर्भुग्नेषु वक्रेषु ग्रीवाणामग्रेषु संसक्ता युग्मास्कंधवाह्याधारा
रुविशेषः येषां तैश्चातएवाखेदैः अश्वमेधे तुरगौ हेत्तिनखाद्धस्तिनखः पुरिमत्कूटः कूटं पूर्द्वारि यद्धस्तिनखस्तन्नित्यमरः तस्मात्
शनैः स्तिमितमनीयंत शनैर्नीताः इति स्वभावोक्तिः यथावद्वस्तुवर्णनात् ६८ वलाद्भूमयइव तैर्वेलोभिर्वलयैः कंकणैरिव तन्नरो

प्रायेणानिष्क्रामति चक्रपाणौ नेष्टं पुरो द्वारवतीत्वमासीत् ६९ पारेजलं नीरनिधेरपश्यन्मुरारिरानीलपलाशरा
शीः वनावलीरुत्कलिकासहस्रप्रतिक्षणोत्कूलितशैवलाभाः ७०

हीयमाना यरिपच्यमाना च रथ्या भुजेव रथ्या
भुजा यस्यास्तस्या अंतरावास्याः पुरो द्वारवत्याश्चक्रपाणौ कृष्णे निष्क्रामति निर्गच्छति सति प्रायेण भूम्ना द्वारवतीत्वं द्वारकात्वं
स्वस्वरूपमिति यावत् तदिष्टं नासीत् हरिविरहे तद्वैफल्यादिति भावः द्वारवतीशब्दस्य संज्ञात्वात्त्वतलोर्गुणवचनस्येति न पुंवद्भावः
अन्यत्र द्वारवत्त्वं नेष्टं तस्य हारिणिः क्रमणाहेतुत्वादित्युभयथाप्युपमितः भुजवलयगलनहेतुत्वाद्भुयमासंकीर्णे यमानष्टत्वोत्प्रेक्षा श्च

 येरोस्तनेनवध्यते ६९ अथसमाप्तेः समुद्रं वर्णयति पारेजलंनीरनिधेरपश्यन्मुरारिरानीलपलाशराशीः वनावलीरुत्कलिकासहस्र
 पुरारिनीनिधेः समुद्रस्यजलानांपारेपारेजलं पारावारेपरार्वाचीतीरइत्यमरः पारेमध्येषष्ठ्यावेत्यव्ययीभावः तत्संयोगादे
कारान्तत्वंचपारेशब्दस्य आसमन्तान्नीलाः पलाशानांपत्राणांराशयोयासांताः हरितवर्णपूर्णाइत्यर्थः पत्रंपलाशंछदनमित्यमरः अतएव
वोत्कलिकाऊर्म्मयः ऊर्मिरुत्कलिकोल्लोलकल्लोलहरितस्तथेतिहलायुधः तासांसहस्रैःप्रतिहतरागमुत्कूलिताः कूलमुत्क्रान्ताः कृताः कूलंप्रापि

लक्ष्मीभृतोंभोधितटाधिवासान्द्रुमानसौनीरदनीलभासः लतावधूसंप्रयुजोधिवेलंबहूकृतान्स्वानिवपश्यतिस्म
७१ आश्लिष्टभूमिंरसितारमुच्चैर्लोलद्भुजाकारबृहत्तरङ्गम् फेनायमानंपतिमापगानामसावपस्मारिणमाशशङ्के

ताः इत्यथाः उक्तशब्दात्तत्करोतेरायत्कर्मणिक्तः तेषांशैवल्यानांमाभेवआभायासांतानतत्सदृशीरित्यर्थः वनावलीरपश्यत् अत्रो
त्कूलितशैवलस्यस्वतः सिद्धसंदेहादुपमोत्प्रेक्षयोः संदेहसंकरः ७० लक्ष्मीभृतइति असौहरिर्लक्ष्मींशोभांश्रीदेवींचबिभ्रतीतिल
क्ष्मीभृतः तानम्भोधितटेऽधिवासोयेषांतान् नीरदवन्नीलभासः नीलवर्णान्लतावधूइवस्त्रुपमितसमासः अन्यत्रलताइवव

ध्व: इति शाकपार्थिवादित्वान्मध्यमपदलोपी समास: ताभि: संप्रयुज्यंत इति संप्रयुज: संगतानब्धिप् अधि अधिवेलायां अधिविभक्त्यर्थे
व्ययीभाव: द्रुमान्बहूकृतानेकीकृतान् स्वान् स्वकीयविग्रहानिवेत्यर्थ: एवं च पुल्लिंगता निर्वाह: आत्मपरत्वेन पुंसकलापानात्
स्वज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वस्त्रियां धन इत्यमर: पश्यति स्म श्लेषसंकीर्णोयमुत्प्रेक्षा ७१ आश्लिष्टेति आश्लिष्टभूमिमालिं
गितभूतलं उच्चैस्तरां रसितारं स्कंदितारं लोलतां चलतां इतस्तत: पततां भुजानामाकार इवाकारो येषां तैरंहस्तरंगा यस्य तं तथोक्तं फेना

पीत्वाजलानां निधिनातिगार्ध्याद्वृद्धिंगतेप्यात्मनि नैव मान्तो: क्षिप्तायद्विन्दो: सरुचो घितीरं मुक्तावलीराकलयाचचक्रा
र ७३ साटोयमुर्वीमनिशानदन्तीयै: प्लावयिष्यन्तिसमन्ततोऽमी नान्येकदेशान्निभृतं पयोध:सोम्भांसि मे द्याम्पिबतोद

यमानं फेनमुद्वमंतं फेनोच्चेति कयषूद्रत्यात्मनेपदं अयां समूहस्त्रायं तस्य समूह इत्यराप्रत्यय: तेन गच्छंतीत्यापगा: तासां समुद्र:
असौ हरिरयस्यारिणामयस्मारो गिराम् आशंके तत्क्रमे योगात्तयोस्तैत्ताचक्राइत्यर्थ: यथाहुर्नैदानिका: क्रुद्धे धातुभिराहरेयमन
सिमारीमनसं दिशान्ते तान्वाददति फेनमुद्गिरतिदो: पादौ क्षिपन्मूढधी: पश्यन्नरूपमसन्निहितो निपतति प्राय: करोति क्रियाविम्यस्त्वा:

मा.का.स. स्वयमेवशाम्यतिगतेवेगेत्यस्यारुरुक्त ७४ पीत्वेति जलानांनिधिनासमुद्रेणगर्भेएवगाढोनुपम्यादिवचातुरार्योदित्वात्सार्येष्ण स.
२२ न्प्रत्ययः तरतिमात्रंअतिगाद्यंनतस्मात्रमाभरादित्यर्थः गृभ्रोपुनरोगुणः वांतोपिप्रत्ययः इतिगाभ्रंव्यमितिस्मात् पीत्वाद्वेपरो
क्रियायेसदयापूर्वकालता अथचद्विंगतेआत्मनिदेहेचंद्रोदयेसमुद्रवद्विरित्यागमः नैवमांनीरमांतीः अतिरिष्यमानाइत्यर्थः मातेः
शातरिङीप् आछीनयोर्नुम् नित्याउदीर्णाः अतिनरसमपोत्कंठयीत्वान्अंतरमानाद्वद्विकरुद्वांताइत्यर्थाः इंदोः रुचोमरीचीरिवेत्युत्प्रेक्षा

उद्धृत्यमेघैस्ततएवतोयमर्थंमुनींद्रैरिवसंप्रणीताः आलोकयामासहरिःपतंतीर्नदीःस्वतोवेदमिवाम्बुराशिम्
७५ विक्रीयदिश्यानिधनान्युरूणिद्वैप्यानसावुत्तमलाभभाजः

॥ सहरिरधितीरमधिवेलंवेलाकूलंविकारयोरितिविश्वः
मुक्तावलीराकलयांचकार आकलयामासाकलतिःकामधेनुः ८३ साटोपमिति अमीमेघाः साटोपंससम्भ्रमंसंभ्रमाटोपसं राम.
सम्भ्रमंसंभ्रमाटोपसंभारइतियादवः अनिशंनदंतोगर्जंतोयैः तोयैरंभोभिःउर्वीसमंततःप्लावयिष्यंतितानि अंभांसिपयोधेरेक २२
देशादेककोणान्निभृतंनिश्चलंयथातथापिबतोमेघान्सहरिर्ददर्श एतेनसमुद्रस्यापरिच्छिन्नरूपत्वंव्यज्यते ७४ उद्धृत्येति मुद्रै

स्ततो वेदान्वेदार्थमिव मेघैस्ततोंबुराशेरेव तोयमुद्धृत्य संप्रणीता: कृता: अंबुराशिं यतंती: प्रविशंतीनदी: यतंती: स्मृतीर्मत्वादिसं
हिताइवहरिरालोकयामास श्रुतिमूलेनप्रामाण्यात्स्मृतीनांतत्संवादएवतत्संप्रवेश: अनेकेवेयमुपमा ७५ विक्रीयेति दि
क्तुभवानिदिश्यानिदिगंतरार्जितानीत्यर्थ: दिगादिभ्योयत्ऊरूणिमहांतिधनानिनानाद्रव्याणिविक्रीयमूल्येनदत्ताउत्तमला
भदैगुणाद्रिकंभजंतितानुत्तमलाभभाज: तत्रत्यदैपमित्यर्थ: अव्ययात्यप् अफल्गुसारवत् फल्गुतुछमसारंचेतियादव:

तरीषुतत्रत्यमफल्गुभाण्डंसांयात्रिकानावपतोभ्यनन्दत् ७६ उत्सिक्तवीतरंलेदभर्तुरुच्चैर्गरीयसानिश्वसि
तानिलेन पयांसिभक्तागरुडध्वजस्यध्वजानिवोच्चिक्षिपिरेफणीन्द्रा: ७७

भांडंमूलधनंपण्यमित्यर्थ: वणिः
ग्मूलधनेमात्रेभांडं भूषाश्वभूषयोरितिवैजयंतीतरीषुनौषुस्त्रियांनौस्तरणिस्तरिरित्यमर: अविचिरस्ततंत्रीरित्यौणादिइका
रप्रत्यय: आवपत्न्यारधत: वरते: ञात्प्रत्यय: हैप्यानसमुद्रद्वीपवासिन: द्वीपादनुसमुद्रंयभितियभ्प्रत्यय: संयात्रा: संप
त्रा: संभूयपात्रा: साप्रयोजनमेषांतत्सांयात्रिकान्पोतवणिज: सांयात्रिक: पोतवणिगित्यमर: प्रयोजनमितिठक् असोहारिरभ्य

मा·का·स· तंरत् ७६ उसित्सवइति नदीभर्त्तुः समुद्रस्यांतरस्यांतरात् उसित्सवः उत्पतितुमिच्छवः यतते सनंतादुप्रत्ययः सनिमित्येत्सा स·
२३ दिनाइसादेशः अत्रलोपाभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः फणीन्द्रभक्तानागरुडध्वजस्यहरेर्ध्वजानीवगरीयसानिसहतानिश्वसि ३
तानिलेनपयांस्युच्चैरुच्छ्रितिपिरे उत्तितवंतः उत्पेक्षास्वरितत्वादात्मनेपदं ७७ तमिति अंबुराशिः युगांतबंधुमापद्बंधुरित्यर्थः
उत्संगएवशय्यातस्यांशेतेइतितथोक्तं अधिकरणेशेतेइत्यचप्रत्ययः आगतमभ्यागतंहरिवीक्ष्यगुरुणाप्रमोदेनप्रसारित

तरुप्रमोदप्रसारितोत्तुङ्गचतरङ्गवंतमागतंवीक्ष्ययुगान्तबन्धुमुसङ्गशय्याशयमम्बुराशिः प्रत्युज्जगामेवगुरुप्र
मोदप्रसारितोत्तुङ्गतरङ्गवाहुः ७८ उत्सङ्गिताम्भःकणिकोनभस्वानुदन्वतःस्वेदलवान्ममार्ज॥ ॐ ॐ॥

उत्तुंगास्तरंगाएववाहवोयस्यसतन्प्रत्युज्जगामेवेतिक्रियास्वरूपोत्प्रेक्षा ७९ उत्सङ्गेति उत्संगिनः संसर्गिणः कृताः उत्संगिताः तत्क राम·
रोतिणयंतात्कर्मणिक्तः उत्संगितांभः कणायेनेतिशेषाद्विभाषेतिकप्रत्ययः एलावनानामास्फालनेनसंघर्षणेनलब्धगंधः एवंशि· २३
शिरसुरभिरुदन्वतोनभस्वान्समुद्रवायुः अधिवेलंवेलायांवेलायांविभक्त्यर्थेव्ययीभावः व्रजतस्तस्यहरेः स्वेदलवाननुवेलंप्रति

त्वरां यथार्थेऽव्ययीभावः जहार वेलाकाले च जलधेर्वेलातीरविकारयोरिति विश्वः काव्यलिंगं ७९ उत्तालेषु चमूषु चरंती
ति चमूचराः सैनिकाः चरेष्ट इति टप्रत्ययः तैरुत्तालेषून्नतेषु तालीवनेषु संप्रवृत्तेन समीरणेन प्रसृतेन सीमंतिताः सीमंतवत्यः
कृताः सीमंतशब्दात्तत्करोतीति णयंतात्कर्मणि क्तः णाविष्टवद्भावे चिन्मतोर्लुक् ताः केतक्यो येषु तेन तथोक्ताः नद्यृतश्चेति कप्
लवणसिंधोरिमा लावणाः सैंधव्यः तस्येदमित्यणप्रत्ययः हृद्भगसिंध्वंते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः तासां भुवामनूपभूमीनां जलप्राय

तस्यानुवेलं व्रजतोऽधिवेलमेलाफलास्फालनलब्धगन्धः ७९ उत्तालतालीवनसंप्रवृत्तसमीरसीमन्तितकेतके
तकीकाः आसेदिरे लावणसैन्धवीनां चमूचरैः कच्छभुवां प्रदेशाः ८० लवङ्गमालाकलितावतंसास्ते नालिकेरान्तरयः

मनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथाविध इत्यमरः प्रदेशाः देशाः आसेदिरे प्राप्ताः सीदतेः कर्मणि लिट् अत्र स्वभावोक्तिरनुप्रासश्चालंकारौ उजस्ले
षसौ शब्दासौकुमार्याद्यनेकगुणसंपत्तिः स्पष्टा ८० लवङ्गेति लवंगमालाभिः लवंगकुसुममाल्यैः कल्पितावतंसाः कृतभूषणाः
नालिकेरान्तरित्यव्ययं नालिकेराभ्यन्तर इत्यर्थः अप इति पृथक्पदं समासे त्वकृप्पूरित्यादिना समासान्तप्रसंगात् अपिवन्तः आस्वादिता

मा·का·स· भक्षिताञ्चार्द्रक्रमुकाः आर्द्रपूगीफलानि यैस्ते घोटातु पूगः क्रमुक इत्यमरः तेच मूचराः समुद्रादभ्यागतस्यातिथेः प्रतिपत्तिं गौ स·
२४ रवं सत्कारं मोषुः प्रतिपत्तिः पदप्राप्तौ प्रवृत्तौ गौरवेपि चेति विश्वः अत्राभ्यागतप्रतिपत्तिप्राप्तेर्विशेषणगत्यावतंसकलाना २
द्रियपदार्थहेतुत्वात्काव्यलिंगमलंकारः तेन समुद्रस्य मूचराणां गृहस्थाभ्यागततो यस्य प्रतीतेरलंकारेणालंकारध्वनिः ८१ सुर
गेति परितः तुरंगशतैराकुलस्य अपरिमितान्वस्येत्यर्थः प्रतिपथं प्रतिमार्गं यथार्थेऽव्ययीभावे समासांतः प्रमथिताः भूभृतो

षिवन्तः आस्वादितार्द्रक्रमुकाः समुद्रादभ्यागतस्य प्रतिपत्तिं मोषुः ८१ तुरगशताकुलस्य परितः परमेकतुरङ्गज
न्मनः प्रमथितभूभृतः प्रतिपथं मथितस्य भृशं महीभृता परिचलतो बलानुजबलस्य पुरः सततं धृतश्रियश्चिरविग
तश्रियो जलनिधेश्च तदाभवदन्तरं महत् ८२

राजानो। रगिरयश्च येन ननु स्वयं केनापि मथितस्येति भावः सततं धृताश्री: एम
शोभा रमा च येन तस्य धृतश्रियः पुरोऽग्रे नगराद्बहिः परिचलतः तरितो गच्छतः बलो रामस्तदनुजस्य बलस्य सैन्यस्य बलं सैन्ये बलो राम २४
इत्युभयत्रापि शाश्वतः अथ परं केवलमेकस्यैव तुरगस्य जन्ममात्रं यस्य तस्यैकतुरगजन्मनः एकोपि जातन तत्वस्तीति भावः मही

मा॰ स॰ भृतामंदराद्रिणाराज्ञाचमथितस्य नतुस्वयंकस्यापिमथिता सततंविगतश्रियः उत्पत्त्यनंतरमेवास्याहरिस्वीकरणादितिभावः ज स॰

२५ लधेश्चतराम्प्रस्थानसमयेमहदंतरंदूरगमनादिव्यवधानंउक्तरीत्यामहत्तारतम्यंचाभवत् अत्रोपमेयस्यहरिबलस्यउपमाना ३

ज्जलधेराधिक्यवर्णनात् व्यतिरेकालंकारः पंचकावलीस्थतंनजभयुरस्कृताजरारचितालुविरुद्धदिग्यतिरितिलक्षणात् ध्रुत

श्रीरत्नमितिछांदसाः ध्रुतश्रीजौंज्जौज्जौत्रिः स्वराड्इतिलक्षणात् ८२ इतिश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचि

इतिश्रीलीमाघकृतौशिशुपालवधेमहाकाव्येपुरोप्रस्थानोनामतृतीयः सर्गः ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु

तेमाघकाव्यव्याख्यानेसर्वंकषाख्येतृतीयः सर्गः ३ ॥ एम॰

२५

॥इतिमाघकाव्यसटीकसमाप्त॥ तृतीयसर्ग॥३॥

॥अथमाघकाव्यसटीकप्रारम्भ॥ चतुर्थसर्गः ४ पत्र २२

मा॰का॰स॰ श्रीगणेशायनमः निःश्वासेति। नीलपलैरिन्द्रनीलमणिभिः स्यूताः प्रोताः विचित्रानानावर्णाः धातवोगैरिकादयो यस्यतम् अतएव रत्नभाभिर्म्म स॰च॰
१ णिप्रभाभिः सह भूमिम्भित्त्वाउत्थितम् ऊर्द्ध्वंनिर्गतम् उरगाणांनिःश्वासधूमंफूत्कारवाष्पमिवस्थितं रैवताख्यंगिरिमसौहरिर्ददर्श स्युनेति। सोव्यतेः
कर्म्मणिक्तः छ्वोःशूडनुनासिके चेसूठादेशोयणादेशः। अत्र गिरेर्विशिष्टवर्णनीयत्वेनविशिष्टधर्मतोल्लेखनाद्गुणनिमित्तजातिस्वरूपोत्प्रे
क्षा। सर्गेऽस्मिन्नानावृत्तानि तत्रादावेषादशोपजातयः तल्लक्षणन्तूक्तम् अतीतानन्तरसर्गादौ। अत्रासर्गसमाप्तेर्गिरिवर्णनमेव॥१॥ गिरिन्द्रशे

॥श्री॥ निःश्वासधूमंसहरत्नभाभिर्भित्त्वोत्थितं भूमिमिवोरगाणाम् नीलोपलस्यूतविचित्रधातुमसौगिरिंरैवतकंददर
शे १ गुर्वीरजस्रंदृषदः समन्तादुपर्य्युपर्य्यम्बुमुचांवितानैः विन्ध्यायमानंदिवसस्यभर्तुर्मार्गंपुनारोद्धुमिवोन्नमद्भिः २

स्युक्तं कीदृशमित्याकांक्षायामेकान्वयेनाष्टाभिर्विशिनष्टि। गुर्वीरिति। गुर्वीर्म्महतीर्दृषदः शिलातटोरित्यर्थः। पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मा राम॰
न शिलादृषदित्यमरः। उपर्य्युपरिदृषदांसमीपउपरिप्रदेशइत्यर्थः उपर्यध्यधसः सामीप्ये इतिद्विर्भावे तद्योगात्द्वितीयेतियथाहवामनःउ १
पर्य्यादिषुसामीप्येद्विरुक्तेषुद्वितीयेतिसमन्तादजस्रमुन्नमद्भिः देशकालाविच्छेदेनोन्नमद्भिरित्यर्थः अतएवगौरम्बुमुचांवितानैर्मेघवृन्दैर्निमि

नैर्दिवसस्यभर्त्तुः सूर्यस्यमार्गं पुनः रोद्धुम्। संहितायांरोरीतिरलोपः ढ्लोपइति दीर्घः। विन्ध्यायमानमिवविन्ध्यवदाचरन्तं तद्वद्वर्द्धमानमिवस्थि
तमित्यर्थः। आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यःक्विप्वा। इत्यनजादेशः। अत्रविच्छिन्नमेधोन्नमनेनविन्ध्यायमानत्वेनउत्प्रेक्षणात्क्रियानिमित्तक्रियास्वरूपोत्प्रेक्षा। २
क्रान्तमिति। पुनर्नवानि प्रत्नजालानि बिभ्रतीतिनवप्रभाभाजालभृतः तेषांमणीनांसम्बन्धिन्यकांचनप्रभाबीजस्वर्णसानुप्रसृतयारुचादीप्त्या।
कान्तंपुनः शिलानमेचकोपलानाम्। इन्द्रनीलानां श्यामलतयाश्यासलिल्ताभिरामलतया आमन्द्रितषट्पदाभिः मकरन्दपूरितलता
कान्तंरुचाकाञ्चनवप्रभाजानवप्रभाजालभृतांमणीनाम्। श्रितंशिलाश्यामलताभिरामंलताभिरामन्द्रितषट्प
दाभिः २ सहस्रसङ्ख्यैर्गगनंशिरोभिः पदैर्भुवंव्याप्यवितिष्ठमानम् विलोचनस्थानगतोष्णरश्मिशीतांशुकरंसाधु
हिरण्यगर्भम्॥४॥
 हूतभृङ्गाभिः लताभिःश्रितंव्याप्तम्। इतःपरं द्व्यन्तरमेकंयमकं वक्ष्यति। तत्र तस्यालङ्कारः अर्थाल
ङ्कारस्त्वभ्युच्चेयइति यथासम्भवम्लक्षणम्प्रथमकलत्रणंताचार्यदण्डिनोक्तम्। अव्यपेतव्यपेतात्मापावृत्तिर्वर्णसंहतेः। यमकन्तच्चपादा
नामादिमध्यान्तगोचरम् एकद्वित्रिचतुष्पादयमकानांप्रकल्पना। आदिमध्यान्तमध्यान्तमध्याद्याद्यन्तसर्वतः। अन्तन्तावहवस्तेषां

मा. स. भेदाः समभेदयोनयः सुकराद्युष्कराश्चैन दृश्यन्तेतत्त्वेचनेति ३ सहस्रेति सहस्रमितिसङ्ख्यास्त्यासोषांतैः सहस्रसङ्ख्यैः शिरोभिःशिख स. च्च.
२ रैः शीर्षैश्च गगनन्तथा तत्सङ्ख्यैः पादैः प्रत्यन्तपर्वतैश्चरणौश्च भुवन्त्वयाव्याप्य: वितिष्ठमानम् अवतिष्ठमानम्। समवप्रविभ्य : स्य
इत्यात्मनेपदम् अत्र विलोचनयोर्यत् स्थाने योग्यदेशः तत्कृता चुष्णरश्मिनिशाकरौयस्य तम् अन्यत्र नेत्रीकृतार्केन्दुमित्यर्थः
अतः साधुसत्त्वं हिरण्यगर्भ आत्मानमिवेत्युत्प्रेक्षा सहस्रशीर्षेत्यादिश्रुतेरितिभावः। हिरण्यगर्भोनिधिगर्भश्च ४ क्वचिदिति। पुनः

क्वचिज्जलापायविपाण्डुराणि धौतोत्तरीयप्रतिमच्छवीनि अभ्राणि बिभ्राणमुमाङ्गसङ्गविभक्तभस्मानमिव
स्मरारिम् ५ छायानिजस्त्रीचटुलालसानां मदेन किञ्चिच्चटुलालसानाम कुर्वाणमुत्पिञ्जलजातपत्त्रैः॥

क्वचित्कैश्चिदेकदेशेजलानामपायेन निर्गमेन विपाण्डुराणि शुभ्राणि अतएव धौतं क्षालितं यदुत्तरीयं तत्प्रतिमा तत्सदृशा छविर्येषां ता एम.
नि अभ्राणि मेघान् बिभ्राणं दधानम्। भृञः कर्त्तरिशानच्। अतएवोमायपार्वत्याः अङ्गसङ्गेनार्द्धभागेन विभक्तम् एकभागस्थापितभस्म २
यस्य तं स्मरारिं हरमिवस्थितमित्युपमालङ्कारः ५ छायामिति पुनः निजस्त्रीणां चाटुषुप्रियवचनेषु लालसाः लोलुपाः। लोलुपोलोलुभो लोलो

लम्पटोलालसोऽपि चेतियादवः। तेषान्निजस्त्रीवदुल्लालसानाम्भेदेन किञ्चिद्दीर्घत्वदुल्लाम्बपलास्ते अलसाम्बविशेषणयोरपि मिथोविशेषणवि
शेष्यभाव विवक्षयाविशेषणसमासः। तेषाञ्चदुल्लालसानाविवहङ्गमानां हंसादीनाम् उत्सिञ्चलानिजातानि उत्सिञ्चलजातानि। पूर्ववत्समा
सः। तानिपत्त्राणि येषान्तैरुत्सिञ्चलजातपत्त्रैरुत्सिञ्चरीभूतदलैरित्यर्थः। रलयोरभेदः। जलजातपत्त्रैः जलजैरेवातपत्त्रैश्छायांकुर्वानम्। एते
नमहतीकमलाकरसम्पद्दृश्यते। यमकरूपकयोः सङ्करः ६ स्कन्धेति पुवःस्कन्धंप्रकाराद्धमधिरूढाः उज्ज्वलानीलकण्ठामयूरायेषान्ता

विहङ्गमानांजलजातपत्त्रैः ६ स्कन्धाधिरूढोज्ज्वलनीलकण्ठानुर्वीरुहः श्लिष्टतनूनहीन्द्रैः प्रनर्त्तितानेकलताभुजाग्रा
वरुद्धाननेकान्निर्वधारयन्तम् ७ विलम्बिनीलोत्पलकर्णपूराः कपोलभित्तीरिवलोधगौरीः नवोत्पलालङ्कृतसैकसैकताभाः॥

६ अन्वयः स्कन्धाधिरूढाः अंसास्थिताः नीलाः कण्ठायेषान्तान् अंसप्रकाण्डयोः स्कन्धइति विश्वः अहीन्द्रैः श्लिष्टतनून् आप्तदेहान् एक
त्रतदावासत्वात्तन्मत्र तद्भूषणत्वाच्चेतिभावः प्रनर्त्तितान् अनेकलतानामेव भुजानां लतानामिव भुजानाम् अग्राणि येषान्तान् ततएवानत
एवानतानसङ्ख्यान् रुद्रानिवस्थितानित्युत्प्रेक्षा उर्वीरुहोरुहान्धारयन्तमुद्वहन्तम् ७ विलम्बीति विलम्बिनोनीलोत्पलान्येवकर्णपूराक

मा. स. ३ णोवतंसायासान्ता: लोध्रेण लेध्ररजसा गौरीरवदाता: षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष्। कपोलभित्ती: स्त्रीणां गण्डस्थलीरवस्थिता:। उपमानं रमाह। नव स. च.
उत्पलावतंसजन्तरणानि। उत्पला: वत्वजा: भोक्ताइतिविश्व:। तैरलंकृतानां से कृतानाभामेवाभायासान्ता: कुन: शुची: शुद्धा: शैवलिनी: शैवलवते: अपो
दधानम् शुचितशैवलताभ्यां बिम्बप्रतिबिम्बभावेनोपमाद्वयम् ८ राजीवेति पुन: राजीवराजीनां पद्मपंक्तीनां वशान्मधीना: लोलाश्चलाभृङ्गा
यस्मिन् तं राजीववशलोलभृङ्गं तरुणां ततिभि: संघै रुष्णमातपं मुष्णन्तं कुर्वन्तं कान्तारम्या अलकान्ताग्रकुन्तलान्तायासान्ता: कान्ता: लका।

शुचीरप: शैवलिनीर्दधानम् ८ राजीवराजीवशलोलभृङ्गं मुष्णन्तमुष्णं ततिभिस्तरूणाम् कान्तालकान्ताललना: सुरा-
णां रक्षोभिरक्षोभितमुद्वहन्तम् ९ मुदे मुरारेरमरै: सुमेरोरानीय यस्योपचितस्य शृङ्गै: भवन्ति नोद्दामगिरां कवीनां ०॥

न्ता:। अलकाश्चूर्णकुन्तला इत्यमर: सुराणां ललना: स्त्रियो: स्मरस्मरक्षोभीरा हसै: अक्षोभितमनभिभूतं यथा तथा उद्वहन्तम् ९ नन्वस्योया
गम्यं कश्चिद्दैवतकोनामशिलोच्चय: कथमियद्धार्यत इति शङ्कां निरस्यति। मुद इति मुरारेर्मुदे सन्तोषाय अमरै: कर्तृभि: सुमेरो: शृङ्गै: करणैरा राम. ३
नीयोपचितस्य वृद्धितस्य आनीतै: शृङ्गैरुपचितस्येत्यर्थ: उपचये करणानां शृङ्गाणामध्याहारनयनकर्म्मेत्तम् यस्य शैलउद्दामगिरां प्रगल्भवाचां

कवीनां रुषाउद्यन्तइति म्रषोद्या.शिलस्य उच्छ्राय: औन्नत्यंसौन्दर्यञ्चनयो:गुणाउत्कर्षाउद्दामगिरांप्रगल्भवाचां कवीनां रुषाउद्यन्तइति
म्रषोद्या:मिथ्यावाच्यान भवन्तिमेरुश्रृङ्गेषु सर्वगुणसम्भवादितिभाव: राजसूयसूर्यम्रषोद्येत्यादिना वद: क्यबन्तोनिपात: उत्कर्ष:श्रा
य: उच्छ्रायइति घञन्तेनोपसर्गस्यसमास:नतुपरत्वात् घञ्प्रत्यय:। श्रोणीभुवो:नुपसर्गेइति नियमात् मुदइत्यादिश्लोकसप्तके
यच्छब्दस्यहृष्टो:यंशैल: सइत्यनेनान्वय: मेरुश्रृङ्गासम्बन्धेऽपिसम्बन्धवर्णनादतिशयोक्ति: १० यतइति लोक:परार्ध्यानिश्रेष्ठानिभ्र

मुच्छ्रायसौन्दर्यगुणाम्रषोद्या: १० यत:परार्ध्यानिभ्रतान्यनूनै: प्रस्थैर्मुहुर्भूरिभिरुच्छ्रितानि आयादिवप्राप.
णिकाद्रजस्तेजयाहरत्नान्यमितानिलोक: ११ अविद्यमानसन्नसुदृश्यतापरविन्दधाने:भेङ्गावप्यरविन्दधानेभङ्गाव:

ननूहद्भि:भूरिभि:प्रभूतै: प्रभूतंप्राज्यंभुरीत्यमर: प्रस्थै:सानभिर्मानविशेषैश्च। प्रस्थोऽस्त्रीसानुमानयोरित्यम सहाभृतानिसम्भृतानिचिता
निचउच्छ्रितावाखद्रश्मीनिश्चमितानिश्चपरिमितानिरत्नानियत: शैलादद्वाउनिकात् इभ्यन्याद्योधनोत्यमर: प्रपणोव्यवहार:प्रयो
जनमस्यप्रापणिको।वणिक्।तदस्य प्रयोजनमिति ठक् पण्याजीवा:प्रापणिकाश्चैदेहानैगमाश्चतेवणिजइति वैजयन्ती।तस्मादिवा ज.

मा.का.स. स्रजमथाह उपमालंकारः ११ अविद्यतेति आसन्नमोन्नत्यात्संनिहितंअत एवोदयतामंडुः सहतयंरविंदधानेप्यरविंदधानेरविंनदधा स.च.
४ नइतिविरोधः अरविंदानांधानेइतिपरिहारः धीयतेयस्मिन्नितिधानं अधिकरणेल्युट् शब्दश्लेषमूलोविरोधालंकारः यस्यगि ४
रेस्तटेनिपीतरसानितरांपीतमकरंदा नमंतितामरसानियंकेरुहाणिभारभूतयायथासानमन्नामरसायंकेरुहंतामरसमित्यमरः
अतएवमन्नाभ्रंगावलिः नारिविद्यनेनरविन्ना रिविरेरैवादिकात्कर्तरिल्ट् अत्यंतसूर्यसंनिधानेपिअरविंदाकरविहारान्नमधुक

लिर्यस्यतटेनिपीतरसानमन्नामरसानेमन्नां १२ यत्राधिरूढेनमहीरुहोच्चैरुन्निद्रपुष्पाक्षिसहस्रभाजा सुराधिपा
धिष्ठितहस्तिमल्ललीलांदधौराजतगण्डशैलः १३ विभिन्नवर्णागरुडाग्रजेनसूर्यस्यरथ्याःपरितःस्फुरन्त्या॥

रासन्तायंनापुरित्यर्थः १२ यत्रेति यत्रशैलेरजतस्यविकारोराजतः माणिरजतारिभ्योञ् इत्यभ्प्रत्ययः सचासौगंडशैलश्च।गंडशैला रा.म.
श्च्युताः स्थूलोपलागिरेरित्यमरः उन्निद्राणिविकसितानिपुष्पाण्येवाक्षीणीवेत्युपमितसमासः तेषांसहस्रंभजतीतितद्भाजाअधिरूढेनोच्चै ४
र्महीरुहाणतेनसुराधिपेनदेवेंद्रेणाधिष्ठितोयोहस्तिमल्लइवतस्यहस्तिमल्लस्यैरावतस्यलीलांशोभांदधौऐरावतस्यधावल्यादितिभा

वः हस्तिमल्लोभ्रमामातंगेहस्तिमल्लोविनायकेइतिविश्वः अत्रलीलामिवलीलामितिसादृश्याक्षेपान्निदर्शनालंकारः १३ विभिन्नेति गारुडाश्म
जेनअरुणेनविभिन्नवर्णाअन्यथाकृतवर्णाः अरुणिमानमापादिताइत्यर्थः सूर्यस्यसंबंधिनंरथंवहंतीतिरथ्याः रथ्याश्वाः तद्गृहीतरथ्यसु
गश्रासंगमितिपदस्यान्वयः यत्रशैलेवंशकरीरवन्नीलैर्वंशाङ्कुरश्यामलैः रत्नैः मरकतैरित्यर्थः वंशांकुरेकरीरोस्त्रीत्यमरः वंशशब्दस्या
म्लाननाहेतोरत्नतायाः प्रतिपत्त्यर्थत्वाद्यौनरुक्त्यं अतएवैकार्थपदमप्रयोज्यमित्युक्तावाकारिफलमकर्णावतंसादिषुप्रतिपत्तिविशेषकरेषु

रत्नैःपुनर्यत्ररुचारुचंस्तामानिन्यिरेवंशकरीरनीलैः १४ यत्रोज्झितामिर्मुहुरंबुवाहैःसमुन्नमद्भिर्नसमुन्नमद्भिः वनेववाधे
विषयावकोसाविपन्नगानामविपन्नगानाम् १५ फलभ्दिरुष्णांशुकराभिमर्शात्काश्यानवेधामयतङ्कान्तैः ॥ ❀

नदोषइत्याहवामनः नविशेषश्चेदिति यत्रितः स्फुरंत्यारुचास्वप्रभयाकरणेनपुनःस्वांरुचंनिजंहरितंवर्णमेवानिन्यिरेआनीताः नयतेर्द्वि
कर्मकात्प्रधानेकर्मणिलिट् प्रधानेकर्मणयाख्येयेलादिमादुर्द्विकर्मणाकानितिवचनात् अत्रविभिन्नवर्णाइत्येकस्तद्गुणः रथ्यानांस्व
गुणत्यागेनगरुडाश्मजगुणग्रहणात्पुनस्तत्त्यागेनमरकतगुणादयस्तद्भवतीतिस्वजातीययोःसंकरः तेनगिरेःसूर्यमण्डलपर्यंतमौन्न

मा॰का॰स॰ स्वंवस्तुव्यज्यते तद्गुणः स्वगुणत्यागादन्योत्कृष्टगुणग्रह १४ यत्रेति यत्र शैले समुल्लसद्भिः समुद्यतश्शिखरंत्विवाहैरुच्छिताभिरर्चिर्भिः समुद्गः स॰च॰
५ समुल्लसं सम्यगुल्लसितं क्लिन्नं सिक्तमित्यर्थः उंदी क्लेदन इति धातोः कर्मणि क्तः तुदविदोन्दत्रेत्यादिना निष्टानत्व अविपन्नगाविगतसर्पानभवं
तीत्यविपन्नगाः सपन्नगा इत्यर्थः तेषां पन्नगानां नगानां रत्नानां वनं विषश्चावकोस्याविषाग्निसमुत्थाविपदायत नवबाधे नित्यवषो
त्तुषं गाहि षाग्नित्वोभो रत्नानामकिंचित्कर इतिभावः १५ फलत्स्विरिति यः शैल उष्णांशुकरावमर्शार्ककरसंपर्कात् कृशानोरिंकाशो

वनं चवबाधे विषयावकोस्याद्धि शशांसयः पात्रगुणाद्गुणानां संक्रान्तिमात्रात्तगुणातिरेका १६ दृष्टोपिशैलः समुद्रमुरा
रेरपूर्ववद्विस्मयमाततान क्षणेक्षणे यन्नवतामुपैति तदेवरूपं रमणीयतायाः १७

नवं त्वाश्लेयं धामतेजः वमन्स्फुरद्भिरद्भिः अ
र्ककरसामर्थ्याभिव्यंजकैरितिभावः यतः कान्तैः सूर्यकान्तैर्दृष्टांतभूतैरितिभावः गुणानां संक्रान्तिमित्यन्यत्र संक्रमणात् संक्रान्तगुणानित्य रघ॰ ५
र्थः पात्रगुणादाधारगुणसहकारादाक्रांतः प्रोत्तो गुणातिरेकः कार्यविशेषाधानरूपो गुणोत्कर्षो यस्यास्तां शोभत्व प्रतिपादयामास अर्क
तिग्मसंक्रमणो विशेषोपि सूर्यकान्तेष्वेव ज्वलनदर्शनात् सर्वत्रापि संक्रम्यकारिणां गुणानामाधारगुणसहकारात्कार्यविशेषाधायकत्वमितिनि

अयोऽस्मान्नैवजायतइत्यर्थः ततश्चसहकारशाखिविरहिणोसहजशाखिरनुपकारिणोतिभावः इत्यनुप्रासोलंकारः १६ दृष्टोपीति मुहुर्दृष्टोपि सशैलोमुरारेरपूर्वेणादृष्टपूर्वेणतुल्यं अपूर्ववत् तेनतुल्यंक्रियाचेद्वतिः विस्मयमानमान अतिरमणीयइतिभावः तथाहि क्षणेप्रतिक्षणंवी क्षायोद्विर्भावः नवतामपूर्वत्वंचउपैतीतियत् तन्नवत्वोपगमनमेवरमणीयतायारूपंस्वरूपंलक्षणमित्यर्थः अत्ररमणीयत्वलक्षणस्यक कार्यस्यविस्मयहेतुत्वसमर्थनाद्वाक्यार्थहेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः १७ उच्चारणज्ञइति अथहरिविस्मयानंतरंगिरांवाक्यानांमुच्चारणं

उच्चारणज्ञोथगिरांदधानमुच्चारणत्पक्षिगणास्तटीस्तम् उत्कंधरंद्रष्टुमवेक्ष्यशौरिमुत्कंधरंदारुकइत्युवाच १८ आच्छा दितायतदिगम्बरमुच्चकैर्गामाक्रम्यसंस्थितमुदग्रविशालशृङ्गम् मूर्ध्निस्खलत्तुहिनदीधितिकोटिमेनमुद्वीक्ष्यकोनभुवि

जानातीत्युच्चारणज्ञः उक्तिकुशलः आतोऽनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययः इगुपधेत्यादिनाआकारादनुपपदात्कमपिमद्येभवतिविप्रविषेधेनेतिवचना त् दारुकः कृष्णसारथिः उच्चाउन्नतारणंतः शब्दायमानाः पक्षिगणायासुतारणस्यपक्षिगणास्तटीर्दधानं तंधरतीतिधरंपर्वतं पर्वताद्यच्चाहार्यध रपर्वताइत्यमरः द्रष्टुमुत्कमुत्सुकं उत्कउन्मनाइतिनिपातः उत्कंधरमीश्रुकाद्रुन्नमितकंधरंशौरिमवेक्ष्यइतिवक्ष्यमाणक्रमेणउवाच नंहीगितज्ञा

मा. का. स. ऽवसरेसीदतीतिभावः १८ इतःप्रभृति इतः परं यमकानां तं श्लोकेषु वसंततिलकावृत्तं नियमेनाह आच्छादितानिस्मारजानिदिशोंब स. च.
६ रंखंचदिगंबराणियेनतं अन्यत्राच्छादितवसितमायतंदिगेवांबरंवासोयेनतंतथोक्तं उच्चकैरुन्नतंगांभुवंआक्रम्यव्याप्यस्थितंतथाउ ४
दग्राणिउन्नतानिविशालानिचशृंगाणिशिखराणियस्यतंअन्यत्रोदग्रेविशालेशृंगेविषाणेयस्यतं उच्चकैरुन्नतंगांरुषभमाक्रम्याधिष्ठा
यसंस्थितमित्यर्थः शृंगंविषाणेशिखरेगोःस्वर्गेरुषभेरश्मौरत्नेचंद्रमसिस्मृतान्यर्जुनेनेत्रदिग्बाणभूवाग्वारिषुगौर्मतेतिविश्वः मूर्ध्निशि

विस्मयतेनगेशम् १९ उदयतिविततोर्द्ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचौहिमधाम्नियातिचास्तम् वहतिगिरिरयंविलंबिघं।
टाद्वयपरिवारितवारणेन्द्रलीलाम् २० वहति यः परितः कनकस्थलीः सहरिताः लसमाननवांशुकः अचलएष

खरेऽन्यत्रशिरसिस्फुरंतीतुहिनदीधितेरिंदोः कोटिः रश्मिः कलाचयस्यतमेनंनगेशंनगाधिपंरैवतकंकैलासनायकमीश्वरंचउद्वीक्ष्यकोनविस्म राम.
यतेसर्वोपिविस्मयतइत्यर्थः नेयंतुल्ययोगिताप्रकृताप्रकृतविषयेतदनुत्थानात् नापिसमासोक्तिस्तस्याविशेषणसाम्यजीवितात् नापिश्ले ६
षः उभयश्लेषविशेषोत्यश्लेषयोगात् तस्मात्सामानाधिकार्थमात्रपर्यवसिताभिधाव्यापारेणापिशब्देनार्थांतरधीर्ध्वनिरेवेत्याहुः तदुक्तं।

काव्यप्रकाशे अनेकार्थस्यशब्दस्यवाचकत्वेनियंत्रिते संयोगाद्यैर्वाच्यार्थधीकृद्व्यापारनिरंजनमिति रजौलक्षणांतु। उक्तावसंततिलका
तभजाजगौगइति १९ उदयतीति विततोर्ध्वरश्मिरज्जावरश्मयोयस्यतस्मिन् विततोर्ध्वरश्मिरज्जौ अहिमरुचौसूर्यउदयस्तु
दीयमाने अपगताविति स्वारितेतंकेचिदिच्छंति ततःशातरिसप्तमीतथाविततोर्ध्वरश्मिरज्जौ हिमधाम्निचंद्रेचास्तंयातिअस्तमयमाने
यातेसतिसप्तमी अयंगिरिर्विलंबिनाद्यंटाद्वयेनपरिवारितस्यवेष्टितस्यवारणेंद्रस्यलीलांशोभांवहति अत्रलीलामिवलीलामिति

मत्रानिव राजते सहरितालसमाननवांशुकः २१ पार्श्वात्यभागमिहसानुषुसन्निषण्णाःपश्यन्तिशान्तमलसान्द्रतरां
शुजालम् संपूर्णलध्वललनालयनोपमानमुत्तमःसङ्गिः हरिणस्यहिमांशुमूर्तेः २२

~ सादृश्यादस्यपालिदर्शनातथा
सूर्यचंद्रमसावस्यकुक्षिसमानकक्ष्यांविभ्रताविति महदौन्नत्यंव्यज्यते पुष्पिताग्रावृत्तं अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजिचनजौजर
गाश्चपुष्पिताग्रा इति लक्षणात् २० वहतीति लसमानादीप्यमानानवांशवोयस्यसलसमाननवांशुकः शैषिकःकप्रत्ययः योचलः
सहरिताःसदूर्वाः हरितेतिचदूर्वायांहरिद्वर्णयुतेऽप्यवदितिविश्वः कनकस्थलीःसुवर्णभूमीः जानपदेत्यादिनाअकृत्रिमार्थेङीष् परि

मा.का.स. ७ तोवहति सरयेोऽचलोहरितालेनकर्बुरेणसमानंनवमंशुकंवासोयस्यसहरितालसमाननवांशुकः पीतांबरोभवानिवराजते द्रुतविलंबितवृत्तंद्रु स.च. ४
तविलंबितमाहनभौभरौवितिरत्नत्रयणात्र २१ पाण्ड्यास्येति इहाद्रौसानुषुनिषण्णाः स्थिताः जनाः शांतमलेकस्यपुरोवर्तिनीलाभिः कलेश्च
तएवसांद्रतरमंशुजालंयस्यतंसंपूर्णपरिपूर्णलक्ष्मींतंललनालयनोयमानंस्त्रीमुखसादृश्यंयेनतं आननेलपनेमुखमित्यमरः कु
तः उत्संगसंगिहरिणस्यत्वंकस्यस्फुरतस्तमरणांकामरगाचिह्नामूर्तिर्यस्यतस्यमरगांकस्यतैश्चंद्रस्यपद्माभवः पाण्ड्यासः दृहिरणापद्मास्तुर

कृत्वापुंवत्पातमुच्चैर्भृगुभ्योमूर्ध्निग्राव्णांजर्जरानिर्झरौघाः कुर्वन्तिद्यामुत्पतन्तः स्मरार्तस्वर्लोकस्त्रीगात्रनिर्वाणमत्र
२३ स्थगयंत्यमूः शमितचातकार्तस्वराजलदास्तडिल्लुलितकान्तकार्तस्वराः जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकराःसवि
तुः क्वचित्कपिशयन्तिचामीकराः २४

ः स्वस्यक सचासौभागश्चतंपाश्चात्यभागंपृष्ठभागंपश्यंति पाश्चात्यभागदर्शनातिरा राम ७
योन्नताताहृगौल्नत्यध्वनिः वसंततिलकावृत्तं २२ कृत्वेति अश्माद्रोनिर्झरौघाः गिरिनदप्रवाहाः प्रवाहोनिर्झरोझरइत्यमरः वनरहोर
स्यादिवसामान्यविशेषभावात्पुनरुक्तिः पुंवत्पुंभिस्तुल्यं तेनतुल्यमितिवतिप्रत्ययः उच्चैर्भृगुभ्यस्तटेभ्यः प्रपातस्तुतटोभृगुरित्य

मरः ग्रावणां शिलानां मूर्द्धि पातं कृत्वा पतिता जर्जराः शकलीभूताः यामाकाशं प्रसृत्य नंतः स्मरार्त्तानां स्वर्लोकस्त्रीणां खेचरीणां मप्सरसां
त्रनिर्वाणां अंगनिर्वृतिं कुर्वंति अनुष्ठानासमर्थस्य ज्ञानप्रस्थस्य जीर्यतः भृगवग्निजलसंपातैर्मरणं प्रविधीयते इति विहितं भृगुपातिनां पुंसां
स्वर्लोकगामिनामिनामिहोपमानात् माशालिनी रत्नमाशालिमुक्तौ तयोर्गोचिलोके शिलिलतणात् २३ स्यगयन्तीति इहाद्रौ क्वचिद् मूर्च्छ्ने
गतो भ्रंशतो भ्रंसो: जगतीभुवने भ्रमा विति विभ्राम्य: शमिताः श्यातकानामार्त्तस्वरा यैस्ते शमितचातकार्त्तस्वराः संवंसहायतितमंबु विवं

उत्क्षिप्तमुच्छ्रितसितांशुकरावलंबैरुत्तम्भितोडुभिरतीवतरां शिरोभिः अद्रेयनिर्झरजलव्ययदेशमस्य विषत्तरेषु पतति
स्फुरमन्तरिक्षम् २५

ॐ वातकानामिति भूमिगतस्यतेषां विसरत्वादसौ मामंबुदाने नोज्जीवयंतीत्यर्थः क्वचित् उज्ज्वलितानि उप
मितानि ताकार्त्तस्वराणि सुवर्णानि यैस्ते तडिज्ज्वलितकांतकार्त्तस्वराः स्फुरणोतेषामयितद्वस्फुरणादिति भावः। तेजलदाः स्यगयंति
आच्छादयंति स्यग आच्छादिते चौरादिकः क्वचित् स्फुरितानि उद्भासितानि चारूणि चामीकराणि सुवर्णानि यैस्ते स्फुरितचारुचामीक
राः अमी सवितुः कराः आतपाः अकपिशपीतिकपिशिताः कुर्वंति क्वचिद्दृशः क्वचिदानपश्चेतिमहदाश्चर्यमित्यर्थः शाक्करं यथ्या

मा.का.स. वृत्तं सनसेनजेनसलगेनयष्यामता इतिलक्षणात् ३४ उत्क्षिप्तमिति उच्छ्रिता उन्नताः सितांशोश्चंद्रस्य कराः अंशवो हस्ताश्चावलंबो येषां स.च.
८ तैः उत्तंभिता स्तब्धीकृता उडुनि यैस्तैः उडुनि चावष्टभ्य चेत्यर्थः शिरोभिः शिखरैर्मस्तकैश्चातीव तरां भृशतरं अतीवशब्दाद्भृशार्थादव्यया
दाम्प्रत्ययः उत्क्षिप्तं उद्यम्य धृतमंतरिक्षं श्रद्धेयः सादृश्याद्विश्वासनीयो निर्झरजलमिति व्यपदेशो व्यवहारो यस्य तत् दृढतरं निर्झर
जलधियं कुर्वदित्यर्थः अस्याद्रेस्तटेषु विष्वक् समंतात्पतति स्फुटं सत्यं इंदुकराः उडूनि चावष्टभ्य शिरोभिः ध्रियमाणमपि दुर्हत्वा

एकत्र स्फटिकतटांशुभिन्ननीरा नीलाश्मद्युतिभिदुराम्भसोऽपरत्र कालिंदीजलजनितश्रियः श्रयंते वैदग्धीमिह सरितः।
सुरापगायाः २६ इतस्ततोऽस्मिन्विलसंति मेरोः समानवप्रे मणिसानुरागाः स्त्रियश्च पत्यौ सुरसुंदरीभिः स
मा नवप्रेमणि सानुरागाः २७

॰ अथ परत्रापि तदेवेदं न तु जलं सादृश्यात्तु व्यपदेशो दुर्वार इति सर्वतः पतिनिर्झरजलं चोत्प्रेक्ष एम.
तेनोत्प्रेक्षाध्वनिः स्ताराविवरस्य व्यज्यते ३५ एकत्रेति एकत्रैकस्मिन्भागे स्फाटिकस्य पत्तटं तस्मात् अंशुभिर्भिन्ननीरया संताः एकतः शुभ्रजला इ ८
त्यर्थः। अपरत्रापरस्मिन् भागे नीलाश्मनां द्युतिभिर्भिदुराणि मिश्राण्यम्भांसि यासां ताः अपरत्र नीला इत्यर्थः इहास्मिन्द्रौ नीलानां सरितः

कालिंदस्याद्रेरपत्यंस्त्रीकालिंदीयमुना कालिंदीसूर्यतनयायमुनाचयमस्वसेत्यमरः तस्याः जलैः जनिताश्रीःशोभायस्यास्तस्याःतत्संगता
याइत्यर्थः सुरापगायाःगंगायाः वैदग्धीशोभांश्रयते भजतीतिविदग्धस्यभावः वैदग्धी श्राह्मणादित्वात्ष्यञ्वचने साहिनाष्यञ्त्रत्ययः
षिद्गौरादिभ्यश्चेतिङीष् सापीतस्यबहुलतादिहविकल्पः अतएवअजः षित्करणादीकारोबहुलमितिवामनः अत्रसितासित
मणिगुणग्रहणात्सरितोयमुनासंगतगंगाशोभासादृश्यमेकात्तत्गुणोत्यापितानिदर्शना प्रहर्षणीवृत्तंम्नौज्रौगस्त्रिदशयतिःप्रहर्षे

उच्चैर्मणिहारजनराजिविराजितासौदुर्वर्णभित्तिरिहसान्द्रसुधासवर्णा अभ्येतिभस्मपरिपांडुरितस्मरारेरुद्वाङ्गिलोचनललामललाटलीलाम् २८

णीयं २६ इतइति मेरोः समानवयेनुल्यप्रस्थे अत्रएकस्मिन्नद्वावितस्ततोमणिसानुरागारत्नतटका
न्तयोविलसन्तिप्रसरंतिकिंच नवैप्रेमयस्यतस्मिन्नवप्रमणियस्यसौअनुरागेणसहवर्तंते इतिसानुरागाः प्रेमवत्यः सुरसुंदरीभिःसमाःस
रूपाः स्त्रियश्च इतस्ततोविलसन्तिक्रीडंति अन्योन्यसानुरागिणोऽभिरूपाश्चेहविलासिनस्तदनुरूपाणिचविहारस्थलानिसंतीतिभावः
२७ उच्चैरिति इहाद्रौसांद्रयासुधयालेपविशेषेणाम्रतेनवासवर्णासमानवर्णा ज्योतिर्जनपदेत्यादिनासमानस्यसभावः लेपभेदेम

मा.का.स. नेसुधेतिवैजयंती। महारजतरजितविराजितानांकांचनरेखाशोभितानाम्। असौपुरोवर्त्तिनीउच्चैरुन्नताउर्व्वरीभित्तिः रजतभित्तिः दुर्व्वर्णंरजतंरूप्यंम स.च.
९ हारजतकांचनमित्यमरः भस्मनापरिपांडुरितस्यस्मरारेरुद्रस्य उन्नतार्द्धिलोचनमेवललामंभूषणंयस्यतस्यललाटस्यलीलांशोभाम ५
भ्येतिभजतीति निदर्शनालंकारः ललामपुच्छपुंड्राश्वभूषाप्राधान्यकेध्वित्यमरः २८ अयमिति अयंइन्दिरेतिजरठाः अतिकठि
नाः अतिजरतीअ जरठः कठिनेजीर्णेइतिवैजयंतीप्रकामंगुर्व्वीः श्रेष्ठाः स्थौल्यदुर्भराश्चगुरुस्तुगीष्पतौश्रेष्ठेगुरौपितरिदुर्भरेइतिशाश्वतो

अयमतिजरठाः प्रकामगुर्व्वीरलघुविलम्बिपयोधरोपरुद्धाः सततमसुमतामगम्यरूपाः परिणतदिक्करिकास्तटी
र्बिभर्त्ति २९ ओमस्पृशः प्रथयताकलधौतभित्तीरुन्निद्रपुष्पचरणांचम्पकपिङ्गभासः

वे विसृष्टचंद्रवन्मयूखंसका
द्यश्चेतिसमासः अलघुभिर्विलंबिभिः लंबमानैश्चपयोधरैर्मेघैः स्तनैश्चउपरुद्धाआवृतानिवेष्टश्चस्त्रीस्तनाब्दौमेघेचपयोधरा राम.
वित्यमरः सततंसर्व्वदा असुमतांप्राणभृतांअगम्यरूपाः अत्युन्नतत्वात्दुरारोहस्वरूपाः अन्यत्रवृद्धत्वादुन्मनानर्हाविग्रहाः त्य ९
जेदंत्यकुलोत्पन्नांवृद्धांस्त्रीकन्यकांतथेतिगमननिषेधादितिभावः परिणतातिर्यग्दंतप्रहारिणोदिक्करिणोदिग्गजायासुताः परिण

तदिक्कारिकाः तिर्यग्दन्तप्रहारस्तु गजः परिणतो मत इति हलायुधः इतः स्त्रियामिति समासान्तः कप्प्रत्ययः अन्यत्र परिणताः किरीभक्ता
दिशो दन्तहतविशेषाः करिका नखव्रणाः स्युर्यासां ताः दिग्दृष्टं वर्तुलाकारं करिका नखरेखिकेति यादवः तटीविभक्तिः अत्र प्रकृततटीवि
शेषणामहिम्ना अप्रकृतरङ्गांगनाप्रतीतेः समासोक्तिः पुष्पिताग्रावृत्तमुक्तम् २९ श्रोमेति श्रोमस्तु सोऽश्मकषाः उन्निद्रैर्विकसि
तैः पुष्पैर्वितता उन्निद्रपुष्पचयाः तेन चित्रमङ्कुरपूर्वरणयावितिचरणप्रत्ययः तेन ते वं पकाश्मतटिसंगभासः पिंगवर्णाः कलधौतभित्तीः

सौमेरवीमधिगतेन निकुञ्जशोभामेतेन भारतमिलावृतवद्विभाति ३० धूमाकारं दधति पुरः सौवर्णे वर्णेनाग्नेः सदृशि
तटे पतङ्गश्यामी श्यामीभूताः कुसुमसमूहेऽलीनां लीनां श्रेणीमिह तरवो बिभ्राणाः ३१

ऽ) कनकतटीः कलधौतं रूप्यहेम्नोरिति
विश्वः प्रथयता प्रकटयता अत एव सौमेरवीं सुमेरुसंबन्धिनीं नितंबशोभां कटकलक्ष्मीं अधिगतेन प्राप्तवता गत्यर्थाकर्मकेत्यादिना गमेः
कर्त्तरि क्तः एतेन रैवतकाद्रिणा भरतस्य राज्ञः इदं भारतं भारताख्यं वर्षं भरतखण्डं स्यात् द्वीपोलोकधामेशो वर्षोऽस्त्री वर्षमस्त्रियामित्यमरः इलावृ
तवर्षमिव विभातीत्युपमा नवखण्डस्य जम्बूद्वीपस्य हेमाद्रेर्दक्षिणाभखण्डे हैमवतापरनामकं भारतवर्षं तस्यैव सुमेरुयोगात्सौमेरवाय

मा·का·स· रात्यमध्यखंडमिलातवर्षं अत एव नाम्नेरभारतं वर्षं हिमाद्रेस्तु चरहितो तेन हैमवतं नाम परे ध्येवमुन्नयेत् इलावृत सौमेरवं सु स·च·
१० मेरुपरितेशितिवैजयन्ती ३० इहाद्रौ पुरोग्रेवर्णो नाम्नेः सदृशासमाने अग्निसमानवर्णो इत्यर्थः सौवर्णो सुवर्णविकारेतटे कुसुमसमूहे
लीनां स्थितां त्वादिम्यश्चेति निष्ठानत्वं अलीनां भृंगाणां आलीमावलीं विभ्राणाः अत एव रूपामोभृता अमीनस्योधूमाकारं धूमसा
म्यं दधाति तं पश्य अग्निवद्भास्वरे तटे श्यामा मस्तरवो धूमभ्रांतो सुपमा जलधरमालारूढं अध्यंगैः स्याज्जलधरमालाम्भोम्माविति

रुचिरचित्रतनूरुहशालिभिर्विचरितैः परितः प्रियकव्रजैः विविधरत्नमयैरभिभात्यसावव‌यवैरिव जङ्गमतां गतैः ३२
कुशेशयै रत्र जलाशयोषिता मुदा रमन्ते कलभाः विकस्वरैः प्रगीयते सिद्धगणैश्च योषितामुदारमन्ते कलभा
विकस्वरैः ३३
धुलहरणात् ३१ रुचिरेति असौ गिरी रुचिरैरुज्ज्वलैश्चित्रैर्नानावर्णैस्तनूरुहैर्लोमभिः शालन्त इति तथोक्तैः परितः प्र राम·
चरितैः प्रसरद्भिः प्रियकाः कंबलप्रकृतयो मृगविशेषाः प्रियको रोमभिर्युक्तो मृदुभिः मसृणोर्घनैरिति वैजयन्ती तेषां व्रजैः समूहैः जंगम १०
तां चरस्वतां गतैर्विविधरत्नमयैरवयवैः स्वांगैरिव प्रतिभाती सुमेहाद्भुतविलंवितं रत्नम् ३२ वनस्पतीति अत्राद्रौ जलाशयोषिताः जला

शये गुहास्वेषु उषिता वसन्तः गत्यर्थाकर्मकेत्यादिना वसेः कर्तरि क्तः संप्रसारणं मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति चकाराद्वर्तमानार्थे क्तः
कलभाः स्त्रिंशद्वर्षकाः त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इति वैजयन्ती विकस्वरैर्विकसनशीलैः स्थेशभासपिसकसो वरच् कुशेशयैः कमलैः शं
तपत्रं कुशेशयमित्यमरः मुदा प्रीत्या रमंते क्रीडन्ति करिविहारिणः कमलाकरसरणाम् अयमाकर इति भावः किंच कला अव्यक्तमधुरा
विकारो मारणासो भावः सप्रयोजनमेवं भाविकाः उदीयकाः इत्यर्थः कलभाविकाश्च स्वराः षड्जाद्यो येषां तैः कलभाकिकस्वरैः सिद्धगणैः

आसादितस्य तमसा नियतेर्नियोगाकांक्षतः पुनरपक्रमणेन कालम् पत्युस्त्विषामिह महौषधयः कलत्रस्थानं
परैरपरिभूतममूर्भजंते ३४ वनस्पतिस्कन्धनिषण्णबालप्रवालहस्ताः प्रमदा इवात्र॥ ⁂ ⁂ ⁂ ॥

सुरसंघैः योषितां स्त्रीणां मन्तेसयीये उदारमुच्चैः प्रगीयते चाभूः स्वर्गोयमिति भावः ३३ आसादितस्येति इहाद्राविमूर्महौषधयः नि
यतेर्नियोगादस्मिन्काले अस्तमयति दैवशासनात्तमसान्धकारेण तत्पापेनाप्यसनेन चासादितस्याक्रांतस्य पुनरपक्रमणेन पुनरार
त्याकालं समागमकालमाकांक्षतः पुनरागत्य संगंतुमिच्छत इत्यर्थः त्विषांपत्युः सूर्यस्य संबंधिपरैः तेजोन्तरैः पुरुषान्तरैश्चानभिभूतमति

मा·का·स· रक्तं अनुपरतं च कलत्रस्थानं कलत्रभूतानां तेषां स्थानं स्थितिं वहन्ति निर्वहन्तीत्यर्थः स्त्रीणां स्त्रीष्वेव रतत्वं कार्यमिति भावः यथा सं·९·
११ केनचिद्दायादिन्यासीकृत्य ह मनिश्चितधीभिरन्यैः श्रेयान्द्विजातिरिव हन्तुमघानि दत्तं गूढार्थमेव निधिमन्त्रगणं विभर्त्ति ३७ तानि कृ
लत्राणि संरक्ष्य कालान्तरे साध्यास्तस्मै प्रयच्छन्ति तद्दोषघर्षोपि त्विषः त्विषां पत्युरयं पत्नीत्यर्थः एतद्वभासां सत्यां समये प्रज्वल
नाद्यस्ये विपर्ययाच्चोपचर्यते अत्र विशेषणसाम्यादर्कादीनां मायंनादिसाम्यप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः ३८ वनस्थलीति अत्रा

पुष्पेतरोलेंभितलोचकैर्वा मधुव्रतव्रातरुतैर्व्रतत्यः ३५ विहगाः कदम्बसुरभा विहगाः कलवः स्वनुत्तरा
मनेकलयम् भ्रमयन्नुपैति मुहु रभ्रमयं पवनः। अधुतनवनीपवनः ३६

७) द्रौ वनस्पतयो रक्ताः वनस्पतिर्वृक्षमा
त्रे विना पुष्पफलैर्द्रुमैः इति विश्वः यतयश्च स्फुरन्ति तेषां स्कन्धेषु प्रकाण्डेषु पुष्पं शोभा च निषण्णाः सक्ताः बालप्रवाला बालप राम·११
ल्लवा हस्ता इव यासां तास्तथोक्ताः मधु निव्रतयन्ति भुञ्जन्त इति मधुव्रता मधुपाः तेषां व्रातेन वृन्देन रुतैः छन्नैः अत एव लं
भिताः प्रापिताः लोचकाः तारकाशिताकज्जलानि यैस्तैः सितैरिव स्थितैरित्युत्प्रेक्षा इत्यर्थो वा ज्ञातः तद्वत् त्वेतासां व प्रयुक्तः लोचको

मांसपिंडेस्याद्दह्निताऽरेच्चकज्जलइतिविश्वः पुष्पैरीलरौचपुष्पेलरौरुपलक्षिताः व्रततोलताः भ्रमराइवलस्थलाइतिशेषः नप्रसिद्धेक्रि
याध्याहारेदोषेइत्याहावामनःलिंगाध्याहारवदिति ३५ विहगाइति करंवैः सुरभिःसुगंधिस्तस्मिन्कदंवसुरभौविहाद्रौविहगाःप
क्षिणः अनुसरणंप्रतिसरणं अनेकेवहुधालयाविच्छेदायस्मिन्कर्म्मणि तद्यथातथातेगाःवाचःशब्दानित्यर्थः कलयन्तिउच्चारयन्ति अर्द्ध
नीनेत्रादिवाराणभ्रुवागवारिष्ठुरोमेतेतिविश्वः किंच धूतानिकंपितानिवनानिनीपवनानिकंदवकाननानियेनसधूतनवनीपवनः नलं

विद्भिरागमयरैर्विरतंकथंचिच्छ्रुत्वापिदुर्ग्रहमनिश्चितधीभिरन्यैः श्रेयान्द्विजानिरिवहन्तुमघानिदत्तंगूढार्थमेष
निधिमन्त्रगणंविभर्ति ३७

✱ चनीयप्रियककदंवाम्नहरिप्रियइत्यमरः अयंपवनः मुहुरभंमेधंभ्रमयन्तुयैति भ्रमितार्ह
णवत्तं भ्रमितान्मासनसुसैरुदितेतिलक्षणात् ३६ विद्भिरिति एषोद्रिश्रेयान्प्रशेषोद्विजानिर्ब्राह्मणाइवागमोनिधिकलो
मंत्रतात्स्वंचसएवपरंप्रधानंयेषांतैरागमयरैर्विद्वद्भिर्निधीनांमन्त्राणांचसाधनविधानज्ञैः कथंचित्सततंस्वरूपतःप्रकाशितं नास्ति
निश्चिताइयमित्थमितिनिश्चयात्मिकाधीर्येषांतैरनिश्चितधीभिरज्ञासनज्ञैः श्रुत्वापिइहनिधिरस्तिईदृक्महिमासौमंत्रइतिचाप्र

मा.का.स. सुरतारम्भेऽपि पिहुर्ध्येऽहं दुःसाधनं अथवा निर्दुःखत्वेनासि च हन्तुं दक्षं समर्थं दुःखैनोऽस्मिने क्षयइति वैजयन्ती गूढः संवृतोऽर्थो यत्र अभिधेयं च स.च.
१२ यस्मिन् गूढार्थनिधयो मन्त्रान् चान्यत्र निधयइव मन्त्रास्तेषां गणो विभर्त्ति द्विजातिर्मन्त्रगणानिव निधिगणमेव विभर्त्ति इत्युपमार्थः ३७ वि
म्बौष्ठमिति इहाद्रौ तुरंगस्य वक्त्रमिव वक्त्रं यस्य तुरंगवक्त्रो देवयोनिविशेषः समसुपमानपूर्वपदस्य बहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्चेत्युष्ट्रमुखव
त्समासः बिम्बकल्पश्चोष्ठो यस्य तद्बिम्बोष्ठमित्युपमितउपमालंकारः ओतोष्ठयोः समासे वा पररूपं वक्तव्यमित्यौकारः प्रियायाः सुरतं चुंबं ते

बिम्बौष्ठं बहुमनुते तुरङ्गवक्त्रश्चुम्बन्तं मुखमिह किन्नरं प्रियायाः। श्लिष्यन्तं मुहुरितरोऽपि तं निजस्त्रीमुत्तुङ्गस्तनभरभङ्ग
भीरुमध्याम् ३८

(३८) किन्नरं मानुषमुखं स्वभार्यां गोदेवयोनिविशेषं बहुगुरु यथा तथा मनुते अवबुध्यते तुरंगवक्त्रस्य चुंबनासंभवा
दिति भावः इतरः किन्नरोऽपि तुंगेन स्तनभरेण यो भंगस्तस्माद्भीरुर्मध्यो यस्यास्तां निजस्त्रीं स्वस्त्रियं ग्राम्यश्वासौ रितिविकल्पादियङ्आ रम.
देशाभावः मुहुः श्लिष्यन्तं मानुषांगत्वादालिंगन्तं तुरंगवक्त्रं बहु मनुते तुरंगवक्त्रस्य किन्नरस्याश्लेषासंभवादिति भावः दुर्लभं प्रियं भवती १२
ति रहस्यं मध्यस्याभंगेऽपि भंगोपि भंगोत्प्रेक्षेति ग्राम्योक्तिः तुपमया संसृज्यते प्रहर्षिणी वृत्तमुक्तं ३८ यदिति अस्याद्रेरनुतटं तटे विभक्त्यर्थेः

व्ययीभावः ततावितस्तृता अनेके तमालास्तालाश्च यस्मिन् ततं ततानेकतमालतालं यदेतत्सुरोधन्निर्वनं विभाति स्थगितार्करश्मौ तिरोहितातात
येऽत्र ततं तताने अपारविस्तारे अत्र वनेकतमालता अलता अलमत्यन्तं पुष्पिता संजातपुष्पा न भवतीति शेषः सर्वापि पुष्पितेत्यर्थः ३९ २
नोज्ज्वलास्विति अस्मिन्नद्रौ रन्ताति कुंजा दशना अश्मरन्तो निकुंजे दशनश्च विश्वः तैरुद्दालासु रुचिरासु सद्भलैश्चित्राणि कटकानि सानूनि व
लयानि च यासान्तासु करकंवलये सानाविति विश्वः अधित्यकास्यूर्ध्वभूमिषु भूमिरूर्ध्वमधित्यकेत्यमरः उपाधिभ्यां त्यकनासन्नारूढयोरि

यदेतदस्यानुतटं विभाति वनं ततानेकतमालतालं न पुष्पितात्र स्थगितार्करश्मावनं ततानेकतमालतालं ३९ द
नोज्ज्वलासु विमलोपलमेखलान्ताः सद्भलचित्रकटकासु बृहन्नितम्बाः अस्मिन्भजन्ति घनकोमलगण्डशैला ना
र्योऽनुरूपमधिवासमधित्यकासु ४०

अधित्याशाद्यकन्मभयः विमलोपला उज्ज्वलशिला उज्ज्वलमणयो वा मेखलाः काञ्चो
नितम्बभूमयश्च मेखला खड्गबंधे स्यात्काञ्चीशैलनितम्बयोरिति विश्वः ताभिरंता रम्याः सतताववसितिरम्ये समाप्तावन्तइष्यत इति द्
वार्णवे बृहन्तो नितम्बाः कटिपश्चाद्भागाः शिखराणि च यासां ताः नितम्बो रोधसि स्कन्धे शिखरे पि कटेरध इति विश्वः घना विपुला क्षो

भा·का·स· मला: श्लक्ष्णा: गंडशैला गंडस्थलानि स्थूलोपला यासां ता नार्यो नुरूपमिच्छासदृशं आत्मसदृशं चाधिवासं भजन्ति अत्र नारीणामधित्यकानां स·च·
१२ च मरुततत्त्वात्केवलमकृतगोचराश्लेषोस्थापिता तुल्ययोगिता अत एवोभयविशेषणासुभयत्र विभक्तिविपरिणामेन योज्यानि ४० अ
नतिचिरेति इहाद्रौ विरलं यथा विकीर्णवज्रशकला यस्यां सा धौताम्बुभ्या कलधौतमही रजतभूमिर्जलदेनानतिचिरेणोक्षितस्याम्बुनः स्येतिभा
वः चिरस्थिताः चिरस्थायिनो बहवश्च बुद्बुदा जलस्फोटा यस्मिन् तस्य पयसो भसः सकलामनुकृतिं समग्रसादृश्यं विदधाति अत्र मेघो।

अनतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिरस्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोनुकृतिम् विरलविकीर्णवज्रशकला सकलामिह विदधा
ति धौतकलधौतमही ४१ वर्ज्जयन्त्या जनैः सङ्गमे कां तत स्तर्कयन्त्या सुखं सङ्गमेकांततः योषयैष स्मरासन्न
तापाङ्गया सेव्यतेनेकया सन्नतापाङ्गया ४२

ज्झितजलस्य स्थिरबुद्बुदासंबंधेपि संभावनया संबंधोक्तेरतिशयोक्तिः कुररी राम·
रुतारवं कुररीरुतानन्तजलनैर्लगयगितिलक्षणात् ४१ वर्ज्जयन्त्येति एकान्ततः एकान्ते रहसीत्यर्थः कान्ततः कान्तेन प्रियेणेत्यर्थः उभ १२
यत्रापि सार्वविभक्तिकस्तसिः संगमे सुरतिसुखं तर्कयन्त्या उत्प्रेक्षमाणया विस्रंभविहारंश्चाकांक्षेत्यर्थः अत एव जनैः संगं वर्ज्जयन्त्याकुतः स्मरेणास

ल्लतापानिभ्राप्तज्जराणि श्रृंगाणि यस्यास्तथास्मरासंन्नतायांगया श्रृंगगात्रकंठेभ्यश्चेति वक्तव्यमिति ङीषो विकल्पादिह पक्षे टाप् सन्नतावायो
गौयस्यास्तथासन्नतापांगयास्मरतापात्कृशितनेत्रयाञ्चनेकयोषयाञ्चनेकाभिर्योषाभिरित्यर्थः जातावेकवचनं स्त्रीयोषिदबलायो
षानारीसीमंतिनीवधूरित्यमरः एषोद्रिः सेव्यते स्वच्छविहारस्थानानि हसन्तीति भावः स्निग्धगौरतनम् रेफ्रतुर्भियुतास्निग्धरागिणीमतेति ।
४२ संकीर्णेति अस्मिन्नद्रौ संकीर्णामिथः संहताः कीचकाः वेणुविशेषाः वेणवः कीचकास्ते स्युर्ये स्वनन्त्यनिलोद्धताः इत्यमरः तेषां

संकीर्णकीचकवनस्खलितैकवालविच्छेदकातरधिय श्चलितुं चमर्यः अस्मिन्मृदौसंकीर्णोऽद्रुश्वसनगर्भतदी
यरंध्रनिर्यत्स्वरश्रुतिसुखा दिवनोत्सहन्ते ४२ मुक्तंमुक्तागौर मिहक्षीर मिवाभ्रै वीपीष्वन्तर्लीनमहानीलदलासु

वनेस्खलितस्यैकवालस्यैकरोम्णोविच्छेदात्कातराभ्रस्ताधीर्बुद्धिर्यासांताश्चमर्यः मृदुश्वसनोमंदमारुतोगर्भेयेषांतेभ्यस्तदीयरंध्रेभ्यः की
चकविवरेभ्योनिर्गच्छतः स्वनस्यश्रुत्याश्रवणेनयत्सुखंतस्मादिव हेतोस्तेनाचलितुंनोत्सहन्तेवस्तुतस्तुवालप्रियत्वादितिभावः आ
कर्ण्यचेत्यादिनातुमुन्प्रत्ययः ४३ मुक्तमिति इहाद्रावन्तर्लीनामहानीलदलानीलाविशेषस्वराडायासुतासु सिंहलसाकरोद्भूतामहानी

मा.का.स. लास्तु तेमता इति भगवानगस्त्यः वापीसुदीर्घिकासु स्वच्छैर्घनैर्मुक्तं मुक्तागौरं मौक्तिकशुभ्रं अतएव हीरमिव स्थितं अम्भः शस्त्रीछुरिका स.च.
१४ स्यात् छस्त्रीचासिपुत्रीच छुरिकाचासिधेनुकेत्यमरः वह्वादिभ्यश्चेति ङीप् शस्त्रीवत् श्यामैरंशुभिरन्तर्गतेन्द्रनीलमरीचिभिर्द्रुतं सतत् नी
लीसलिलस्य नील्याख्यौषधियन्त्ररसस्य नीलीकालीक्लीतकिकेत्यमरः अच्छां छायां कान्तिमृच्छति तत्सदृशीं छायां गच्छतीत्यर्थः
अत्रो निदर्शनालंकारः सचमुक्तागौरं हीरमिव शस्त्रीश्यामैरिति चोपमात्रयेनांतन्त्रोपितेनांशुभिर्द्रुत इति तद्गुणोस्यापित इत्यंगां

शस्त्रीश्यामै रंशुभिराशुद्रुतमम्भश्छाया मच्छामृच्छति नीलीसलिलस्य ८४ यानपयोप्रियमन्यवधूभ्यः सारतरागम
ना यतमानम् तेनसहे हविभक्तिरहः स्त्रीसारतराग मनायतमानम् ८५

न्नोः गोभावेनसंकरः हीरमिवेत्यनेनेन्द्रनीलानां च्छे एम.
द्यांसूचितम् हीरमध्येस्थितेयेन्नीलत्वं हीरं चेन्नीलतांव्रजेत् इंद्रनीलमितिख्यातमिलत्वराणसंभवात् तेचात्रनीरसोपमानेनतद्वर्णाएवे १५
तिसूचितम् नीलीरसनिभाः केचित् कुवकंवनिभाः परइत्यादिनाऽगस्त्येरत्नशास्त्रे एषामेकादशविधछायाभिधानादितिमन्तव्यम्
रंध्रतं त्रेदैरंध्रैर्नीयमगामन्तमयूरमितिलक्षणात् ८५ यानेति इहाद्वान्यैवन्यवधूभ्यः स्वमन्तरेभ्यः पंचमीविभक्तेतिपंचमीसारं

श्लेषः आगमनं यस्याः सा सा रतरागगमनाश्लाघ्यया स्त्री यतमानं स्वभावस्यैव यतमानमात्मानमित्यर्थः गमेत्यर्थः संयतीप्रयत्ने शानच् प्रियं
नयर्यौ सा तथा प्रतिकूलापि स्त्री रहः तेनाप्रियेण सह अयतमानमपि दीर्घदोषं यथा तथा रतरागं सुरताभिलाषं बिभर्ति अयं मानी मान
वतीरपि सद्य एव वोढापयतीति भावः दोधकं रतं दोधकवृत्तमिदं भभभाद्गौ इति लक्षणात् ५५ भिन्नेष्विति इहाद्रौ इन्दोः किरणेषु उदंच्या
वांधश्च तैरुच्चावचैः अनेकविधैरित्यर्थः उच्चावचं नैकभेदमित्यमरः मयूरव्यंसकादिषु उच्चावचोच्चानीचाचपराचाकिंचनाकुतोभयानीति न सुरूपे

भिन्नेषु रत्नकिरणैः किरणेष्विहेन्दोरुच्चावचैरुपगतेषु सहस्रसंख्याम् दोषापि नूनमहिमांशुरसौ किलेति व्याकोशकोकनदतां
दधते नलिन्यः ५६ अयं शशाङ्कमङ्कपरिवर्तनोचिताश्चलिताः पुरः पतिमुपैतुमात्मजाः अ

निपातनात्साधुः रत्नकिरणैर्भि
न्नेषु अत एव सहस्रसंख्यामुपगतेषु सत्सु नलिन्यः पद्मिन्यः नलं पद्मेन लं तरणमिति शाश्वतः असौ प्रकाशमानः अहिमांशुः किल किस
हस्रकिरणात्वात्सूर्य एवेति संभावना उत्प्रेक्षेत्यर्थः वार्तासंभावनयोः किलेत्यमरः दोषापि रात्रावपि सप्तम्यर्थेऽव्ययं दिवाह्नीत्यथ दोषा च नक्तं च
रजनावपीत्यमरः व्याकोशकोकनदतां विकचपद्मतां दधते नूनमित्युत्प्रेक्षायां अथ रक्तसरोरुहे रक्तोत्पलं कोकनदं व्याकोचविकचस्फुटावित्यमरः

मा॰ का॰ स॰ रः इहदेवभूमितान्निसंपद्यनन्निम्यइतिभावः इहनलिनीनांदोयाननमसंवभातिइत्यपेक्षिः मलयानस्येदरावक्के भ्याक्तिनिमित्तलोस्येदायाम्बा स॰ च॰
१५ न्निमदलंकारोत्प्रेक्ष्यते ४६ अपशंकमिति अयशंकंनिःशंकंच्चं कुपरिवर्त्तनेषु उत्संगलुंठनेषु उचिताः परिचिताः पतिंभर्त्तारमुपेतुं
पुरोग्रेचलिताः प्रयाताः आत्मजाः सुतंभवाद्दुहितरश्चनिम्नगाः नदीः करुणोनदीनेनपचत्रिणांपक्षिणांविरुतेनक्रोशेननिमित्तेनैषो
द्विवत्सलतयावात्सल्येनस्नेहेनेत्यर्थः प्रीमानस्निग्धस्तुवत्सलइत्यमरः वत्सांसाभ्यांकामवलइतिलच्प्रत्ययः अनुरोदितीवअनु

तुरोदितीवकरुणेनपत्रिणांविरुतेनवत्सलतयैषनिम्नगाः ४७ मधुकरविटपान मितास्तरुपंक्तीर्बिभ्रतोस्यविटपा
नमिताः परिपाकपिशंगलतारजसा रोधश्चकास्तिकपिशंगलता ४८

४६ कोनातीवेस्तुत्येत्ता रुश्च पंचभ्यइतिगुणाः रुदादिभ्यः
सार्वधातुकइतिइट् ४७ मधुकरेति मधुकराणांविटास्तेषांपानंचुंबनंमिताः प्राप्ताः इराः कन्नोरिन्नः विटपैः शाखाविस्तारैरानमिताः विस्त रा॰ म॰
रोविटपोस्त्रियामित्यमरः तरुपंक्तीर्बिभ्रतोऽस्याद्रेरोधोनितंबः गलतापततापरिपाकेनपिशंगपीतालतांनांरजः पुष्परेणुस्तेनपरिपाकपि १५
शंगलतारजसाकपिशेपिशंगेसच्चकास्ति मात्ररःत्रेच्छयमायोगीतिरष्टगुणाः अरेद्देवसुगणाच्चायोगिरीतिपिंगलनागः ४८ ७०॥

भाभ्यागतइति इहाद्रौ आभ्यागतः ऊर्ध्वप्रदेशात् उपत्यकास्वधःप्रदेशेषु उपत्यकाद्रेरासन्नेत्यमरः उपाधिभ्यामित्यादिनोपत्ररुढात्यकन्प्र
त्ययः पतत् शृंगाः रसिंदूरादिमंडनमस्यसंजातं शृंगारितः शृंगारः सुरतेनाद्येरसेहिगाज मंडनइति विश्वः आयतोदीर्घस्तस्यमरेभकरस्या
भेवाभायस्यतत् विविधरत्नानांकैरंशुभिरनुविद्धं अनुरंजितं ततइंद्रस्तंभः ऊर्ध्वप्रसारितं पत्सुराधिपचापं इंद्रधनुः तद्वच्चारु संलक्ष्य
ते अत्रेन्द्रचापस्योर्ध्वतासंबंधेपिसंबंधोक्तेरतिशयोक्तिः अभूतोपमेतिमतान्तरम् तिरोहितविवक्षायां उपमानस्यप्रसिद्धत्वाउपमे

आभ्यागतः पतदरिहेरमुपत्यकासु शृङ्गारिता पतमहेभकराभमभ्भः संलक्ष्यते विविधरत्नकरानुविद्धमूर्ध्वप्रसारित
सुराधिपचापचारु ४९ दधतिचविकसद्विचित्रकल्पद्रुमैः कुसुमैरभिगुंफितानि वैताम्बराणमलघुविलविपिछदाम्नः
शिखरशिखाशिखिशेखरानमुष्याः ५०

॥ वेयम् ४९ दधतीति किंचेतिचार्थः अमुष्याद्रेरेताःशिखराणीव शृंगाणीवशिखाःके
शयाशाः शिखाःचूडाकेशपाशीत्यमरः विकसद्भिर्विचित्रैर्नानावर्णैःकल्पद्रुमकुसुमैरभिगुंफितान् ग्रंथितानिवस्थितानिसुस्नेहा अल
घूनिविलंबानितलवमानानिचयिछान्येवदामानिस्रजोयेषुतान् शिखिनःकेकिःनएषशेखराणआपीडान्तणंदधति शिखावलःशिखी

मा.का.स. ।केकीशिखास्तायी उच्चैरवराइत्यमरः अत्र कुसुमगुंफनो स्त्रेहालिंगेनपिछादीनामाशिरूपसिद्धः तद्रुत्यापिताचोक्तेत्येतिसंकरः पुष्पिताग्रावृ स.च.
१६ त्तमुक्तम् ५० सवधूका इति अस्मिन्नद्रौ अवरेणानभवंतीत्यनवराः श्रेष्ठाः अनवरतमाः श्रेष्ठतमाः मन्दरागतैरमरैः सदृशाः सरूपाः
अनवरतममन्दरागतामरसदृशाः अमन्दरागारागपतिरक्तानितामरसानियंकेरुहाणीवदृशोयेषांते अमंदरागतामरसदृशः रक्तनेत्राः यं
केरुहंतामरसमित्यमरः सुखिनो भोगिनः सहवधूभिः सवधूकाः सन्तः तेनसहेतितुल्ययोगेइतिबहुव्रीहिः नद्यतश्चेतिकप् रसवत्सा

सवधूकाः सुखिनोस्मिन्ननवरतममन्दरागतामरसदृशः नासेवन्ते रसवन्न नवरतममन्दरागतामरसदृशः ५१
आच्छाद्यपुष्पपटमेषमहान्तमन्तरावर्तिभिर्गृहकपोतशिरोधराभैः स्वांगानिधूमरुचिमागुरवीं दधानैर्धूपायतीव
पटलैर्नवनीरदानाम् ५२

अनुरागं गुरोरागेद्रेरसइत्यमरः नवरतं नूतनसुरतं नो सेवन्ते इति न किं त्वासेवंत इत्यर्थः संभावनिषे राम.
धनिवर्तनेद्वौ प्रतिषेधौ यथाहवामनः विशिष्टसुरतानां सेवनस्य सामान्यतः प्रसक्तेरूपमालंकारः गतेयमार्यागीतिः ५१ आच्छाद्येति ए १६
षोद्रिर्महान्तं पुष्पारण्येवपटः इति रूपकं तमाच्छाद्य अन्तः परा अभ्यन्तरे आवर्तिभिः आभीरुगौदृशां भ्रमद्भिः बहुलमाभीरायेइतिरागानिः गृह

कपोतशिरोधरायाग्रहपारावतकंठस्याभेवाभायेषांतैरित्युपमाधारावतेकपोतःस्यादितिविश्वः अगरोः कालागरोरिमांकालागुरवीकालागुर्व
गुरुः स्यादित्यमरः धूमरुचिं धूमकान्तिं तत्सदृशीमित्यर्थः अत एव निदर्शनारधानेनैव नीरदानां पटलैः स्तोमानि धूपायतीव धूपैरधिवासय
तीवेत्युत्प्रेक्षा रूपकोपमानिदर्शनाभिरंगैः संकीर्यते धूपसंतापइतिधातोर्गुपूधूपविछिपणिपनिभ्यआयइत्यायप्रत्ययः ५२ अन्योन्येति
अमुष्मिन्नद्रावन्योन्येषां व्यतिकरणेमिश्रणेनचारुभिः अत एव विचित्रैर्नानावर्णै रत्रस्यन्तः त्रासरहितेयेणाइत्यन्तःत्रासोभीमरिणेदोषयो

अन्योन्यव्यतिकरचारुभिर्विचित्रैरत्रस्यन्नवमणिजन्मभिर्मयूखैः विस्मेरान्गगनसदः करोत्यमुष्मिन्नाकाशेरचि
तमभित्तिचित्रकर्म ५२ समीरशिशिरः शिरस्सुवसतां सतां जवनिका निकामसुखिनाम् बिभर्त्ति जनयन्नयं मुद
मया मपायधवला बलाहकततीः ५३

))रितिविश्वः वाम्नाशेत्यादिनावैकल्पिकऋप्रत्ययः तेभ्यो नवमणिभ्यो जन्मयेषां तै
र्मयूखैराकाशेरचितमभित्तकुड्यं अनाधारमित्यर्थः चित्रकर्मविचित्रकर्मतत्कर्तृगगनसदः खेचरान्विस्मेरान्विस्मयशीलान्करो
ति नमिकंपीत्यादिनारप्रत्ययः अत्रमणिमयूखेषु खेचित्रकर्मभ्रांतिमतामेवाभित्तिचित्रकर्मेतिभ्रकारणकार्योत्पत्तिवर्णना धांति

मा·का·स· मत्ऽलंकारोस्यापितद्विभावनेतिसंकरः कारणेनविनाकार्यस्योत्पत्तिः स्याद्विभावना। प्रहर्षणीवृत्तमुक्तम् ५३ समीरेति समीरेणमारुते स·च·
१७ नशिशिरः शीतलः शिरः सुशिशिरेषुवसतांनिकाममत्यन्तंसुखिनांप्रसन्नसुखिनांसततोपरिपेचनात्सुरंजनयच्छपामंभसांअपायेनापगमेनधवलाव
लाहकततीमैत्र्यपंतीरेवजवनिकाः तिरस्कारिणीर्बिभर्ति अनातरंतेषपिशिशिरेषुक्रीडनंमेघैरावरणतासंपादमुरंजनयंतीत्यर्थः अत्रबलाहक
हकततिषारोप्यमाणानांजवनिकानांमुरंजनयन्तीतिप्रकृतोपयोगित्वर्णनात्परिणामालंकारः आरोप्यमाणस्यप्रकृतोपयोगित्वेपरिणा

मैत्र्यादिचित्तपरिकर्म्मविदो विधायक्लेशप्रहाणमिह लब्धसबीजयोगाः ख्यातिं चसत्त्वपुरुषान्यतयाभिधिग
म्यवाञ्छंति तामपिसमाधिभृतो निरोद्धुम् ५४

मइतिलक्षणात् रूपकेत्वरंजनकमात्रमितिभेदः जलोद्धतगतिर्जसौजसौ राम:
जसजसाजलोद्धतगतिरितिलक्षणात् ५४ मैत्र्येति इहाद्रौसमाधियोगंबिभ्रतीतिसमाधिभृतोयोगिनः मैत्रीकरुणामुदितोपे १७
क्षिताचेतिचतस्रश्चित्तरंजयः तत्रपुण्यकृत्सुमैत्री दुःखिषुकरुणा सुखिषुमुदिता अनुमोदनं पापिषूपेक्षा मैत्र्यादयश्चतानि
चित्तस्यपरिकर्माणिप्रसाधकानिशोधकानीत्यर्थः तानिविंदन्तिलभन्तइतितद्विदः तम्राजःतैःक्षीणान्तःकरणमलाइत्यर्थः अनन्त

वक्लेशप्रहाणं विधायं ऽविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंच क्लेशाः तत्राऽनित्येषु नित्यत्वाभिमानः अनात्मनि देहेन्द्रियादावात्मधीरित्यादिविभ्रमो
ऽविद्या अस्मिता अहंकारः रागोऽभिमतविषयाभिलाषः अभिनिवेशः कार्याकार्ये दुराग्रहः ते हि पुरुषं क्लिश्यंतीति क्लेशाः क्लेशा हेतव पचा
द्यच तेषां प्रहाणं क्षयः कृत्यच इति णत्वं तद्विधायं क्लेशान् हित्वेत्यर्थः अतो लब्धः सबीजः सावलंबनो योगः ज्ञानं येषां ते लब्धसबीजयोगाः संतः स
स्वरूपज्ञाः आलंबनमेव व्यनक्ति सत्वेति सत्वपुरुषयोः प्रकृतिपुरुषयोरन्यतान्यत्वं तेन मिथोभिन्नत्वेन ख्यातिं ज्ञानं चाधिगम्य प्रकृतिपुरुषौ भि

मरकतमयमेदिनीषु भानोस्तरुविटपान्तरपातिनो मयूखाः अवनतशितिकंठकंठलक्ष्मीमिह दधति स्फुरिताणुरेणुजालाः
५६ या विभर्ति कलवल्लकीगुणस्वानमानमतिकान्तिमालया॥

ख्यातिरिति ज्ञात्वेत्यर्थः प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकाग्रहणात्संसारः वि
वेकग्रहणान्मुक्तिरिति सांख्याः अथ तां ख्यातिमपि निरोद्धुं निवर्तयितुं वांछंति रज्जुरूपां तां मिविद्यां निवर्त्य स्वयंप्रकाशतयैवस्थातुमिच्छंतीत्य
र्थः प्रकृतावुपरतायां पुरुषस्वरूपेणावस्थानं मुक्तिरिति सांख्यसिद्धांतः॥ न केवलं भोगभूमिरियं अपि तु मुक्तिक्षेत्रमपीति भावः ५५ मरकते
ति इहाद्रौ मरकतानां वैदूर्याणां विकारा मरकतमयास्तासु मेदिनीषु स्थिताः पुंवद्भावो दिनाधिपस्य मयूखाः तरूणां विटपाः पल्लवास्तेषां अंतरेषु अवकाशेः

मा.का.स. पतंतिरश्मिनथोक्ताः विरूपाः पक्षवे विहंगे विस्तारे स्तंभ शाखयोरिति विश्वः स्फुरितानामणुरेणूनां सूक्ष्मरजसां जालानि येषु तैर्भानोर्मयूखैः अवन स.च.
१८ तस्यनम्रस्य शिखिनः कंठः कंठस्य मयूरकंधराया लक्ष्मीं दधतीति निदर्शनालंकारः पुष्पिताग्रावृत्तमुक्तम् ५६ येति अत्राद्रौ अस्तेन कालिमाकार्ष्ण्यं
यस्याः सा अत्रातिकालिमा अतिश्यामेत्यर्थः न विद्यते लघोलयनं क्वचिद्द्रवस्यानं यस्याः सा अभ्रलयाभ्रमंतीत्यर्थः अतएव समस्यनेतिभावः यात्रालिमा
लाभ्रमरपंक्तिः कलोव्यक्तमधुरस्तस्य वल्लकीगुणास्वानस्य वीणातंत्रीशब्दस्य मानमुपमानं विभर्तितं त्रीवत् ध्वनतीत्यर्थः उपमालंकारः उपगी

नात्र कान्तमुपगीतया तया स्वानमानमतिकालिमालया ५७ सायमंशुशांककिरणाहतचंद्रकान्तनिस्यंदनीरनिकरेण कृ
तोभिषेकाः अर्कोपलोल्लसितवन्हिभिरन्हि तप्तास्तीव्रं महाव्रतमिवात्र चरंति वप्राः ५८

(…)तपास समीपे गान्तं प्रवृत्तयैव न तु पूर्णं गायं राम.
स्येतिभावः आदिकर्मणि क्तः कर्तरि प्रत्ययः तया अलिमालया भृंगावल्या स्वानमासुरेन नापितुमारूढुं शक्या। ईषद्दूरीसारितानरवलप्रसयः कान्तास्त्री १८
कांतं प्रियं तनमतिसर्वोपि मानं विहाय सद्यः प्रणमत्येव तथोद्दीपकत्वात् गानस्येत्यर्थः रथोद्धता रन्नराविह रथोद्धता लगाविति लक्षणात् ५७
सायमिति इहाद्रौ वप्राः सानवः वप्रोस्त्री सानुमानयोरित्यमरः सायं रात्रौ शशांककिरणैराहतेभ्यश्चंद्रकान्तेभ्यो मणिभ्यो निस्यंदिनाम स्राविणानी

रविकरेणजलपूरेणकृताभिषेकाः कृतस्नानाः अम्लितकैरवोपलेभ्यरुहन्तसितैरुष्ठितैर्वैरिभिरस्तमाः सतः तीव्रंउग्रंउग्रंतरंमहाव्रतंमहातपश्चरंती
वेसुतेष्वेषा ५८ एतस्मिन्निति एतस्मिन्ननद्येःअधिकपयःश्रियमधिकांजलसमृद्धिंवहत्यः अन्यत्रत्वधिकाः कपयःसुग्रीवास्योवरायेतेन
यासुताः अधिकपयः श्रियंगुणालंकारादिशोभांवहत्यः पवनाद्भवतीतिपवनभूः तेनपवनभुवावायुजन्येनजवेनसंक्षोभंचलत्वंनीताः अ
न्यत्रतुजवेनवेगवता जवोजवनिर्वेगेस्यादितिविश्वः पवनभुवाहनूमतासंक्षोभमौन्नत्यंनीताः हनुमद्वेगवर्णनप्रागल्भ्यंनीताइत्यर्थः

एतस्मिन्नधिकपयःश्रियंवहन्त्यःसंक्षोभंपवनभुवाजवेननीताः वाल्मीकेररहितरामलक्ष्मणानांसाधर्म्यंदधतिगिरो
महासरस्यः ५९ इहेतिमुदितैष्कलभैरवःमसीतिदिशंक्रियतेकलभैरवः स्फुरतिचानुवनंचमरीचयः कनकरत्नभुवां
चमरीचयः ६०

वाक्पक्षेसर्वत्रषष्ठीविपरिणामःकार्यः महासरस्योमहासरांसि अरहितौअवर्जितौरामलक्ष्मणौयाभिस्तासां अ
न्यत्रतुरामोरमणः लक्ष्मणःसारसः अरहितरामाअविमुक्तरामालक्ष्मणाः सारसयोषितोयासुताः केचित्तुअरहितरामाअविमुक्तस्त्रीकाः
लक्ष्मणाःसारसाइतिपक्षिपरत्वेनव्याचक्षते तेषामहंसरस्याःयोषिद्दृष्टासरस्यतुलक्ष्मणालक्ष्मणौपक्षिसारसयोरित्यमरविश्वःप्रका

मा.का.श. दिवाकरगत नियतस्यार्थेनाविरोधः तासां वाल्मीकेर्गिरां साधर्म्यं सादृश्यं दधति अत्र पदभुजावेवेत्यत्रैकवचनावलेविफलद्वयवदत्रैकपादगतत्वे स.च.
१९ नार्थद्वयप्रतीतेरर्थश्लेषः अत्र च पदभंगेनार्थद्वयप्रतीतेर्जतुकाष्ठवच्छब्दयोरेवमिथः श्लिष्टत्वाच्छब्दश्लेषइत्युभयसाहित्यादुभयश्लेषोयंप्रकृ
तोप्रकृतगोचरः॥ उपमालंगमितिसंकरः ५९ इहेति इहाद्रौमुदितैरिच्छाविहारसंतुष्टैः कलभैः करिपोतैः कलभः करिशावकइत्य
मरः दिशिदिशिप्रतिदिशंपद्यार्थेव्ययीभावः अव्ययीभावेशरत्प्रभृतिभ्यइतिसमासांतोऽच्प्रत्ययः कलभ्यासौभैरवश्चकलभैरवोमधु

त्वकुसारंध्रपरिपूरणारतगीतिरस्मिन्नसौमरदितपक्ष्मतरहस्यकांगः कस्तूरिकामृगविमर्दसुगंधिरेतिरागीवसक्तिमधि
कांविषयेषुवायुः ६१ भीसैप्रनोव्रवाहिततपनाःसौढश्यांतेदिनमिहजलदाः

ऽ॥रमीषणः विशेषणायोरपिकुवाणिरवंजवरैछिको
परार्जनतविवक्षयाविशेषणासमासः रवोरंहणाध्वनिःमुहुःक्रियते वनेवनेऽनुवनंचमरीचयः चमरीमृगसंघश्चस्फुरति किंचकनकरत्ना एम.
नांभुवजासांमरीचयस्फुरंति। समस्तिवदस्तुवर्णोनाद्भुतालालंकारेपमकस्याभुत्वयः ६० त्वगिति अस्मिन्नद्रौत्वचिसारोमेषांतेत्वक्साराःवंशाः १९
वंशेत्वक्सारकर्मारत्वचिसारतृणध्वजाइत्यमरः तेषांरंध्राणितेषांपरिपूर्णाध्मापवनेनत्वद्गागीतिर्गानसुरतंयेनसः॥ मरदितानिसंस्पृष्टानिपक्ष्म

ल्वानि लोमशानि रल्लकानां कंबलमृगाणां कंबलानां चर्माणि शरीराणि येन सः रल्लकः कंबलमृगे कंबले परिकीर्तितः इति वैजयन्ती राजेन स्पर्शेन सु
खमुक्तं कस्तूरिकामृगाणां विमर्देन संघर्षेण सुगंधिः शोभनगंधः यद्यपि गंधस्य लेतरे कांतग्रहणमित्युक्तं ॥ तथापि निरंकुशाः कवय इत्यप
र्येनुयोगः ॥ असावेवं भतोवापुरागीवकामीवविविधेषुरेशेषु इंद्रियार्थेषु ॥ विषयः स्यादिंद्रियार्थे देशे जनपदेपि चेति विश्वः अधिकां सक्तिं आ
सक्तिमेति गच्छति ६१ प्रीत्यै इति इहाद्रौ पुवतयम्बपुवानघ्वतेयांप्रत्नां पुमांस्त्रियेत्येकशेषः प्रीत्यै अवहितं तपनास्ति हे हिताके अतए

दोषामन्यं विरचयति सुरतक्रीडायासश्रमशमपटुत्वं ६२ भग्नोनिवासोयमिहास्यपुष्पैः सदानतोयेन विषाणिनागः नीत्वा
रिणातेनो [illegible] तिक्ष्वोयितोसौ सदानतोयेन विषाणिनागः ६३
१ वसुरतान्येव क्रीडास्ताभिर्य आयासो आयामस्तेन यः श्रमः खेदः श्रमः
खेदो रत्यादेरिति लक्षणात् । तस्य शामेन निवारणे पटुत्वः समर्था जलदाः मौढ्यं ध्वांतं मेधावरणा महिम्ना दिवसः स्वयमप्यात्मानं रात्रिं मन्यते किमुता
न्य इत्यर्थः शेषे त्वत्वमयः तदुपपदान्मन्यतेर्धातो रात्ममाने खश्चेति खश प्रत्ययः इहपूर्वां दोषां इत्यपि विस्रंभविहारः संभवतीति भावः भ्र
मरविलसितं रत्नं ॥ [illegible] भ्रमरविलसितमिति लक्षणात् ६२ भग्न इति इहाद्रौ [illegible] नागस्य वनिवासः आलयः सदा पुष्पैर्नतो । नद्यो

मा.का.स. यत्र गच्छतीत्यगोरस्तोरानतोयैर्मरोरुकैसहवर्तन्तेय: तेन सहानतोयेन मतेनेत्यर्थ: येन विषाणिनां दंतिनां भयं तेन विषाणिनां कोपितः कोपं स.४.
२० प्रापितोऽसौ नागः सर्पस्तोऽन्यानि विषाणि गरलानि उद्गिरति वमति। परमतीकारासमस्यक्रोधः स्वाश्रयमेव व्यापादयतीति भावः ६३ प्रालेयशीतमच
लेश्वरमीश्वरोपि सांद्रेभचर्मवसनावरणोधिशेते सर्वर्तुनिर्वृतिकरे निवसन्नुपैति न द्वंद्वदुःखमिह प्रालेयेति ईश्वरः शिवोपि किमुतान्य इति भा
वः सांद्रं यद्दीभचर्म तदेव वसनं तदेवावरणं प्रावरणं यस्य सः तथोसनत्वनावरणोनापि शिखिलावरण इति भावः प्रालेयाद्रागतं प्रालेयं हि

प्रालेयशीतमचलेश्वरमीश्वरोपि सांद्रेभचर्मवसनावरणोधिशेते॥ सर्वर्तुनिर्वृतिकरे निवसन्नुपैति न द्वंद्वदुःखमिह किंचिदकिंचनोपि ६४ नवनगवनलेखाश्याममध्याभिराभिः स्फटिककटकभूमिर्नाटयत्येष शैलः॥

मं ततआगतं इत्याणि केकमित्रपुन्नमलयानां पाहेरियइति पराङ्स्येपादेशः तेन शीतं शीतलं अचलेश्वरं हिमवंतं अधिशेते तस्मिन शेते राम.
त इत्यर्थः अधिशीङ्स्थासां कर्मेति कर्मत्वं सर्वर्तुषु निर्वृतिकरे सदा सुखकारके इहाद्रौ निवसन् पुनः नास्ति किंचनास्येति अकिंचनो निःस्वोपि २०
आचोवचोत्सादिना मध्यरत्यंसकादिषु निपातनात्तत्पुरुषः किंचिदल्पमपि द्वंद्वदुःखं शीतोष्णादुःखं नोपैति। नित्यसन्निहितानामृतूनामन्योन्यास्य

दोषनिवारकत्वादितिभावः द्वंद्वंयुग्मंहिमोष्मादिमिथुनंकलहोरहइतिवैजयंती अन्योन्योपमाद्विमाचलाद्युपमेयस्याधिकावर्णनाद्व्यतिरेकः ६५ न
वेति एषशैलोरैवतकोनवधानगवनरेरत्नपातरुवनपंक्त्याश्यामोमध्योमध्यभागोयासांताभिरणिभिः स्फटिकानांकटकभूभिःकरप्रदेशैःकरणैः
अहिरेवपरिकरोगात्रिकाबंधः प्रगाढोगात्रिकाविवेकारंभयोरपीतिविश्वः भजोरिवः भास्मनर्भस्मन्मयैः विकारिकोरणप्रत्ययः अन्नितिप्रकृ
तिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइतिनाकिरिलोपः अंगरागैरनुलेपनैरधिगतधवलिम्नः प्राप्तधावल्यस्यमूलपाणौयस्यतस्यमूलपाणेरीश्वर

अहिपरिकरभाजोभास्मनैरंगरागैरधिगतधवलिम्नःशूलपाणेरभिख्यां ६५ दधद्भिरभितस्तटौविकचवारिजांबूनदैर्विनो
दितदिनक्लमाःकृतरुचश्चजांबूनदैः निषेव्यमधुमाधवाःसरसमत्रकादंबरंहरन्तिरतयेरहःप्रियतमांगकादंबरं ६६ ॥

स्य । प्रहरणार्थेभ्यःपरेनिष्ठासप्तम्यौभवतः अभिख्यांशोभां ॥ अभिख्यानामशोभयोरित्यमरः आतश्चोपसर्गेइत्यङ्प्रत्ययः नाटपति । अनुकरो
तिनितंतजतीत्यहिः परिकरभाजः । अहिनाकृतावसश्चिमकस्येतिभावः इत्सदर्शनालंकारः मालिनीवृत्तमेतत ६५ दधद्भिरिति अत्राद्रौमा
धवस्येमेमाधवाःयादवाःविकचानिवारिजानियेषुतान्यंबूनिययोस्तौविकचवारिजांबू ॥ अभितःउभयतस्तटौदधद्भिर्नदैःप्रवाहैःप्राकृसो

मा·का·स तमोनघः॥ प्रत्यक्तोतमोनद्राः नर्मदोत्तिनेस्याद्रुः विनोदितो दिनक्रमो येषां तेन रविहारणपनीतान्हिकसंतापा इत्यर्थः। किंच। जाम्बूनदस्य विका स·च·
२३ रैर्जाम्बूनदैः कनकमयैः कमलरुचो जनितशोभाः सन्तः स्फटिकत्सारवत्। रसोगंधेरसे स्वादेइति विश्वः कंदंबः इस्तुः कादंबः कलहंसेस्त्रीरीति
विश्वः कादंबरातिरलयोरभेदात्तु जातिमक्कनितत्वेनारदन इतिकादंबरामैरेयं पानसंद्रासंमाधकं रवाजेरंतालमैरयमिति स्मरणात्॥ अनोतीनु
पसर्गैकः मधुमधंएवचमधुकादंबशब्दयोः सामान्यविशेषपरत्वात्पौनरुक्त्यं निषेध्यपीतः। स्त्रियाणांयैस्यामेवं निषेधारिति भावः रत

दर्पणनिर्मलासु पतिते घनतिमिरमुषि ज्योतिषि रौप्यभित्तिषु पुरः प्रतिफलति मुहुः व्रीडमसममुरवोपि रमणैरपहृतवसनाः
कांचनकंदरासु वर्तिरजतसानुषु पतितरुणीरिह नयति रविः ६७

ऽ)पेसुरतार्थं रहः प्रियतमानां प्रेयसीनामंगाद्देवांगकात् गात्रांरंव
रंवस्त्रांहरंति। पारस्वाग्वेदमधुपानरतोत्सवैर्विस्तब्धं विहरंतीति भावः पृथ्वीवृत्तं। जसौजसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुरिति लक्षणात् ६६ राम·
दर्पणेति इहाद्रौ रविर्दर्पणवन्निर्मलासु पुरः रौप्यभित्तिषु कांचनकंदराग्रवर्तिरजतसानुषु पतिते संक्रांते घनसांद्रं यत्तिमिरं तन्मुष्णातीति ह २१
रतीति तन्मुट्‌क्विप्॥ तस्मिन् ज्योतिषि स्वतेजसि कांचनकंदरासु मुहुः प्रतिफलति सति संमूर्छति सति रमणैरपहृतवसनास्तरुणीरसमम्

पिकंदरानभिमुखोपि स्त्रीडं त्रपां यद्यपि गुरोश्च हलइति स्त्रियामप्रत्ययः अतएव मंदाक्षं ह्रीस्त्रपा व्रीडेत्यमरः तथापि तत्रस्त्रीत्वविवक्षा
यां बाहुलकत्वान्नपुंसकत्वं च। अतएवाविधौ गुरौ स्त्रियां बहुलं विवक्षेति वामनः नयति प्रापयति॥ नीवह्योर्हरतेश्चेति द्विकर्मतायस्मिन्सु
वर्णकंदरासु क्रीडार्थं प्रविष्टाः स्त्रियोंधकार इति कृता पुरुषेरपहृतांशुका सत्यः पुरःस्थितरौप्यभित्तितेजसामंतः प्रतिबिंबप्रकाशे सति
सलज्जा इति भावः अत्र कांचनकंदराणामसंबंधेपि रजतशैलस्योज्ज्वल्योतिमति फलासंबंधेपि संबंधोक्तेरतिशयोक्तिः॥ वंशपत्रपतितं वृत्तं॥ दिङ्मुनि

अनुकृतशिखरौघश्रीभिरभ्यागतेसौ त्वयि सरभसमभ्युत्तिष्ठतीवाद्रिरुच्चैः द्रुतमरुदुपनुन्नैरुन्नमद्भिः सहेलं हलधर
परिधानश्यामलैरंबुवाहैः ६८ इतिश्रीमाघकृतौ शिशुपालवधे महाकाव्ये रैवतकवर्णनं नाम चतुर्थः सर्गः ॥४॥

वंशपत्रपतितं भरनभनलगैरिति लक्षणात् ६७ अनुकृतेति असावुच्चैरुन्नतोद्रिः रैवतकस्त्वय्यभ्यागते सत्यनुकृता शिखरौघाणां श्री
यैस्तैस्तथोक्तैः शिखरौघभ्रमकारिभिरिति भावः अतएवात्र श्रीरिव श्रीरिति निदर्शनया भ्रांतिमदलंकारो व्यज्यते द्रुतमरुता शीघ्रमारु
तेनोपनुन्नैः प्रेरितैरतएव सहेलं सलीलमुन्नमद्भिरुत्पतद्भिः धरतीति धरः पचाद्यच्। हलस्य धरो बलभद्रः तस्य परिधानान्यंबराणि तद्वच्छ्या

मा॰का॰स॰ मैरंतुगाहै निर्मितेनस्वरभसमभ्युजिष्टतीवप्रस्तुस्यानंकरोतीवेक्रियानिमित्ताक्रियास्वरूपोत्प्रेक्षाविशिष्टमेघोल्लमनक्रियाप्रस्तुतक्रियोत्प्रेस स॰च॰
२२ णात्साचोक्तनिदर्शनानुप्राणितेतिसंकरः शार्दूलविक्रीडितं छंदः मालिनीरत्नमुक्तम् ६८ इतिश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिना
थसूरिविरचिते माघकाव्यव्याख्यानेसर्वंकषाख्येचतुर्थः सर्गः॥ श्रीसीतारामः॥ ॥४॥

॥इतिमाघकाव्यसटीकचतुर्थमसर्गसम्पूर्णः ४ पत्र २२

राम॰
२२

॥अथमाघकाव्यसटीकपंचमसर्गप्रारम्भः॥ ॥५॥ पत्र २५

मा.का.स. ॥श्रीगणेशायनमः इत्थमिति सहरिरित्थंमनेनप्रकारेणाइदमस्थमुरितिस्थमुप्रत्ययः अव्यलीकाः अप्रियरहिताः व्यलीकंत्वप्रि स.सं.
१ येन्रतइत्यमरः प्रियतमाः प्रेयस्यइवस्थिताः कांतासंमिताइत्यर्थः व्यलीकाः विगतान्रतास्सत्याः अलीकंत्वप्रियेन्रतेइतिविश्वः
स्ततनयस्यसारथिकुमारस्यदारुकस्यगिरः तदामुष्माव ततश्चअवसानंतरंतासांगिरामवसानेसमाप्तोनिरंतरंनीरंध्रवनराजि
रेवपटस्तंवसानेआच्छादयति वसन्आः छादनेइतिधातोः कर्त्तरिलटः शानजादेशः गिरौरैवतकाद्रौरंतुंक्रीडितुमियेषातत्रवस

इत्थंगिरः प्रियतमाइवसोऽव्यलीकाः शुश्राववसूततनयस्यतदाऽव्यलीकाः रन्तुंनिरंतरमियेषततोऽवसानेतासां
गिरौचवनराजिपटंवसाने ॥१॥ तंसहृियेन्द्रतुलितातुलतुङ्गशृङ्गमभ्युल्लसत्कदलिकावनराजिरुच्चैः ॥

तिंकर्तुमिच्छतिस्मेत्यर्थः उपमायमकयोः संसृष्टिः सर्गेस्मिन्वसंततिलकारवृत्तंउक्तावसंततिलकातभजाजगौगः १ तमिति कर राम.
स्यएवकदलिकावैजयंत्योरंभानरवभ्र कदलीवैजयंत्यांचरंभाप्साहरिणांतरेइतिविश्वः अभ्युल्लसंत्यः कदलीकांवैजयंत्यावनराजय १
द्रवयस्यसः अन्यत्ररंभावृनपंक्तयोयस्यतांमनियोस्यं उच्चैरुन्नतः विस्तारेणगुरुधवसुधोव्याप्तभूमिः अतएवप्रतिगिरेर्लक्ष्मीरधन स्वय

थ्यसो गिरिवस्थित इत्यर्थः अलघुर्महान्सबलौघः सेनासंघः द्विपेद्रैः स्खलितान्यतुल्यान्यप्रतिमानि द्विपेंद्रव्यतिरिक्तप्रतिमारहिता
नि उत्तुंगशृंगाणि यस्य तं तथोक्तं तमचलं शैलं अनु चचाल तं प्रतिप्रापेत्यर्थः अनुर्लक्षणे इति कर्मप्रवचनीयत्वात्तद्योगे द्वि
तीया अत्र प्रतिगिरेः कस्यचिदप्रतिहतामिति ध्वन्यते यो गीर्बलौघः प्रतिगिरेर्लघ्वीमिव लक्ष्मीं दधा दिति निदर्शनामुखेन प्रतियो
गित्वेनोत्कर्षहेतुत्वे सर्वथैव श्लेषानुप्राणितेति विशेषः २ भास्वदिति आशा दिशो भास्वत्करव्यतिकरेण सूर्यांशुसम्पर्का

। विस्ताररुद्धवसुधोऽप्यचलं चचाल लक्ष्मीं दधत्प्रतिगिरेरलघुर्बलौघः २ भास्वत्करव्यतिकरोल्लसिताम्बरान्ताः सा
पत्रपा इव महाजनदर्शनेन संविव्युरम्बरविकासि चमूसमुत्थं पृथ्वीरजः करभकण्ठकडारमाशाः ३ ॥

उल्लसितांबरान्ताः प्रकाशिताकाशदेशाः अन्यत्र भास्वान्भास्वरोऽभिरूपः भास्वन्भास्वरः सूर्ये पोरिति विश्वः तस्य हस्तस्य स्पर्शनेन
स्रस्तवस्त्रांचलाः अत एव महाजनदर्शनेन सापत्रपा इव लज्जा सापत्रपान्यतः इत्यमरः अंबरविकासि व्योमव्यापि वासः शोभि च
अंबरं व्योम्नि वाससोः चमूसमुत्थं करभ उष्ट्रपोतः उष्ट्रे क्रमेलकमयमहाङ्गाः करभः शिशुरित्यमरः तस्य कण्ठवत्कडारं कपिलं

मा.का.स. केडारः कपिलइत्यमरः एधोरजः संविव्युः संववुराच्छादयामासुरित्यर्थः व्येञ्संवरणोलिट् किलात्संप्रसारणेत्तोद्भावः ऌरनेकाचइतियणादेशः स.पं.
२ स्त्रियोवस्त्रापहारेलज्जयायत्किंचिदाच्छादयन्तीतिभावः अत्राचेतनानांसाधारणमुक्तिरविशेषणमहिम्नास्त्रीप्रतीतेस्तद्भेदाध्यवसाये
नेसंबन्धव्यवहारसमारोपात्समासोक्तिः साचसापत्न्ययोत्प्रेक्षानुप्राणितेतिसंकरः ३ आवर्तिनइति आवर्तिनः दशावर्तवंतः प्र
शस्तायामितिणिनिः तेचद्वावुरस्यौशिरस्यौद्वौद्वौद्वौरंध्रोपरंध्रयोः एकोभालेप्रयाणेचदशावर्ताध्रुवाः स्मृताइत्युक्तदशध्रुवाख्याविव

आवर्तिनः शुभफलप्रदशुक्तियुक्ताः संपन्नदेवमणयोभृतरंध्रभागाः अश्वाः प्यधुर्वसुमतीमतिरोचमानास्तूर्णं
पयोधयइवोर्मिभिरापतन्तः ४

हिताः अन्येषामनेतरमेवदुष्टगणाभिधानात् अन्यत्रतुजलभ्रमवन्तः स्यादावर्तोम्भसांभ्र
मइत्यमरः रोमसंस्थानेतुतत्साम्यादुपचारेशः तुउक्तं आवर्तसाम्यादावर्तोरोमसंस्थानमश्विनामिति शुभफलानितत्प्रदाःशुक्तयोमु रम.
क्तास्फोटाः ताभिर्युक्ताः मुक्तास्फोटेहयावर्तेशुक्तिः शंखकपालयोरितियादवः संपन्नाः समग्राः देवमणयोगलावर्ताः कौस्तुभारे २
दिव्यमणयश्चयेषांतेआवर्तोरोमजोदेवमणिस्तेषुनिगालजः निगालस्तुगलोद्देशेइतिवैजयन्ती भृताः पूर्णाः रंध्रभागाः पार्श्वदे

शानि यत्र देशाश्च येषां ते अतिशयितारोचमानाः कंठावर्त्ता येषां ते अतिरोचमानाः कंठजो रोचमानश्च स्वामिसौभाग्यवर्द्धन इति वैजयन्ती अन्यत्र अत्यंतं रोचमानां इत्यर्थः ऊर्मिभिर्गतिरोधैर्वीचिभ्य पततः आधावंतः पंक्तीकृतानामश्वानां नमनोन्नमनाकृतिः अतिनेमसमायुक्ता गतिरूर्मिरुदाहृता इति वैजयन्ती ईदृशाश्चाश्वाः पयोधपइवतर्णवसुमंतोऽधुः छादयंतिस्म अपिधानतिरोधानतिरोधानपिधानाच्छादनानि चेत्यमरः अपिपूर्वाद्धधातेः लङ् वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोरित्यकारलोपः एकनालावलंबिफलद्वयवदेकशब्देनार्थद्वयम

आरतमग्रमवमत्य भृशांशिताग्रमेकः पलायतजवेन कृताद्वनादः अन्यः पुनर्मुहुरुदप्लवताःस्तभारमन्योन्यतः पथि
वताविभितामिभोष्ट्रौ ५ आपस्तमैहनतजन अट्टुलाग्रयांरंगच्छनमुच्छलितचामरचारुमश्वम् ॥

नीतेइर्थश्लेषोयं ॥ अ

त्रामकृतगोचरः उपमातंगमिति संकरः ८ आरतेति पथिमार्गे इभोष्ट्रौ अन्योन्यतो अन्योन्यस्माद्विभितौ भीतवंतौ जिभीभये लङ् भियोत्यतरस्यामितीत्वं वतेत्यनयोरपि भीतिरिति वरवेदेविस्मयेवा रवेरानुकंपासंतोषविस्मयामंत्रणेवतेत्यमरः भीतत्वे लिंगमाह एक इभश्चारत्तः कुंभयोरधस्तत्र मध्यप्रविष्टं शितायं तीक्ष्णाग्रं सृणिमंकुशं अंकुशोस्त्री सृणिर्द्वयोरित्यमरः अवमत्यावधूय हतत्वा

मा॰का॰स॰ त्नैनारोपेनतसः अतिकरुणां क्रंदन्नित्यर्थः जवेनयत्नापतयत्नापनतपलायितवान् परापत्सीत्यतेर्लङि तङ् उपसर्गस्यायताविति रेफस्यल स॰पं॰
३ त्वं अन्यः पुनरुष्ट्रस्त्वस्तभारं निरस्तभारं कंपयातथासुहुरुहृवत उत्प्लुतवान् मुहुर्गतो स्वभावोक्तिः ५ आयस्तमिति जनमुत्ता
अपादं चंचलपूर्वचरणं यथातथागच्छंतं शीघ्रं धावंतमित्यर्थः उच्छलितैरुत्प्लुतैरभ्यामरैरभ्यारूढमभ्यमायस्तं संपन्नमाहतं यथा य
स्तमयत्नेकर्तरिक्तांतं क्रियाविशेषणं रोहंत ईक्षितवान् ईक्षतेर्लङ् आडजादीनामाडागमः तिरङ्‌ः नागं पुनर्गजं तु सलीलं निमीलिते अ

नागंपुनर्मृदुसलीलनिमीलिताक्षं सर्वः प्रियः खलु भवत्यनुरूपचेष्टः ६ त्रस्तःसमस्तजनहासकरःकरेणोस्तावत्ख
रःप्रखरमुल्ललयांबभूव यावच्चलासनविलोलनितम्बबिंबविस्रस्तवस्त्रमवरोधवधूःपपात ७

क्षिणीयस्मिन्कर्मणितत् बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वांगात्षच् मृदुमंदं गच्छंतमायस्तमैक्षत कथमेषमंदयोस्तुल्यदृष्टिरत आह सर्वः राम॰
प्राणी अनुरूपचेष्टः स्वजात्युचितव्यापारः सन्प्रीणातीतिप्रियः प्रीतिकरो भवति खलु इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः अर्थांतरन्यासः ६ त्र ३
स्तइति करेणोरिभ्यः करेणुरिभ्यांस्त्रीनेभइत्यमरः भीत्रार्थानांभयहेतुरिति अपादानत्वं त्रस्तःभीतःखरोगर्दभःसमस्तजनस्यहासंकरो

तीति तत्करः सन् कृञोहेत्वित्यादिना टप्रत्ययः तावत्तत्र वधूप्रसभं भृशमुद्वलयांचकार उत्पपात यावच्चलत्स्यान्तलितारामनातविलो
लोभ्रपरतत्तस्मात् नितंबात् विस्रस्तं वस्त्रं "यस्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा भ्रवरोधवधूः पपात स्वभावोक्तिः ७ शैलेति शैलस्य रैवत।
कादेरुपशल्यं प्रान्तपर्यन्तसीमा प्रान्त उपशल्यं स्यादित्यमरः तथा प्युपचारादरोषः तत्र नियततां धावतां रथानां नेमयः भ्रकान्ताः चक्रैर
थांगं तस्मान्तो नेमिः स्त्री स्यात्प्रधिः पुमानित्यमरः तासां धाराभिरश्मिभिः निःपिष्टानां चूर्णितानां निष्ठुरशिलातलानां चूर्णेन गर्भे ये

शैलोपशल्यनियतद्रथनेमिधारानिष्पिष्टनिष्ठुरशिलातलचूर्णगर्भाः भूरेणवो नभसि बद्धपयोदचक्राश्चक्रीवदङ्गरु
हधूम्ररुचो विसस्रुः ८ उद्यत्कृशानुशकलेषु खुराभिघाताद्भूमीसमर्पितशिलाफलकाचितेषु ॥

उत्थितास्तथोक्ताः नभ
सि बद्धानि पयोदचक्राणि पयोदाकारमंडलानि यैस्ते चक्रवद्भ्रमणमस्यास्तीति चक्रीवान् गर्दभः चक्रीवन्तस्तु बालेयरासभगर्दभाः ख
रा इत्यमरः आसंदीवदष्ठीवच्चक्रीवदित्यादिना साधुः तस्याङ्गरुहाणि रोमाणि तद्वद्धूम्ररुचः कृष्णलोहितवर्णाः धूम्रधूमलौ कृष्णलो
हित इत्यमरः भूरेणवो विसस्रुः प्रसृताः ८ उद्यदिति खुराः शफाणि शफं क्लीबे खुरः पुमानित्यमरः तेषामभिघातादुद्यन्तः कृशानुश

मा.का.स. कला: स्फुटिंगायेभ्यस्तेषु टंकमाया: खुरा इति भाव: भूम्यां समानि समतलानि निम्नायतानि च यानि शिला: फलकानीव शिलाफलकानि तैर स.पं.
५ चितेषास्तं तेषु शैलस्य पर्यन्तवर्त्मसु प्रान्तमार्गेषु महाश्वा: दुर्दराणां वाद्यविशेषाणां पटानां मुखानि वादयन्त इव विचक्रमिरे जग्मु: पा
दन्यासैस्तादृशं शब्दमकुर्वन्नित्यर्थ: वे: पादविहरणे इत्यात्मनेपदं दर्दुरास्तोयभेके च वाद्यभांडाद्रिभेकयोरिति विश्व: उत्प्रेक्षालंकार:
९ तेज इति तेजो नाम दर्पापरनामा सत्त्वगुणविकार: प्रकाशकोंऽत: सारविशेष: यथाह भोज: तेजो निसर्गजं सत्त्वं वाजिनां स्फुरणं र

पर्यन्तवर्त्मसु विचक्रमिरे महाश्वा: शैलस्य दर्दुरपुटानिव वादयन्त: ९ तेजोनिरोधसमतावहितेन यन्त्रा सम्यक्कशा
त्रयविचारविदा नियुक्त: आरट्टजश्चटुलनिष्ठुरपातमुच्चैश्चित्रं चकार पदमर्द्धपुलायितेन १०॥ ॥ ॥

ज: क्रोधस्तमर्हतीति तैजसस्त्वयोपसहजा गुणा इति तच्च द्विविधं सत्ततोऽस्थितं भयास्थितं चेति यथाह स एव धारासु योजितानां च निसर्गात्से एम.
रणं विना अविच्छिन्नमिवाभाति तत्तेज: सत्ततोऽस्थितं कशाघाताद्यिस्तैर्यत्साध्वसस्फुरितादिति अत्र तेज:शब्देन तत्कार्यवेगो लक्ष्यते ५
तथा च तेजसि वेगे निरोधे तन्निवारणे समतायां वेगसाम्ये चावहितेन वल्गाविभागकुशलेनेत्यर्थ: कशाताडिनी अभ्यासस्ताडिनो क

शेसमरः अंकुशाघातास्तासां त्रयमुत्तममध्यमाधमेषु यथासंख्यं मृदुसमनिष्ठुरसक्रोधिरूक्षकारणरूपं भिन्नस्य विचारः एतेषु निमित्तेषु अंगे
षु एवं ताडयेदिति विमर्शः तदिदानीं तत्रैव यथाहभोजः मृदुनैवैकेन घातेन दंडकालेषु ताडयेत् नीरागं मध्यं पुनर्द्वाभ्यां जराम्यं निष्ठुरैस्त्रिभिः उपवे
शेयनिद्रायां स्खलिते दुश्चेष्टिते वडवालोकने त्सुकेव दुर्गर्वितहर्षिते संत्रासे च दुरुत्थाने विमार्गगमने भये शिक्षासागस्य समये संजाते चित्तवि
भ्रमे दंडः प्रयोज्यो वाहानां कालेषु द्वादशास्वपि ग्रीवायां भीतमाहन्यात् त्रस्तं चैव च वाजिनम् विभ्रान्तचित्तमधरे स्वत्के शिरे च ताडयेत् प्र
हेषितं स्कंधयोर्वाह्योर्वडवालोकिनं तथा उपवेशे च निद्रायां कारदेशे च ताडयेत् दुश्चेष्टितं मुखे हन्यात् दुर्मार्गप्रस्थितं तथा जघने स्खलितं हन्या
त्वेव मार्गे दुरुत्थितं यः कुंठप्रकृतिः वाजी तं सर्वत्रैव ताडयेत् इति एवंभूतेन येन त्रासादिना सम्यक् यथा शास्त्रं निष्ठुरो वारितः उच्चैरुत्प्लुतः
आरोहोऽश्वयोर्निर्देशाविशेषः तत्र आश्वस्थ आरोहजः विशेषणमात्रप्रयोगे सागरांबरादिव तावतैव विशेष्यप्रतीतेरित्याह वामनः विशेष
णप्रयोगो विशेष्यप्रतिपत्ताविति चटुलश्चपलो निष्ठुरः परुषश्चयारप्रत्येयो यस्मिंस्तत्कर्मणि तथा तथा अर्द्धपुलायितेन मंडलगतिवि
शेषेणाचित्रमद्भुतं पदे पादक्रमे चकारशात् आर्द्धक्रमाद्रूनैर्मंडलाप्रतवल्गितैः उन्मुखस्याश्वमुखस्य गतिरर्द्धपुलायितमिति लक्षणम् पु
लानामप्लुताद्यनेकाश्वरनामाहयानां गतिविशेषः तदुक्तं हयलीलावत्यां प्लुतां प्लुवंगितामाहुर्या धाराप्लवनाभिधा पुनरेनां रपोलानां पुला
मित्याह देशाकः तल्लक्षणं च तत्रैवोक्तं क्षिपति समविशेषात्पुत्क्षिपति अन्यथा रान्प्रसरति पुरतोऽश्वः सार्थधाराप्लुतारव्या चिल्लसितिसम

मा.का.स. पादोत्क्षेपणाकुंचनानां रसाभिति हयगतिर्ना: आहुरस्ते पुलायितमिति। पादिमग्रधातं समविधाय यगावत्तां ऊर्ध्वीकृत्य वहेत्पुलायितमित्यादि पुलायितमा पं.स.
५ मपितमयनं गतिः पुलायितं अपपातौ भावे क्तः तदुक्तं अर्हं उक्तरीत्या अनुष्ठितमर्हं पुलायितमित्यलं विस्तरेण १० निहारेति नीहारजालवन्नी
हिनस्महवन्मलिनः वधूजनविलोचनानां पक्ष्ममालाः पुनरुक्तसान्द्राः द्विगुणसान्द्राः द्विगुणसान्द्राः कुर्वन् स्वभावतोपि सान्द्रा त्वादिति भावः
मयूरव्यंसकादित्वात्समासः क्षणं यदूनां बलैः सैन्यैः क्षुण्णः अद्रेः स्थितः दिवमाकाशमाततान तुमाचरितुमिच्छुः आततानसुः त

नीहारजालमलिनः पुनरुक्तसान्द्राः कुर्वन्वधूजनविलोचनपक्ष्ममालाः क्षुण्णः क्षणं यदुबलैर्दिवमाततान पांशुर्दिशां
मुखमतुल्ययदुःस्थितोऽद्रेः ११ उच्छिद्य विद्विषइव प्रसभं मृगेन्द्रानिन्द्रानुजानुचरभूपतयोऽध्यवात्सुः॥

नीतेः सन्नन्ताद्युप्रत्ययः सनीवन्तर्द्धेत्यन्तर्तनियातिद्विरिद्गणागमुपसंख्यानादैकल्पिकरूपाभावः ततोतेर्विभाषेति दीर्घः पांशुर्द्दिशां मुखमतुल्ययश राम.
च्छादयतिस्म तुल्यस्याख्याहरनेइतिधातोर्ण्यौरादिकान्नड् ११ उच्छिद्येति इंद्रानुजस्योपेन्द्रस्य हरेरनुचराः अनुजीविनो भूपा मृगेन्द्रान् सिंहान् ५
विद्विषः शत्रूनिव प्रसभं प्रसह्योच्छिद्य हत्वा वन्येभानां मस्तकेषु निरवातैर्निहितैर्नखाग्रैः सिंहनखमुखैर्मुक्तान् विकीर्णान्मुक्ताफलप्रक

रान् भजन्तीनितथोक्तानि गृहाग्रहारीणीवेस्युपमितसमासः विट्पिरइच्चेति लिंगात् अथवा सुरभ्युषितवन्तः उपान्वध्याङ्वसइति सकर्म्म
कत्वं वसनिवासे लुङि सिचिवृद्धिः सस्यार्द्धधातुकइतितलम् वि १२ विभ्राणयेति अन्येभ्यतयः पावनूएवयावको अलक्तकः रा
क्षालाक्षाजतुक्लीवे यावोलक्तोद्रुमामयइत्यमरः यावादिभ्यः कन्निति स्वार्थे कन्प्रत्ययः बहुलेन यावकपंकेन पिंगं पिंगलं पिच्छं वर्हं मेचकं व
चूडं अधोलं विकलीपं विभ्राणया अस्याश्चूडावचूडारख्याचूधोमुखचूडिकावितिध्वजाग्रेषु हलायुधः चंचुस्त्रोटिः चंचुस्त्रोटिरुभेस्त्रि

वन्येभमस्तकनिखातनखाग्रमुक्तमुक्ताफलप्रकरभाञ्जिगृहाग्रहारिणा १२ विभ्राणयावहलयावकपङ्कपिंगपि
च्छावचूलमनुमाधवधामजग्मुः चञ्चग्रदष्टचटुलाहिपताकयाश्वेस्तावासमागमुरगाशनकेतुष १३

यामित्यमरः तस्याश्चग्रेणादष्टश्चटुलाश्चहिरेवपताकायस्यांतयाउरगाशनोगरुडः तस्यकेतुर्यष्टिः तदधिष्ठितोभ्रजरंडइत्यर्थः तयाअभि
ज्ञानेनेतिभावः अनुमाधवधामहरिशिबिरमनुस्वावासभागं स्वनिवेशदेशं जग्मुः प्रापुः दूरादेवगरुडध्वजेन माधवधामज्ञात्वातत्सन्निहिता
न्नियतरिक्तान्स्वावासान्निश्रित्य जग्मुरित्यर्थः १३ छायामिति जनानां समूहोजनता ग्रामजनबंधुसहायेभ्यस्तल् महतीमपिवर्त्तमानां

मा.का.स. तरुणांछायामपास्यपरिहृत्यत्यजयित्वादितिभावः आगामिनीछायांजगृहिरेस्वीचक्रुः वर्द्धिष्णुत्वादितिभावः नचप्राप्तत्यागोदोषायत्याग पं.स.

६ स्वीकारयोः ह्यपरद्धिप्रयुक्तत्वादितिभावः सर्वइति तथाहि सर्वोजनः उपगतंप्राप्तमप्यपचीयमानंहीयमानंकर्मकर्त्तरिप्रयोगः आ

श्रयंनोपैति किंतु अनागतंअप्राप्तमपिवर्द्धिष्णुवर्द्धनशीलंत्वाश्रयंउपैतिसामान्येनविशेषसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः १४ अ

ग्रइति अग्रेगतेनपुरः प्रयातेनरम्यांवसतिंनिवासं वसिवर्तिभ्यश्चेतिवसेरौणादिकोतिप्रत्ययः परिगृह्यआपन्नंतीसायात्याःस्वय

छायामपास्यमहतीमपिवर्त्तमानामागामिनीजगृहिरेजनतास्तरूणाम् सर्वोहिनोपनतमप्यपचीयमानंवर्द्धिष्णु

माश्रयमनागतमभ्युपैति १४ अग्रेगतेनवसतिंपरिगृह्यरम्यामापात्यसैनिकनिराकरणाकुलेन यान्तोन्यतः प्लुतकृ

तस्वरमाशुदूरादुद्बाहुनाजुहुविरेमुहुरात्मवर्ग्याः १५

मा अग्रमितुमागच्छंतःभव्यागेपेत्याशिक्षाकर्त्तरिणयंतोनियातः तेषांसैनि एम.

कानांनिराकरणेनिरसनेआकुलेनव्यग्रेणउद्बाहुनाउद्यतहस्तेनकेनचिदितिशेषः अन्यतोयांतोगच्छंतः आत्मवर्ग्याः स्वपक्ष्याः प्लुतेन ६

मात्रिकंयथातथाकृतःस्वरोनादोआह्वानंयस्मिन्कर्मणितद्यथादूराद्धूतेचेतिदूराद्धाह्वानेप्लुतविधानादितिभावः आशुदूरादाजुहु

विरेजुराहृताः इणपतेराङ्पूर्वकात्कर्मणिलिट् अभ्यस्तस्येति संप्रसारणं द्विर्वचनमुवङादेशश्च १५ सिक्ता इति अमृतरसेन सिक्ता इवे
त्यत्प्रेक्षा मुहुर्जनानां क्लान्तिच्छिदश्रमहराः कल्पद्रुमवदमृतसेकाभावादयितद्दाह्लादकाइतिभावः शाखास्ववसक्तैर्लग्नैर्वसनैराभरणै
श्चाभिरामाएकत्रसेनास्थापितैरन्यत्रस्वप्रसूतैश्चेतिभावः वनस्पतयो वनरुहाः विचित्रफलैर्वस्त्राभरणाद्यनेकफलयुक्तैः कल्पद्रुमै
स्तन्नत्वैरिति शेषः सह विरेजुः नद्वद्विरेजुरित्यर्थः सहेति साहश्ये सह साकल्यसाहश्ययोगपद्यसमृद्धिषितिविश्वः तथाचोपमालंकाः

सिक्ता इवामृतरसेन मुहुर्जनानां क्लान्तिच्छिदो नगवनस्पतयस्तदानीम् शाखावसक्तवसनाभरणाभिरामाः कल्पद्रुमैः
सह विचित्रफलैर्विरेजुः १६ यानाज्जनः परिजनैरवरोप्यमाणा राज्ञीर्नरापनयनाकुलसौविदल्लाः स्रस्तावगुंठनपटाः क्ष
णलक्ष्यमाणवक्त्रश्रियः सभयकौतुकमीक्षते स्म १७

गुरः १६ यानादिति परिजनैर्यानाद्वाहनादवतार्यमाणा अवरोप्यमाणाः
रुहेर्णन्तात्कर्मणिलट् शानजादेशः रुहः पोन्यतरस्यामिति पकारः नराणामालोकजनानामपनयने अपसारणे आकुलाः सौविदल्लाः
कंचुकिनो यासां ताः सौविदल्लाः कंचुकिन इत्यमरः स्रस्ता अवरोपणसंक्षोभादपसृताः अवगुंठनपटा नारीवस्त्राणि यासां ताः अतएव क्ष

मा॰ का॰ स॰ ७ णांलक्ष्यमाणाः वक्त्रश्रियोपासंताः तथोक्ताः राज्ञीः राजस्त्रीः पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् जनः सभयकौतुकंमोहनेस्मताडनाम्न्यंकामाः पं॰ स॰
कौतुकं १७ कराठेन तुरंगाद्राजावरोधनवधूः राज्ञामवरोधस्त्रीरवतारयंतोवरोहयंतो अधिकृताः अंतपुराधिकारिणः कंठेषुस्वकी
येषुवसक्तोमृदवोबाहुलतास्तरीयायेषांतेतथोक्ताः संतःस्फुरंत्यक्रमालिंगनान्यापुरेवअन्यथाडवरोहताद्याजाचेतिभावः आसांवधू
नांगंडस्थलीः शुचितयासयंशुद्धवर्जितात्गंडानांवैमल्याच्चेतिभावः आसांयावत्कर्तृत्वमकारिणः शुद्धात्मानोनातिचरंतीतिभावः अन्यचतु

कसवावसक्तनतनुबाहुलतास्तुरङ्गाद्राजावरोधनवधूरवतारयन्तः आलिङ्गनान्यधिकृताः स्फुटमापुरेवगण्डस्थलीःशु
चितयानचुचुंबुरासाम् १८ दृष्ट्वैवनिर्जितकलापभरामधस्ताद्व्याकीर्णमाल्यकवराङ्कवरीतरुण्याः प्राह्ववस्मयदिच
न्द्रकवान्मुमाच्यास्तंघर्षिणासहगुणाभ्यधिकैर्दुरासम् १९

ऽऽपापाचाराः पापलिंगानिप्रकाशयंतीतिभावः १८ दृष्ट्वेति अधस्ता एम॰ ७
तरुतलेनिर्जितः कलापभरोवर्हभारोययातां कलापोवर्हभूषणाइत्यमरः व्याकीर्णाविक्षिप्तेनमाल्येनकरंवकर्वरः शबलइतिहलायुधः त
रुणाः कवरीकेशपाशःकवरीकेशपाशोधेत्यमरः जानपदेत्यादिनाङीष् दृष्ट्वेवेत्युत्प्रेक्षासयदिचंद्रकाअस्यसंतीतिचंद्रकवान् मयूरः

दुमायात्वाडुद्भुवत्मड्डतवान् डुगतौलुङिगाभ्यीत्यादिनाक्के:चङादेशः अचिरमुधात्वित्यादिनाउवङादेशः तथाहि संघर्षिणामत्सरिणा
कर्त्राणुगुणाभ्यधिकैर्गुणोत्कृष्टैः सहदुरासंन्त्रासितुमशक्यमित्यर्थः आसेरकर्मकाद्दीवडुधुपुरित्यादिनाखल्प्रत्ययः तयोरेवकृत्यक्तखल
थाइतिनियमात् अत्रभयहेतुकस्यपलायनस्यकवरीदर्शनहेतुत्वमुत्प्रेक्ष्यतत्समर्थनात्समर्थोयमर्थान्तरन्यासः कृतइत्यस्यानयोगेन
संकरः नहिजितैर्जेतुरग्रेस्थातुमुचितमितिभावः १९ रोचिष्णुरिवभाति रोचिष्णवोरोचनशीलाः अलंकृञित्यादिनाइष्णुच्प्रत्ययः तेषांकांचन

रोचिष्णुकाञ्चनचयांशुपिशंगिताशा वंशध्वजैर्जलदसंहतिमुल्लिखंत्य भ्रमत्युरायतनिरंतरसन्निविष्टाः पाकाइवाभि
वभ्रावलयोरथानां २० छायाविधायिभिरनुज्झितभूतिशोभिरुच्छ्रायिभिर्बहुतपाटलधातुरागैः दूष्यैरिवक्षितिभृतांद्विरदै
रुदारतारावलीविरचनैर्व्यरुचन्निवासाः २१

ऽऽचयानांराशीनांचांशुभिःपिशंगिताःपिशंगीकृताःआशायाभिस्ताः वंशानानान्तनद्वाजकु
लानांध्वजःप्रतिनियतकुलिशकलशांकुशादिचिन्हभिःकेतुभिः अन्यन्नवशावेणावेणावस्तैरेवध्वजैर्जलदसंहतिमेघसंघातमुल्लिखंत्यःपाटय
त्यः आयतंदीर्घंनिरंतरंधंवसंनिविष्टासंस्थिताःरथानामावलयाभ्रमर्त्तुःरैवतकाद्रेःपाराःप्रसंतपर्वताइवाभिवभुःभांतिस्माआशापिशंगिकरणा

मा.का.स. दिक्रियानिमित्तजातिस्वरूपोत्प्रेक्षा २० छायेति क्षितिभृतां राज्ञां निवसंते ष्विति निवासाः निवासदेशाः छायाविधायिभिः कांतिकरैरनायतं सप्ता पं.स.
८ दशैश्च। छाया त्सूनातपे कांतावित्यमरः अनुकृताभूतीनां भस्मरचनानां संपदां च शोभा यैस्तैः। भूतिर्भस्मनि संपदीत्यमरः उपाधिभिरुन्नमभिः बहुलः
सांद्रः पाटलो रक्तश्च धातुरागो गैरिकादिरंजनं येषां तैः उदारा तारावलीनां विविरचनायेषु तैः मुक्तासरभूषितैरित्यर्थः तारो मुक्तादिसंशुद्धौ तरले शु
द्धमौक्तिक इति विश्वः रुद्रूष्यपक्षे तारावलीरज्जुसंतानिरिति केचित् दिरदैर्दूष्यपटमंडपैरिव दूष्यं वस्त्रे च तत्कृह इति विश्वः अरुचत रोचते स्म

उत्क्षिप्तकाण्डपटकान्तरलीयमानमन्दानिलप्रशमितश्रमघर्मतोयैः दूर्वाप्रवालसहजास्तरणेषु भेजे निद्रासुखं वसन
सद्मसु राजदारैः २२ प्रस्वेदवारि सविशेषविषक्तमङ्गे कूर्पासकं क्षततनुः व्रणवत्तमुत्क्षिपन्ती आविर्भवद्घनपयोधरबा
हुमूला शातोदरी युवदृशां क्षणमुत्सवोऽभूत् २३

ऽ) स्तवदीसे ग्रुभ्यो लुडंगति परस्मै पदं पुष्पादित्वादिना च्लेरङादेशः अत्राद्रिरा एम.
नां दूष्यागारणां च प्रकृततान्नोपमानादिश्लेषभेदः विशेषणानां च केषांचिदश्लिष्टत्वात् तस्मात्केवलप्रकृतास्पदा तुल्ययोगितेयं इवशब्दस्त ८
साहश्यमात्रानुवादक इति संक्षेपः २१ उत्क्षिप्तेति उत्क्षिप्तः उद्धृतोऽपः कांडपटएव कांडपटकोऽदूष्यो धोलंकाणीवायुसंचार्थः पटः अपटी

कांडपट: स्यादितिवैजयंती तस्यांतरेऽवकाशेलोपमानेनमेघानिलेनप्रशमितंश्रमेणाध्वखेदेनयत्घर्मेतीयंस्वेदांबुतद्येषांतैः राजदारैः राज्ञाव
रोधैर्दूर्वीरांगनाल: प्रचयएवसहजमकृत्रिमंमांसलस्तनांतलयेषुतेषुवसनसद्मसुपटमंडपेषुनिद्रासुखंभेजे २२ प्रस्वेदइति अंगेगात्रे
प्रस्वेदवारिणासविशेषंसातिशयंयथातथाविषक्तमनिश्लिष्टकंकूर्पासकंचोलकंचुकमित्यर्थः चोलःकूर्पासकोस्त्रियामित्यमरः तता
निपुनर्विदीर्णानिनखहतानियस्मिन्कर्मणितद्यथातथाउद्दिपंतीउन्मोचयंती अतएवाविर्भवत्प्रकाशमानंघनपयोधरबाहुमूलंयत्तो

यावत्सएवसमयःसममेवतावद्व्याकुलाःपरमयान्यभितोवितत्य पर्यापतन्क्षपिकलोकमगारायपणायपर्णापणांवि
पणिनोव्रिपणींविभेजुः २४ अत्यमयोजनरुतोरुतरप्रयासैरुद्दूर्णलोष्टलगुडैःपरितोनुविद्धम्उद्यांतमुद्धुतमनो
कहजालमध्यादन्यःशशोगुणमनल्पमवन्नवाप २५

पयोधरौबाहुमुलेचयस्याःसाशानोदरीनासिकोदरेत्यादिनाङीप् पु
वदृशांहरिणमुशावोभत् एतेनपत्नांतराविंतादिकरमिष्टवस्त्वत्वलोकननिमित्तंकालहमतलहरणमोशुकांभजते नापिकाचसारिणीप्र
गल्भाच २३ यावदिति विपणानंविपणोव्यवहारःसएवव्यापारोस्तीतिविपणिनोवणिजोयावत्सएवसमयःसेनानिवेशाहरणएवता

वतहूराणएवसमंपुगपत् अव्याकुलाः अव्यग्राः संतः परमधानिपटविकाराणिपटमंडपानीत्यर्थः अभितोवितस्तुउभयतः श्रेण्याविस्तरविस्ता पं.स.
मा.का.स. येक्रयेणजीवतीतिक्रयिकः वस्त्रक्रयविक्रयाट्ठन्निति निति ठन् प्रत्ययः पर्यायततन्परितः आधावत् क्रयिकः लोकः क्रेतृजनोयस्मिन्कर्मणि
९ ततत्आगरायैरसंख्येयैः पणैः परायद्रव्यैः पूर्णाः पण्यप्रसारणस्थानानियासुताविपणीः पण्यवीथीः आपणस्तुनिषद्यायांविपणिः
पण्यवीथिकेत्यमरः विभेजुः असंकीर्णनिर्ममुरित्यर्थः स्वभावोक्तिवृत्त्यनुप्रासौ २५ आसेति आत्मप्रयोजनेनआत्मफलनिमित्तेनप

आसाकुलः परिपतन्परितोनिकेतान्पुंभिर्नकैश्चिदपिधन्विभिरन्वबंधि तस्थौतथापिनमृगः क्वचिदंगनाभिराक
र्णपूर्णनयनेषुहतेक्षणश्रीः २६
ततउत्कतरोभूयान्प्रयासोयैस्तैरत्यस्यैकस्यशशापिंडस्याभूपसामांकिंचित्करतादितिभावः उद्गु
र्णाः उद्यताः लोष्ठामरत्खंडालगुडाश्चदंडकाष्ठानियैस्तैः पुंभिरितिशेषः परितोनुविद्ध अनुरुध्यमानसः शकटस्याकंगतिमर्तितिश्च एम.
नोकहारहा: तेषांजालस्यमध्याटुद्यांतमुत्थितं उत्प्लुत्यवायातेः कीरित्वः उद्धृतंपलायितंशशंमृगविशेषं अन्यः परआवनहत्ननिवा ९
र्यरहन् अनल्पगुणांमहांतमुत्कर्षमवापादयालोरनामिषलोलुपस्यसुकृतकीर्तिःसुलभेतिभावः अत्रार्थांतरंचाहुः अन्योगुपाशमवनम

युंजानः शशमवापजयाह योहंतातस्यैवमृगाइतिआधसंमयादितिभावः २५ त्रासेति त्रासाकुलोजनदर्शनाद्भयविह्वलः अतएवनिके
तान्निवेशान्परितः सर्वतः अभितः परितइत्यादिनाद्वितीयापरिपतन् धावन्मृगोहरिणः कैश्चिदपिधन्विभिर्धनुष्मद्भिः धन्वीधनुष्मा
न् धानुष्कइत्यमरः श्रोत्यादितादिनिरितिस्वामीपुभिः नात्ववधिनानुयातः नभ्रातेः कर्मणिलुङ् तथाप्यंगनानामाकर्णपूर्णविस्तीर्ण
आकृष्टाभ्ययेनयनान्येवइषवस्तैर्हृताईक्षणश्रीर्यस्यसस्मृतः कश्चिदपिनतस्यौ किंतुवीरविशिष्टयाताभावेप्यंगनाधागविशिरवया

स्वास्तीर्णतल्परचितावसथः क्षणेनवेश्याजनः कृतनवप्रतिकर्मकाम्यः खिन्नानखिन्नमतिरायततोमनुष्यानस्य
ग्रहीच्चिरनिविष्टइवोपचारे २७

ु तातप्रलापितएवेतिभावः अत्रजनालोकनोत्थभयहेतुकस्यमृगनवस्थानस्यांगनापांगेषुह
ति हेतुकत्वोत्प्रेक्षणाद्धेतूत्प्रेक्षा साचव्यंजकाप्रयोगात् प्रतीयमानहेतोत्प्रेहतेक्षणश्रीरितिविशेषणगत्यौक्तत्वात्काव्यलिंगमितिसंकरः
२६ आस्तीर्णेति क्षणेनवास्वास्तीर्णतल्पंवेश्यारत्नैः शय्याप्रधानत्वात् प्रागेवसंजितशय्यंयथातथारचितावसथः कल्पितनिकेतः स्यादा
तिः वसथवास्तुचेत्यमरः कृतेननवप्रतिकर्मणान्नतनेनप्रसाधनेनकाम्यः स्पृहणीयः अखिन्नमतिः अश्रांतचित्तः अगणिताध्वखेदइत्य

मा.का.स. र्थः वेश्याजनः स्विन्नानथवा स्वयं इवेस्मृत्वा उपचारैः शिशिरांशुताम्बूलदानादिसत्कारैः प्रत्यग्रहीत् वशीचकारेत्यर्थः २७ सस्नुरिति सेनायां प.स.
१० समेताः सैन्याः सैनिकजनाः सेनायाचेति ण्यप्रत्ययः नगनिम्नगानां याः श्रियः समृद्धयः तासामनुपभोगाभावः क्वचित्प्रतिषज्यप्रतिषे
धेपिनञ् समासइष्यते यथादर्शनमश्रवणमनुच्चारणमनुपलब्धिरभावइत्यादि तेनयन्निरर्थकत्वंनिष्फलत्वंतदेवदोषः तेनयः
प्रवादोनिदानमप्रजत्प्रमार्जन्प्रजपृभुधोप्रदादित्वात्त्राडि-शाघोलुक्प्रजेरजादौसंक्रमेविभाषादाइर्वतन्नित्यनिविकस्यान्नरध्वप्रभा

सस्नुः पयः पपुरनेनिजुरम्बराणि जन्तुर्बिसंधृतविकासिविसप्रसन्नाः सौम्याः श्रियामनुपभोगनिरर्थकत्वदोषप्रवादममृज
न्नगनिम्नगानाम् २८ नाभीहृदैः परिगृहीतरयाणिनिम्नैः स्त्रीणांबृहज्जघनसेतुनिवारितानि॥

ज्जवः मार्जनप्रकारमाह स
स्नुः स्नानंचक्रुः पयः पानीयंपपुः शाशौचेपानेलिट् अंबराणिनेनिजुः अक्षालयन् णिजिरशौचेजुहेत्यादित्वात्त्रलिडि-श्लाविति राम.
द्विर्भावः सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिजेर्जुसादेशः निजांत्रयाणांगुणः श्लावित्यभ्यासस्यगुणः धृतानिविकाशिविसप्रसूतानिविनकसितपु १०
ष्कराणि यैस्तैर्विसप्रसूनराजीवपुष्कराणुरुहाणिचेत्यमरः विसंप्रणालंजहुः मनुष्यांचक्रुः धसेर्लिटिगमहनेत्यादिना उपधालोपे चर्त्वं शा

सिवसिधसानां चेति षत्वं स्नानाद्युपभोगेनोक्तैरर्थ्यकं निराचक्रुरित्यर्थः अत्र दोषमार्जनस्य स्नानादिना वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः स्नानादिक्रियसमुच्चयस्त्वंगमस्येति संकरः २८ नाभीति स्त्रीरणां निम्नैः गंभीरैः नाभिरेव ह्रदैः परिग्रहीतस्पाणिप्रतिषिद्धवेगानि वृहद्भिर्जघनैरेव सेतुभिर्निवारितानि प्रतिहतगतिकानीत्यर्थः जलमेव मंडूकवाद्यं वाद्यविशेषः जलमेकेन पाणिना स्थापितं परेण ताडितं मंडूकवत् ध्वनतीति प्रसिद्धं तेन वल्गुसुंदरं वल्गाभिः फवलैः स्तनतटैः स्खलितानि स्खलगंगनानि गमितानि वा जलानि पूर्वोक्तनगनिम्न

जग्मुर्जलानि जलमंडुकवाद्यवल्गुवल्गाह्वनस्तनतटस्खलितानि मन्दम् २९ आलोलपुष्करमुखोल्लसितैरभीक्ष्णमुक्षांव
भूवुरभितो वपुरंबुवर्षैः खेदायतश्वसितवेगनिरस्तमुग्धमूर्छन्यरत्ननिकरैरवहास्तिकानि ३० ॥

गासलिलानि मंदं जग्मुः अत्र जलमंदागमनविशेषणगत्यारयप्रतिवंधादियदार्थहेतुकं काव्यलिंगं २९ आलोलेति हस्तिनां समूहः हास्तिकानि अचित्तहास्तिधेनोष्ठक् आलोलानि यानि पुष्कराणि हस्ताग्राणि पुष्करं करिहस्ताग्रमित्यमरः तेषां मुखैः रंध्रैरुल्लसितान्युत्क्षिप्तानि तैरंबुवर्षैः खेदेनाध्वपरिश्रमेणायतेन द्राघीयसा श्वसितस्योच्छ्वासमारुतस्य वेगेन निरस्ताः वहिरुत्क्षिप्ताः मुग्धाः सुंदराः मुर्द्धन्या

मा. का. स. मूर्द्धनिभवः शरीरावयवाश्चेतिपदत्रयस्यार्थः येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइतिटिलोपाभावः रत्ननिकरामुक्ताफलप्रकरास्तैरिवेसुत्प्रेक्षा पं. स.
११ वपुरभीक्ष्णमुच्चांवभुवुः सिषेचुः उक्षसेचनेइजादेशाद्गुरुमतोनृच्छइत्याम्प्रत्ययः गजेन्द्रजीमूतवराहशंखमत्स्याहिमुक्त्युद्भववेणुजा
नि मुक्ताफलानिप्रथितानिलोकेतेषांतुमुक्तोद्भवमेवभूरितिगजानांमुक्ताकरत्वेप्रमाणं ३० यइति येपक्षिणः पक्षवंतः इंद्रेणाछिन्न
पक्षाइत्यर्थः संसर्गेइतिप्रत्ययः तेद्वियतयोमैनाकादयः प्रथममंबुनिधिंगताः प्रविष्टाः।पेयियेतित्यर्थः इंद्रस्ययाणिनातुलितेनप्रेरि

येपक्षिणः प्रथममम्बुनिधिंगतायेयेपीन्द्रपाणितुलितायुधलूनपक्षाः तेजग्मुरद्वियतपः सरसीर्विगाढुमुत्क्षिप्तकेतु
कुथसैन्यगजच्छलेन ३१ आत्मानमेवजलधेः प्रतिबिंबिताङ्गमूर्मौमहत्यभिमुखापतितंनिरीक्ष्य॥ ॥ने॥

तेनायुधेनवज्रेणालूनपक्षाः छिन्नगरुतः तेद्वियतयस्त्वाखिलात्प्रयनीताः केतवोध्वजाः कुथाः पृष्ठास्तरणानिचयेषांआवेयास्तर राम.
णांवर्णाः परिस्तोमकुथोद्वयोरित्यमरः तेषांसैन्यगजच्छलेनसरसीर्विगाढुंविगाहितुंसस्रातिस्नातिसपतिधजूंस्नौवेतिविकल्पान्नेडाग ११
मः जग्मुः अत्रगजच्छलेनेतिछलशब्देनगजत्वमपह्नुत्यादित्वारोपणातछलादिशब्दैरसत्यत्वप्रतिपादनरूपोपन्हवालंकारः तेनपक्षव

तामद्रीणांसागरावगाहनदर्शनान्मत्सरात्स्वयमपिसलिलमवगाहमानाः साहाय्यंनपश्याः पर्वताएवेत्युत्प्रेक्षाव्यज्यते ३१ आत्मान
मिति महेभोजलधेर्जलाशयस्यमहत्सूर्मौप्रतिबिंबितमंगंयस्यतमभिमुखायतितंअभिमुखमागतं आत्मानमेव आत्मप्रतिबिंबमे
वेत्यर्थः निरीक्ष्यास्यनागेनप्रतिगजेनाभियुक्तोऽभिद्रुतइवेतितूर्णमयभीर्निर्भीकःसवक्रोधादधावत् अहोइतिमौग्ध्येनविस्मयःयुक्तंम
हेभस्येतिभावः अभियुक्तइवेत्युत्प्रेक्षाप्राप्ताः प्रतिगजभ्रांतिनिबंधनत्वात्भ्रांतिमदुत्प्रेक्षयोरंगांगिभावेनसंकरः ३२ नेति अन्यकरिणा

क्रोधाद्धावदव्यभीरितितूर्णमन्यनागाभियुक्तइवयुक्तमहोमहेभः ३२ नादातुमन्यकरिमुक्तमदांबुतिक्तंधृताङ्कुशेन
नविहातुमपीच्छताम्भः रुद्धेगजेनसरितःसरुषावतारेरिक्तोदयात्रकरमास्तचिरंजनौघः ३३ यथानमाम्भुविजहौ
हियुरःस्तनौनेपश्यन्यतिद्विरदकुम्भविशुद्धिचेताः॥

४ प्रतिगजेनयुक्तेनमदाम्बुनातिक्तंसुरभि कटुतिक्तकषायस्तसौरभ्येपिप्र
कीर्तितइतिकेशवः अंभआदातुंग्रहीतुंनेच्छताहातुंत्यक्तुमपिनेच्छताअनिच्छताक्रोधपिपासाभ्यामितिभावः धृतांकुशेनसरुषासक्रो
धेनगजेनसरितोवतारेतीर्थेरुद्धेसति जनौघोरिक्तात्मकरथात्रासेयुतेकराः यस्मिन्कर्मणितद्यथातथाचिरमास्त अतिष्ठत् आसउप

मा.का.स. वेशनेलङ् एकहलादौ पूरयितव्ये ऽन्यतरस्यामिति उदकशब्दस्य विकल्पादुदादेशः ३३ पन्थानमिति पंथानमाशु विजहीहि ओहाक् त्यागे पं.स.
१२ लोटि सेर्हिरादेशः अवहाविति विकल्पादीकारादेशः पुरोग्रे सरनौ पटुर्यत्र प्रातिह्लिरदस्य कुम्भौ विशङ्कत इति तद्विशंकि चेतो यस्य सः कुंभभ्रा
न्तिमानित्यर्थः अत एव भ्रांतिमदलंकारः स्तंबेरमतङ्गजेति स्तंबेरमः इभः स्तंबेरमः पद्मीत्यमरः स्तंबकर्णयोरमिजपोरिति चप्रत्ययः
तत्पुरुषे कृति बहुलमित्यलुक् परिशंतुं तीर्यक्रमहृन्नेमिघ्नुः पारिणानंसुः नमेः सनंताउप्रत्ययः एकाच उपदेशे नुदात्तादिती इट् प्रतिषेधः अ

स्तम्बेरमः परिणिनंसुरसावुपैति खिड्गैः रगयत ससंभ्रममेवमेका ३४ कीर्णांशुजालैरनुकपोलमनेकपानां हस्तैर्विगाढ
मदतापरुजः शमाय आकर्णमुच्चलितमम्बु विकाशिकाशनीकाशमापसमतां सितचामरस्य ३५
ऽसावुपैति पुरेति पाठे पुरो पैती
त्यन्वयः उपैष्यतीत्यर्थः यावत्पुरानिपातयोर्लडिति भविष्यदर्थे लट् इति खिड्गैः विटैः खिड्गः पल्लवको विट इत्यमरः एकाकाचिदेवमुक्तरीत्या स राम.
संभ्रमं ससत्वरमगद्यत गदिता ३४ कीर्णेति अनेकपानां द्विपानां विगाढः प्रवृद्धो यो मदेन तापः स एव रुक् रोगः तस्य रुजः शमाय शनैर्नदं १२
हस्तैरनुकपोलं कपोलयोः कीर्णं सत् आकर्णं कर्णपर्यन्तं ॥ आङ् मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावः उच्चलितं उत्थितं विकाशि यत्काशं काश

कुसुमंतेनसदृशांकाशानीकाशं नित्यसमासत्वान्नास्वपदविग्रहः अतएवस्फुन्नरपदेत्वमी निभशंकाशनीकाशप्रतिकाशोपमादयइत्य
मरः अंबुसितचामरस्यसमंतोसादृश्यमापतुल्यार्थैरित्यादिनाषष्ठी उपमालंकारः ३५ गंडूषमिति लब्धःपरवारणस्यप्रतिगजस्यमारुतोमर
गंधवाहोयेनतेनअतएवसरोषंयथातथापयसः पानीयस्यगंडूषंमुखपूरणंमुखांतर्गतंपयइत्यर्थः गंडूषोमुखपूरणइतिहलायुधः द्विलिं
गत्वेपिपुल्लिंगएवाह वामनोलिंगाध्याहारादित्यत्रउज्झितवतात्यक्तवतानागेनगजेनमिमंगजोनागइत्यमरः अंभोधिरोधसिसरसीतीरेदंत

गंडूषमुज्झितवतापयसःसरोषंनागेनलब्धपरवारणमारुतेन अंभोधिरोधसिपृथुप्रतिमानभागरुद्धोरुदन्तमु
सलप्रसरंनिपेते ३६ दानंददत्यपिजलैःसहसाधिरूढेकोविद्यमानगतिरासितुमुत्सहेत यद्दन्तिनःकटकटाह
तटान्मिमंक्षोर्मंक्षूदपातिपरितःपटलैरलीनाम् ३७ ॥

योरुभयोर्मध्यंप्रतिमानमितिस्मृतं पृथुनाप्रतिमानभागेनरुद्धः
प्रतिबद्धःरुयौदंतौमुसलाविवतयोःप्रसरःप्रसारोयस्मिन्कर्मणितत् अयोग्रोमुसलोस्त्रियामित्यमरः निपेतेनिपतितंभावेलिट् को
धवेगादलब्धरोधःप्रहत्यपारवशात्स्वयंबाधोमुखपर्यंतेत्यर्थः कोधांधाःकिंनकुर्वंतीतिभावः ३६ दानमिति दीयतइतिदानमदंम

मा·टी·स· दश्वदानंगजमदेत्यागइतिविश्वः तद्ददतिवितरत्सपिदानवर्षतीत्यर्थः सहसाअकस्मात्तत्क्षणादित्यव्ययमितिशाकटायनः जलैर्जडैः पं·स·
१३ नीरैश्चजलंगोकुलेनीरेक्लीवेरेवेजडेन्यवदितिविश्वः मधिरूढेआक्रांतेसतिविद्यमानगतिर्गस्यंतरवान्समर्थश्चकः पुमानश्वा
सितुंतत्रस्यातुंउत्सहेतनकोपीत्यर्थः शाकधर्येसादिनातुमन्प्रत्ययः यद्यस्मान्निमंहोमंक्रुमिच्छो: मस्ते:सनंताडुप्रत्ययः
दंतिनः कटोगंडस्संकटहः खर्परइवकटाहः खर्परस्तुयइतिवैजयंती नस्यगटातप्रदेशात्अलीनांपटलैः परितोमंडुडाक् डाकुमे

अन्तर्जलौघमवगाढवतः कपोलौ हित्वातरांविततपक्षतिरन्तरिक्षे द्रव्याश्रयेष्वपिगुणेषुरराजनीलोवर्णः पृ
थग्गतइवालिगणोगजस्य ३८

ॐ तुसमपादेकुतमित्यमरः उदयातिउत्पतितेभावेलुङ् चिण्भावकर्मणोश्चिणोलुकविशे रामः
षणसामान्यसमर्थनरूपोर्थान्तरन्यासः ३७ अन्तरिति जलौघेअन्तर्जलौघं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः अथवाजलौघंजलपूरं अं १३
तरभ्यंतरेअवगाढवतः प्रविष्टवतः गाहेर्निष्ठान्तवतुप्रत्ययः ढलधत्वष्टुत्वलोपाः जस्यकपोलौहित्वातराममंतारक्षेउपर्याकाशेवि
ततपक्षतिविस्तृतपक्षमलः आमलातविततपक्षत्तुत्यर्थः स्त्रीपक्षतिः पक्षमलइत्यमरः पक्षान्निरितिततिप्रत्ययः अलिगणोगुणे

षुरूपादिषु द्रव्यमाश्रयो येषां ते तेषु इआश्रयेषु यिअ पुतसिध्यत्वात् द्रव्यसमवेतत्वादैकाधीनसत्ताकेषु मङ्खपीत्यर्थः एष्वगतः जलमज्ज नभयात् स्वाश्रयपरिहारेणास्थितो नीलो वर्णो नीलरूपं गजस्य नीलमेव राजमुरोभुक्तादयः पुंसीत्यमरः अत्रालिगरोसाहड्यात् गजनी रूक्षं स्वाश्रयात् अन्यतोपलब्धिनिर्वाहाय एषमस्त्यतिविशिष्टत्वमुत्प्रेक्ष्यते २९ ससर्पिभिरिति सरिन्महेभभक्तौ पयसि संसर्पिभिर्गजाः सरि जले विसत्वरैर्गैरिकरेणावत एव रणामैः करणेघन अंगनिषंगिणा गजांगसंगिना अंभोजगर्भरजसा पश्मांतः परागेण च निमित्तेन क्रीडया सौ

संसर्पिभिः पयसि गैरिकरेणुरागैरम्भोजगर्भरजसाङ्गविषङ्गिणा च क्रीडोपभोगमनुभूय सरिन्महेभावन्योन्यवस्त्र परिवर्त्तमिवव्यधत्ताम् ३० यांचन्द्रकैर्मदजलस्य महानदीनां नेत्रश्रियं विकसतो विरधुर्गजेन्द्राः ॥ ३१ ॥

लयोपभोगसंभोगमनुभूयान्योन्यं मिथो वस्त्रयोः परिवर्तितं विनिमयं व्यधत्तां अकुरुतामिव धैरधानेलेऽ परस्मैपदेत सरत्ना मारेशः अत्र सरिन्महेभयोः प्रतीयमानतापकारे भेदाध्यवसानेन वस्त्रविनिमयोत्प्रेक्षा ३० यामिति गजेंद्राः विकसंतः समंतात् प्रसनैलविंडवत्वस रंतो मदजलस्य चन्द्रकैश्चंद्रकारैर्मंडलैर्महानदीनां यां नेत्रश्रियं विरधुश्चकुस्तां नेत्रश्रियं उत्तरंतो जलान्निर्गच्छंतो धौते पुस्तालितेषु स्वांगे

मा.का.स. पुलस्यैः सक्तैर्नवैर्नीलपयोजपत्रैः नीलोत्पलदलैर्विलंबितं तिष्ठमेव प्रत्यवाप ः प्रतिभेजिरे अत्र गजानां नदीनां च समनेत्र श्रीविनिमयोक्त्यास पं.स.
३४ मपरिच्छिन्नरलंकारः समन्यूनाधिकानां च यद्वा विनिमयो भवेत् साकं समाधिकन्यूनैः परिवृत्तिरसौ मतेति लक्षणात् ८० प्रतीति
अन्यद्रंतिनं प्रति प्रत्यन्यद्रंति प्रतिगजाभिमुखमित्यर्थः लक्षणेनाभिप्रती अभिमुख्ये ऽव्ययीभावः चलितं धावंतं अत एव निशितेनांकु
शेन दूरं गाढं यथा तथा भिन्नं निर्याणमपांगदेशः अपांगदेशो निर्याणमित्यमरः तस्मान्निर्यन्ति ःसरत्स्रक् यस्य तं महेभं रोद्धुं ग्रहीतुं निषा

ताम्यत्सयापुरोविलम्बितमुत्तरन्तीधौताङ्कलग्न नवनीलपयोजपत्रैः ८० प्रत्यन्यदन्तिनिशिताङ्कुशदूरभिन्ननिर्याण
निर्यदसृजं चलितं निषादी रोद्धुं महेभमपरिक्लिष्टमानमागाद्दाक्कालितोनवशमेतिमहान्यरस्म ८१ ॥

दीयंतापरिरंहते प्रभवतीति परिवृढः प्रभुः दृहतेर्दृहेर्वा क्त इति प्रत्यये प्रभौ परिवृढ इति नकारहकारयोर्निपातनात् कारस्य ढत्वं च निपात्यते अ राम.
न्यपाठलोपस्य पूर्वत्रासिद्धोऽरघनादिपुरक्तो हलादेर्लघोरिति रकारो देशोनस्यादिति तस्मादिमनिचूरकारादेशे परिक्लिष्टिया ततो नञ् १४
समासः तमपरिक्लिष्टमानमसामर्थ्यमगात् प्रापत् इणो गा लुङि इति गादेशः तथा हि महान्बलीयानप्याक्रांतितो वलात्कारात्स्वरस्यवशं

नेतिसामान्येनविशेषणसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ॥ ५१ सेव्य इति यन्त्रा निषादिनाऽऽकलनाय बंधनाय सानुनयं ससान्त्वनीतेन ससमी
पं प्रापितेन गजेन वन्यगजदानैः कृताधिवासो वासनायस्य सः तद्गन्धीत्यर्थः शाखा वृक्षः स्वदलाग्रणिः सेव्योऽपि सन्न भाजि नासेवि भज सेवायां
कर्मणि लुङि चिणो लुगित्यादिना किंतु केवलमभाजि भग्नः भंजोऽथामर्दने भंजेश्च चिणीति विभाषा नलोपः शेषं पूर्ववत् तथा हि मा
नभृतोऽहंकारिणोऽन्यस्य गंधमपि न सहंते किंतु किमुतेति भावः अतो रक्तभजनं युक्तमेवेत्यनन्तमेवेत्यर्थः पूर्ववदलंकारः ५२ चन्द्रौद्वेति अ

सेव्योऽपि सानुनयमाकलनाय यन्त्रा नीतेन वन्यकरिदानकृताधिवासः नाभाजि केवलमभाजि गजेन शाखी नान्यस्य
गंधमपि मानभृतः सहन्ते ५२ अद्रीन्द्रकुञ्जचरकुञ्जरगण्डकाषसंक्रान्तदानपयसो वनपादपस्य सेनागजेन म
थितस्य निजप्रसूनैर्मम्लेयथागतमगामि कुलैरलीनाम् ५३

अद्रीन्द्रस्य रैवतकस्य कुंजेषु चरतीति यस्तस्य कुंजरस्य गंडकाषेण
कपोलकषणेन संक्रांतदानपयो मदांबु यस्य तस्य अत एव सेनागजेन मथितस्य भग्नस्य वनपादपस्य निजैरात्मीयैः प्रसूनैः पुष्पैः निजमा
त्मीयनित्ययोरितिवैजयंती मम्ले म्लापतेर्भावे लिट् अलीनां कुलैस्तु यथागतमगामि आगतक्रमेणैवगतं न तु म्लानं करोतिम्लापतेर्भावेलि

मा.का.स.. ६ अलीनां कुलैस्तु यथागतमगामि आगतक्रमेणैव गतं न तु म्लानमित्यर्थः आपयोत्मीयानात्मीययोर्भेद इति भावः गमेर्गसर्थस्य प्र पं.स.

१५ कर्मकर्तृत्वाभावेलुङ् इह वनपादपानां विशेषणसामान्यादायन्नापौपम्यप्रतीतेः कथंचित्समासोक्तिरुन्नेया ४३ नेति इभा यदा उच्चै

रुन्नतेषु तरुतलेषु न ममुः नावर्ततेत तदानीम्माधोरणैर्यंतृभिरभिहिता इमांछिंधीत्युपदिष्टाः पृथुमूलशाखाः वंधायस्ववंधयैव तरुवले

नात्मनास्वयमेव चिच्छिदुः नवैतच्चित्रमितिभावः यद्वा मत्तानां युक्तमेवैतदाह अथवेति अथवा मदांधैरात्मनीनआत्मने हितं नकि

नीचैर्यदा तरुतलेषु ममुस्तदानीमाधोरणैरभिहिताः पृथुमूलशाखाः वंधाय चिच्छिदुरिभास्तरसात्मनैव नैवात्मनीनमथवा क्रियते मदांधैः ४४ उत्साहमग्नीकरसंरजः प्रबलोष्मणोन्नरुसुत्तनीलनलिनीरतुल्यभासः ॥

ं यत एव आत्मनि

एम. अजनभोगो न रययदात रव इति खप्रत्ययः आत्माध्वानौ रव इति प्रकृतिभावान्नलाद्धित इति न टिलोपः पूर्ववदर्थांतरन्यासः ४५

१५ उष्णो येति मनुजानरा उत्पोस्मउत्तमप्रकारगुणवचनस्येति द्विर्वचनं कर्मधारयवत्सुपोलुक् नानत्रीकरात्स्वजतिमुंचंतीतितथोक्ता

नक्षिपन्मतः प्रबलोष्मणः प्रवृद्धतापान उत्फुल्लो विकच उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानमित्युपसर्गे विफलेर्निष्ठानत्वं तत्स्थनीलनलिनस्य

नस्यनीलोत्पलस्योदरेणानुत्सृत्यभासः समानकांतीन् रुरुसवर्णानित्यर्थः विशालशिरसो विपुलमस्तकान् कतिचिन्नागान् गजानित्यर्थः
हरिचंदनेषु चंदनविशेषेषु तैलपर्णिकगोशीर्षे हरिचन्दनमस्त्रियामित्यमरः ववंधुः अपराह्नागानहीनित्यर्थः इष्टान्नहिगजाना
गारत्नभयत्राये वैजयंतो निराससुः निःकाशयामासुः अस्यतेर्लिट् अत्रोभयेषामपिनागानां प्रकृतत्वात्केवलप्रकृतश्लेषः ५५
कराड्यतइति कटभुवंगंडस्थलंकंडूयतः कषतः कंड्वादिभ्योयक् ततः शतृप्रत्ययः कंडूयतेर्लिङ्गातुमपुंतत्वाउभयपदित्वं करिणो

एकान्विशालशिरसोहरिचन्दनेषुनागान्ववंधुरपरान्मनुजानिरासुः ५५ कराडयतः कटभुवंकरिणोमदेनस्कं
धंसुगंधिमनुलीनवतानगस्य स्थूलेन्द्रनीलशकलावलिकोमलेनकराठगुणात्वमलिनावलयेनभेजे ५६

मदेनसुगंधिंशोभनगंधंगंधस्येत्वेतदेकांतग्रहणंनादियंतेकवयः नगस्यवृक्षस्यस्कंधंप्रकांडंमनुलीनवतातत्रसंश्लिष्टेनेत्यर्थः लीय
तेकषेवृक्षः नगस्यवर्तिष्ठेति क्तप्रत्ययः ल्वादिभ्यइतिनिष्ठानत्वं स्थूलानामिंद्रनीलशकलानामावलितत्कोमलेनमनोहरेणमलिनावलयेनकं
ठेगुणात्वंकंठवलयत्वं अमध्यमस्तकान्सांगादकामस्थालुकभेजे प्रापंकर्मणिलिट् अत्रालिवलयेइन्द्रनीलमयंकंठभूषणत्वारोपात्तद्रू ५७

मा॰का॰स॰ निर्द्धूतेति यंतानिषादीनीर्द्धूतं निरस्तं वीतं पादघातांकुशवारणं यस्मिन् कर्मणि तद्यथा तथा उद्धत्य संतमुत्सवमानमयि पादकर्मयत्तं पं॰स॰
१६ प्रोक्तं यातमंकुशवारणं उभयं वीतमाख्यानमिति हलायुधः बालकं पंचवर्षं गजं पंचवर्षो गजो बालः पोतस्तु दशवार्षिक इति वैजयंती
शिक्षावशेन स्वकीयेन गजशास्त्राभ्यासं सबलेन क्रमेण परिपाट्या परिसांत्वनानुपलालनानि तर्जनाः भर्त्सनास्ताभिः शनैरेव शनकैः अ
व्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेरिति स्वार्थे अकच्प्रत्ययः ग्रामं शालामानिनाय तथा हि सुष्ठु निश्चितार्थाधीर्येषां ते तेषामित्यर्थः सु

निर्द्धूतवीतमपि बालकमुद्धतं सन्तं यत्नात् क्रमेण परिसांत्वनतर्जनाभिः शिक्षावशेन शनकैर्वशमानिनाय शास्त्रे
हि निश्चितधियां क न सिद्धिमेति ८७ स्तम्भं महान्तमुचितं सहसा मुमोच दानं ददावतितरां सरसाग्रहस्तः ॥

शास्त्रे क सिद्धिं नैति स्वभ्यस्तं सर्वत्र फलतीत्यर्थः विभक्तधनाभ्रातरो विभक्ता इतिवन्निश्चितार्थधीर्निश्चितेत्युपचर्यते अतएव सम॰
गम्यमानार्थत्वादुत्तरपदस्याप्रयोगलक्षणो लोप इत्याहु ८७ स्तम्भमिति करेणुश्चासौ राजा च करेणुराजो गजश्रेष्ठः करेणुरणारा १६
जेति गजपतिः राजा च ध्वन्यते उभयथा राजाहःसखिभ्यष्टच् उज्ज्वलमुच्छृंखलं स्वातंत्र्यं स्वेच्छाचारित्वमवाप तदेवाह उचितं चिरपरि

त्विंतंमहान्तस्तंभंआलंबनंजाड्यंचसहसामुमोच स्तंभः स्वगणजउत्त्वयोरितिविश्वः सरसः आर्द्रोग्रहस्तः पुष्करपाणिश्चयस्यससरन्
दानंदीयतेइतिदानंधनंचातितरामतिमात्रं अव्ययीभावादामप्रत्ययः इदोवधैवेत्यर्थः परितोवद्धायराणिपश्चिमयादानिवद्धान्या
निच अपरः पश्चिमः पादइतिगजप्रकरणेइतिवैजयंती निगडानिशृंखलानि अथशृंखलेअंदुकोनिगडोस्त्रियामित्यमरः अ
लावीत् लुनातिस्म लुञ्छेदनेलुङ् अस्तिसिचोपृक्तइतिईट् इटईटीतिसलोपः अत्रकरेणुराजगजसाधर्म्यस्यध्वनिः विरोध्यसा

वद्धापराणिपरितोनिगडान्यलावीत्स्वातन्त्र्यमुज्वलमवापकरेणुराजः ४८ जज्ञेजनैर्मुकुलिताक्षमनादरदानेसंर
ब्धहस्तिपकनिष्ठुरनोदनाभिः गम्भीरवेदिनिपुरः कवलंकरीन्द्रमन्दोपिनाममहानवगस्त्यसाध्यः ४९

तिश्लिष्टत्वान्नश्लेषइत्युक्त ४८ यज्ञइति गंभीरंमदंवेत्तीतिगंभीरवेदीतद्भेदाणितत्त्वाचान्मासस्यव्यथनादपि आत्मानंयोनजानातिस
स्याद्गंभीरवेदितेतिराजपुत्रीये चिरकालेनयोवेत्तिशिक्षांपरिचितामपि गंभीरवेदीविज्ञेयः सगजोगजवेदिभिरितिमृगचर्मीये तस्मि
न्गंभीरवेदिनिकरी द्रेसंरब्धः कुपितः हस्तिनःपातीतिहस्तिपः सएवहास्तिपकोनिषादीआधोरणाहास्तिपकाहस्त्यारोहानिषा

मा.का.स. ह्रिन इत्यमरः तस्या निष्ठुराभिर्भर्त्सनाभिस्तर्जनाभिरपि मुकुलितार्धं निमीलितनेत्रं यथा पुरः कवलं ग्रासं सङ्क्रनादहानेसति मंदो मूढोपि मूढ पं. स.
१७ त्वापटुनिर्भाग्याइत्यमरः गजभेदोपि भद्रो मंदो मृगश्चैव विज्ञेया स्त्रिविधा गजाइति महान् बलाधिकोऽवगत्य साध्योन नाम नरवल्लितिज
नैर्जज्ञे ज्ञातं जानाते: कर्मणि लिट् मदोपीत्यादिवाक्यार्थःकर्म ४९ तिसमिति वारणपतिः करिवरो मुहुः पुरः अग्रेन्यस्तामिस्तुकाउंमिस्तुदं
डेन जगरहेन स्वीचकाराग्निकटोपगतां समीपस्थां करेणुं करिणीं चनापेक्षते स्मलट् स्मइति भूतार्थे जट् किंतु परिमीलितार्धं यथा तथेति स्सरस

त्रितं पुरो न जग्रहे मुहुर्हितकाराउंनापेक्षते स्मनिकटोपगतां करेणुम् सस्मार वारणपतिर्विनिमीलिताक्षः स्वेच्छा
विहारवनवासमहोत्सवानाम् ५० दुःखेन भोजपितुमाज्ञापितानाशशाकतद्ग्रासमनमन्तमनादरेण ॥ ५० ॥

नुभावः इच्छया विहारार्थेषु तेवनेवासा एव महोत्सवास्तेषां सस्मारतानेव चिंतयामासेत्यर्थः अधीगर्थदयेशांकर्मणीति कर्मणि शेषत्वविव राम.
वक्षायां षष्ठीन स्वच्छंदचारिणां निर्बाधभोगेषु मनः प्रवर्तनशीलभावः वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ५० दुःखेनेति उतहितमेउद्यते १७
हस्ततलेदत्तो निहितोयः विधानस्य गजग्रासस्यापिंडः विधानं हस्तिकवलइति वैजयंती तस्यस्तेहस्तुत्साधतादिनच्छंदेनस्त्रपितवा

हरिमाधिराजमेराप्लुतभुजः स्नातेरयितात्कर्मणिक्तः अग्निहोत्रादिना युगागमे मिमांद्भत्व: आशयिता भोजयिता आशेरयिताऽरच तुं गाग्र्यकायं स्वभावतश्च वोन्नताईकायं च नादरेणानमंतं कवलग्रहणाय नतिमकुर्वाणं इभाधिराजं गतिवुध्धीत्यादिना अणिकर्तुर्णौ कर्मत्वं दुःखेन कष्टेन भोजयितुं शशाक स्वभावोन्नतानां तथाप्यहंकारयुक्तानां कोनमयितेतिभावः ५१ शुक्रेति शुक्लांशुकैः शुक्लप टैः उपचितानि व्याप्तानि कल्पितानि अन्यत्र लस्यंशवो शुक्राः सत्त्वाः तेजोवयवाः अल्पइत्यल्पार्थे कन्प्रत्ययः शुक्लैस्तैरुपचितानि व्याप्तानि रश्मिभिः

उत्तिमह स्नातलदन्तविधानपिराडस्नेहप्लुतिस्नपितवाहुरिमाधिराजम् ५१ शुक्लांशुकोपरचितानि तिरत्नराभिर्वेश्मा निरश्मिवितताभिनराधिपानाम् चन्द्राकृतीनि गजमण्डलिकाभिरुच्चैर्लीलाभ्रमं त्रिपरिवेषमिवाधिजग्मुः ५२ गस्तन मार्ग्यगतयोपिगतोरुमार्गाः स्वैरं समाचक्रमिरे भुवि वेल्लनाय दर्पोदयोल्ललितपेनजलानुसारसंलग्नपल्लव नवभपदास्तुरङ्गाः ५२

७ अथर्हैः किरणोञ्चविततानि विस्तृतानि किरणमप्रग्रहोरश्मीत्यमरः चंद्रस्येवाकृतिर्येषां तानि चंद्राकृती ति चंद्रमंडलनिभानीत्यर्थः नराधिपानां वेश्मानि रूप्याणि निरंतराभिर्नीरं ध्राभिरुच्चैर्गजमंडलकाभिर्गजपरिधिभिः स्वार्थेकप्रत्यय काल

मा.का.स. वंस्यैकारः नीलाभ्रपंक्तिभिः परिवेषं परिधिं परिवेष्टनमिति यावत् परिवेषस्तु परिधिरित्यमरः अधिजग्मुरिवेत्युत्प्रेक्षा ५२ गस्तूनेति ग पं. स.
१८ स्तूना विशिष्टगमनहीना मार्गगतयोऽध्वगमना नि येषां ते तथा गतोरुमार्गाः प्रस्थितदूराध्वान इति विरोधः अपिश्च विरोधे गस्तूनामा
र्गामृगसंबंधिनी गतिर्येषां ते इति विरोधपरिहारः अतएव विरोधाभासोलंकारः दर्पस्य तेजसोंतः सारस्यादर्पणेत्कर्षेन उच्छ्वसितः
स्याहृतस्य फेनजलस्य फेनीभूतो द्रुतस्वेदो दकस्मातुसरणानुसारेणासंलग्न्याणि पल्ययनवधेश्रेणामासनवंधचमैचरत्नाणांपद

आजिघ्रतिमग्रणतमूर्धनिवाङ्घ्रिजेश्वेतस्याङ्ग. सङ्गमसुखानुभवोत्सुकायाः नासाविरोकपवनोल्ललितंतनीयोरेमा
न्वतामिवजगामरजः शपित्याः ५८ हेस्तः स्यलीषुपरितःपरिरस्सवाजीधुन्वन्वपुर्ल्लंतनिरायतकेशपंक्तिः ॥

नितल्लोरुनाल्नीम्नीभूतस्थलानि येषां ते तथोन्नास्करणमुविवेष्टनायत्त्रंगपरिवर्तनायस्वैरं मंदंसमाचक्रषिरे समाश्लेषाः अध्वश्रमा राम.
पनोदनार्थमितिभावः वर्द्धते ईउ वंधनाद्दीर्घीभवतीति वर्द्धमवेरन्त्रयोरितिविभ्वः अमरस्कनधावरस्यसवाजीज्वालाकरणाःस्फुरितं १८
गाः तद्दृरुरणारुचारक्रमवर्णीनरेरणोर्निक्रेरणउच्चमनाश्रस्फलटतयावाहरुऊक्षुतातेजसोंतः सारस्यदर्पस्यशेषेणातिरेकेणोवरराज

श्रीवरत्नासारिसाह तदानीमौरणादिकेषु नमस्ये पूर्वं बहुरणो रपरः प्रत्ययतकारस्य षत्वं ष्टुत्वं यो धौ धइति धत्वे विलाततिलयामीकारः ५३
आजिघ्रतीति वाक्तिरभ्यायोनिर्देशविशेषः तज्ञे वाक्ति जेम्भे वाक्तिर्देश इति पाठे विशेष्यप्रयोगो गम्यमानत्वादिस्तत्तं दिगादिभ्यो
यदितिपत्प्रत्ययः तदंतविधिस्तत्रगपः प्रगानमर्धनिनम्प्राशिरसिकृतप्रणामेन च आजिघ्रति गंधं गृह्णाति चुम्बति च सतिस्वभावात्का
माच्चेतिभावः नासाविरोकं नासारंध्रं तस्य पवनोनिःश्वासः तेनोल्लसिततमुध्धूतं तनीयस्तनुतरं रजस्तस्याभ्यासांगसंगमेन वेल्लनप्रवु

ज्वालाकरालरुचानिकरेरणरेरणोः शेखराते जसइवोल्लसनाररराज ५५ दन्तालिकाधररणानिश्वलपाणियुग्म
मद्रौ रितो हरिवोदयशैलमूर्ध्नः स्तोकेन नाक्रमत दस्त्रभपालमुच्चैः श्रीरत्नकीपुरुषिकोन्नमितागकायः ५६

नेलयस्सुरवंतस्यानुभवेउत्सुकायाउत्कंठितायाः रथिम्यारोमांचतांजगामैवेत्युत्प्रेक्षा साच भूततुरंगयोः प्रतीयमानत्वेन न नायकाभेदाध्यवसा
यादित्सवसेयं विरोचते अनेनेति विरोचकं घत्र प्रत्ययः चजोः कुघिरायतोरिति कुत्वं लिंगमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिंगस्येति नपुंसकत्वादि
रोधः अतएव छिद्रनिर्व्यथनं रोकमित्यमरः रोकोरन्ध्रौ विलेनपुंइतिवैजयंती रोकोदीप्तौ बिलेरोकमिति विश्वः प्रकाराश्च येनु केनाप्य

मा.का.स. भिप्रायेणाविरोकपवनेनेतिपठंतितेषांपरोक्षगैकजीविनामितिवरयानोपपवनप्रतीतेरप्लीलारव्योदोषः अम्लानंतदंमंगलस्रजुगुप्साश्रीउधीक पं.स.
१९ रमितिलक्षणात् ५५ हेमइति हेम्नः स्थलीषुस्वर्णभूमिषुजानपदेत्यादिनाकृत्रिमार्थेङीष्प्रत्ययः परितः परिचतिंकृत्वावपुर्धुन्व
न् धूलिनिर्गमायकंपयन् अतएवप्रचिततानिविक्षिप्तान्यायतानिकेशायंक्षीरोमसंघातोयस्यसवाजीज्वालाकरणः स्फुलिंगाः तद्रूदरुण
रुचारक्तवर्णेनरेणोनिकरेणउत्पतन्नाम्नलकटनपावहिरुद्गच्छतातेजसोनः सारस्यदर्पस्यशेषेणातिरेकेणेवरगजउत्प्रेक्षालंकारः

रेजेजनैः स्नपनसान्द्रतरार्द्रमूर्तिर्देवैरिवानिमिषदृष्टिभिरीक्षमाणः श्रीसन्निधानरमणीयतरोऽश्ववर्गेरुच्चैः अनो

५५ रत्नालिकेति पुरुषकोअभ्यानास्थानभेदः तदुक्तंपश्चिमेनाग्रपादेनभुविस्थित्वाग्रपादयोः ऊर्ध्वप्रेरणयास्थानमभ्यानंपुरु राम.
षः स्मृतइति पुरुषयापुरुषकः एतेनपुरुषकेणास्थानकेनोन्नमितऊर्ध्वावस्थितोऽग्रकायः पूर्वकायोयस्यसतथोक्तः अतएवउर १९
प्रशीलस्यमध्यमस्तकादर्धमुदितोऽर्धोदितः हरिः सूर्यइवस्थितइत्यर्थः अर्धोदितविशेषणात्उच्चैरुन्नतः श्रीवत्सएवश्रीवत्सकः
आवर्तविशेषः तदुक्तम् श्रीवत्सकोवक्षोमध्यावर्तचतुष्टयस्यकंठेमध्येयस्यचरोमचमानः श्रीवत्सकोनाममहृयः सभर्तुः स्रस्तुत्रयो

आर्थी विरहव्यथे स्यादिति लहरणात् श्रीरत्नकीवहसिहेन्द्रो मावन्हौ मुखेपि चेति तु वैजयंती दंतालिकामुखरज्जुः मुखरज्जुस्तु दंतालीरशिका
रहरणीति चेति वैजयंती तस्याधरणो ग्रहणो निश्चलं स्थितं यास्तिषुग्मं यस्य तं पाणिभ्यां दृढं गृहीतो भयवलामित्यर्थः वल्लभपालं उन्नमास्य
पालं वल्लभो दयिते ध्यक्षे कुलीनेश्वेपि वल्लभ इति विश्वः स्तोकेन नाक्रमत वलात् ग्रहणाद्धर्जितस्तोकेनापि नाभिभवितुं शक्तोभूदि
त्यर्थः इह भिन्नप्रयिपितु हरणमहमतो न दंदुःखमिह किंचिदित्यादिवरुप्यर्थस्य सामर्थ्यलभ्यत्वादपेरप्रयोगः अन्यथा स्तोकेन नाक्रमता

वाजलनिधेरिव जातमात्रः ५७ अश्राविभूमिपतिभिः क्षणवीतनिद्रैरश्वस्तुरोहरितकं मुदमादधानः श्रीचायलो

किंभूप इति व्याख्याने निश्चलपाणियुग्मत्वादिति विशेषणावगतवाहकौशलप्रकाशनतात्पर्यभंगप्रसंगात्करणो च स्तोकेत्यादिनात
नीया अनुपसर्गाद्वेति विकल्पादात्मनेपदं उपमालंकारः ५६ रेजइति स्नपनेनाभिषेचनेन सांद्रतरमार्द्रमूर्तिः अनिमिषदृष्टिभिर्विस्म
याद्निमिषाः हैर्जनैर्देवैरिव नाद्दृश्यमाणः श्रियः शोभायाः श्रीदेव्याश्च सन्निधानेन रमणीयतरः तत्र सन्निहितलक्ष्मीः संतियत्रोन्त
माहयाइत्यागमादिति भावः उच्चैरुन्नतोश्वो जलनिधेः समुद्राज्जात एव जातमात्रः सद्योजात इत्यर्थः अन्यथोक्तसाधर्म्यसंभवादिति

मा.का.स. भावः मात्रकात्स्न्येऽवधारणाइत्यमरः उच्चैरुन्नतेश्रवः कीर्तिर्यस्य सः उच्चैरुन्नतेश्रवसी कर्णौ यस्येति वा सः उच्चैःश्रवाः शक्राश्व इव रेजे उप पं.स.
२० मालंकारः ५७ अदृष्टावीति तुरीये हरितके हरिततृणमश्नन् अत एव वर्थीं ग्रामे लोलाश्चलाः कलाः किंकिणिकाः क्षुद्रघंटिकास्तासां नि
नादेन मिश्रं दशनानां दन्तानां चुर्चुरशब्दं चुर्चुध्वनिं दधत् अत एव मुदमादधानः उत्पादयन् अश्वः जातावेकवचनं क्षणेन वीतनिद्रः अ
स्तनिद्रोऽल्पभुग्वाऽसौ मितभाष्यनसूयकः इति भाग्यलक्षणादिति भावः नृपतिभिः अश्वाविप्लुतः अश्वस्य शब्दोऽश्वावीत्यर्थः वीणाः

लकलकिंकिणिकानिनादमिश्रं दधद्दशनचुर्चुरशब्दमश्वः ५८ उत्खाय दर्पचलितेन सहैव रज्ज्वा कीलं प्र
यत्नपरमानवदुर्ग्रहेण आकुल्यकारि कटकस्तुरगेण तूर्णमश्वेति विद्रुतमनुद्रवताश्वमन्यम् ५९

अर्यं तेऽइदुभयः अर्यं नेइत्यादिवत् शब्दधर्मः शब्दनेषू पधार्यते स्वभावोक्तिरलंकारः ५८ उत्खायेति दर्पाच्चलितेनोच्चलितेन अ राम.
नएव रज्ज्वा पाशेन सह कीलकं शंकुं शंकावपि द्वयोः कीले इत्यमरः उत्खाय उत्पाट्य तूर्णं विद्रुतं धावंतं अन्यमश्वमश्वेत्यनुद्रवता वडवे २०
तिभ्रांत्या अनुधावता प्रयत्नपरैर्ग्रहीतुं प्रयतमानैरपि मानवैर्मनुष्यैर्दुर्ग्रहेण तुरंगेण कटकः शिबिरमाकुल्यकारि आकुलीकृतः ८

आकुलशब्दादभूततन्त्रावेद्विः अस्यचावितीकारः करोतेः कर्मणिल्युड् विणिचिणोल्लुक् ५९ अव्याकुलमिति वल्गामुखरज्जुः साचो
ल्लिप्तादिभेदेनचतुर्दशविधातद्वशंहयलीलावस्याम् उल्लिप्ताशिथिलातथोन्नरवतीमंदाचवैहायसीविदितैकएकराधंकंधरसमाकीर्णा
विभक्तातथाअस्त्रहिसनतलोद्भूतेखलुतथाव्यागरूढगोकर्णिकेवाहानांकथिताअनुर्दशविधावल्गाप्रभेदाअमीति नस्त्रलक्षणानितु
तत्रैवद्रष्टव्यानिविस्तारभयान्नलिख्यंते तस्याविभागोविविच्यप्रयोगः तत्रकुशलोवल्गाविभागकुशलइतिषड्विधेप्रेरणाभिज्ञ

अव्याकुलंप्रकृतमुत्तरधैर्यकर्मधाराःप्रसाधयितुमव्यतिकीर्णरूपाः सिद्धंमुखेनवसुवीषिषुकश्चिदश्वंवल्गाविभा
गचतुरोगमयांवभूव ६०

ज्ञइत्यर्थः वल्गाग्रहणास्परागाद्युपलक्षकत्वात्यथाहभोजः वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधप्रेरणांविदुः रागवल्गा
कशापार्ष्णिप्रतोदरवभेदतइतिकश्चित्कश्चनवाहानांषड्विकः एकः अव्याकुलंसमग्रंअत्रस्तमितिपावल्लकवेगाकृतसंज्ञितमित्य
र्थः मुखेमुखकर्मणिसिद्धंसिद्धिमंतमश्वं चतुष्काख्यगतिविशेषेमुखेसंस्थानविशेषादिविशेषणविशिष्टमश्वमित्यर्थः तदुक्तंरे
वतोत्तरेसृक्काधरोष्ठमितफेनलवाभिरामफूत्कारवायुपरमुन्नतकंधराग्रंनीचोपकुंचितमुखंनवलोहसाम्यमश्वंचतुष्कसमयेमुखसि

मा॰स॰का॰ ड्माह्ः उत्तरधेयकर्मणुङ्गाद्युत्तरकालेविधेयंप्रयोज्यं यत्कर्मक्रियातद्रूपाइत्यर्थः अव्यतिकीर्णरूपाश्चासंकीर्णरूपाधारागतिभेदाः अश्वा पं॰स॰
२१ नांतुगतिर्धाराविभिन्नासाचपंचधा आस्कंदितंधौरितकंरेचितंवल्गितंप्लुतमितिवैजयंती गतयोमूः पंचधाराइत्यमरश्च अश्वशास्त्रे
तुसंज्ञांतरेणोक्ताः गतिः पुलावपुल्काचतद्वन्मध्यजयापरा पूर्णवेगातथाचान्यापंचधाराःप्रकीर्तिताः एकेकात्रिविधाधाराहयशिक्षा
विधौमता लाघ्वीमध्यातथादीर्घाज्ञात्वैतायोजयेत्क्रमात्इतितथाचपंचदशविधाभवंतिपंचधाराःप्रसाधयिपारिचेतंनवसुवीथिषु

मुक्तास्तरणानिपरितः कटकंचरंतस्तुरगाहितानतनिकाव्यतिषङ्गभाजः सस्नुः सरोषपरिचारकवार्यमाणादामाञ्चल
स्खलितलोलुपदंतुरङ्गाः ६१ उत्तोरणभारलघुनाप्यलघूलयोयसोहित्यनिःसहतरेणतरोरधस्तात् रोमन्थमन्थरच
लुत्कुरुसास्नमासांचक्रेनिमीलदलसेक्षणमौक्षकेण ६२

ॐगमयांबभूव वीथ्ययोनामाभ्यांतांसर्वत्रधारादार्ढ्योर्व्याः परिमिताः एम॰
प्रचारदेशास्ताश्चतिस्रइत्येकेनचेत्यन्ये तत्रोत्तरपक्षमाश्रित्योक्तंकविनानवस्वितियथाहभोजः वीथ्यस्तिस्रोपधाराणांलघ्वीम २१
ध्योत्तमाः क्रमात्तासांसाम्याद्धनुषामानमशीतिर्नवतिः शतंश्रेष्ठमध्योत्तमानांतुवाजिनांवीथिकाः स्मृताः नवानांकथितावीथ्योइत्याना

क्रमशाक्रमे अन्येषामपि सर्वे भगतिदार्ढ्यर्थमीरिताः समोन्नतासाविषमाभाउकोणीभुद्दाननताग्रात्तरणवीरुधायास्याणुमकोणोपलसंभ्रकी
र्णापार्श्वौ नततास्याननवधेतिवोध्यः सर्वेषां यथुयोवाजीह्रद्दशिज्ञामङ्गांकितः तेनराजाश्रेणोनित्यंमरगयांमुदंव्रजेदिति अन्येतत्तरसा
त्यादयोगतिविशेषाइत्याहुः उरसालीवरश्वालीएषुलोमध्यमानकः अलीढःशोभनैरंगैः प्रसालीढस्तथापरः उपधेरणचउक्तं।
चपादवालीचसर्वशः निर्दिष्टावीथयस्त्वेताइति ६० मुक्ताइति मुक्ताविहारार्थमुत्सृष्टाः अतएवकरकंशिविरंपरितः अभितःपरितर्

मत्स्यिराडश्रोरवधारितकोटिभिरर्द्धचंद्रैरंगैः शिरस्त्राग्रगतलक्ष्ममलंहसद्भिः उच्छृंखितान्यरथभाःसरितांनरस्त्रोरोधां

सारिताद्वितीया तुरगानिचरंतोभक्षयंतः नुयंतीषुच्छिद्रासुवितानततिकासुपटमंडपरज्जुषुअतिषंगंसंभजंतीतितथोक्ताः अतए
वसरोषैः परिचारकैः किंकरैर्वार्यमाणाः अपसार्यमाणाः तुरंगा दामांचलानिपादपाशाः दामांचलंपादपाशइतिवैजयंतीरूप्य
वरत्रावंधनशंकवइतिकेचित्तेषांस्खलितेनलोलानिपदानियस्मिन्कर्मणितद्यथातथासत्वरमसस्रुः ६१ उत्तीर्णेति उत्तीर्णो
भारमवरोपिताउलपनंअतएवलघुतेनतथोक्तेन तथाप्यलघुनाउलपानांवल्वजतृणानामोघेनयत्सौहित्यंतृप्तिः पर्याप्तमुपसंप

मा·का·स· लंपूर्तिसौहित्यमुच्यते इति हलायुधः तेन निःसहतरेणासंतमसहेन वाष्यभारावतारेण्यंतरभोजनात् रुरुभवनेत्यर्थः सहेर्निपूर्वात्सचाद्य पं·सं·
९२ जंतान्नरप्रत्ययः उलपाबल्वजाः प्रोक्ताः औलपकेणा उलपानां समूहेन गोत्रेस्यादिनावुञ्प्रत्ययः नतोरधस्तात्नृतलेरोमंथः पशूनां
चर्वितचर्वणं ते। न मंथरं मंदं चलं स्मागुर्ध्यः सास्नागलकंबलायस्मिन् कर्मणि तद्यथा तथा सास्ना तु गलकंबलः इत्यमरः किंच निमी
लंतिमुखान्मुकुलीभवंति अलसानि चे नेत्राणि यथा तथा आसांचक्रे आसितं आस उपवेशने भावे लिट् दयायासश्चेत्याम्

सिंधोरमयचस्फारिरे महोत्माः ९२ मेदस्विनः सरभसोपगतानभीकान् भंत्कापरानन्नुदुहोमुहुराहवेन ॥ ॥

प्रत्ययः कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीति कृञोनुप्रयोगः इनः प्रस्याचतुष्टयाश्चभावेक्तिः ९२ प्रसिराद्देति प्रासिंडैर्वप्रक्रीडालग्नैर्मेत्तवं
डैः शेखरिताः संजातशेखराः कोटयोः आशिाये षांतैरत एव शिखायगतं उभयकोद्यंतर्गतं तत्तस्मै वमतायस्मस एवंभूतस्तनमदूचं
द्रेहसन्धिरित्यतिशायोक्तिभेदः इत्यक्तं अमृतोयमेति मतांतरं भृंगे विषाणे रुष्टुंगा उत्सारितश्रृंगाः कृताः उच्छृंगिताः अन्यरयभाः प्रति
वृषभा यैस्ते अत एव धीरं गंभीरं नदंतो गर्जंतो महांत उक्षाणो महोक्षाः अचतुरेत्यादिना निपातनात्साधुः सरितारोधांस्यपचस्कारिरे राम·
२२

आलिलिखुः हर्षाद्दुरुरिजुरित्यर्थः अपपूर्वात्किरतेः कर्त्तरि लिट् किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेष्विति वक्तव्यमिति हर्षार्थे आत्मनेपदं सुट्च
नामितिगुणः अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखन इति सुडागमः ६३ मेदस्विनइति ऊर्जो बलमस्यास्तीत्यूर्जस्वलेन बलिना ज्योत्स्नातमि
स्रेत्यादिनानिपातः उत्तमवृषभेण मेदस्विना मांसलेन अस्मायामेधास्रजो विनिः अतएव सरभसं सत्वरमुपगतान् अभिकामयंत
इत्यभीकान् कामुकान् कामयिताभीकः इत्यमरः अनुकामाभिकामीकः कमितेति निपातः परान् अनडुहो बलीवर्दान् मुहुराहवेन युद्धेन मं

ऊर्जस्वलेन सुरभीननु निःसपत्नं जग्मे जयोद्धुरविशालविषाणमुद्रा ६४ बिभ्राणमायतिमतीमरथ्याशिरोधिमंस
ग्रतामधिरसामधिकं रथानां लोलोष्ठमोष्ठकमुमंदयमुखं तरूणामभ्रंलिहानि लिलिहे नवपल्लवानि ६५ ॥ २

त्को निर्जितस्य जयेनोद्धुरे निर्भरे शाकपार्थिवादित्वात् समासांतः विशाले च विषाणे च यस्मिन् कर्मणि तद्यथा तथा निःसपत्नम् अप्रतिपक्षं सु
रभीमनु गवां पृष्ठतः कर्मप्रवचनीययुक्ते इति द्वितीया जग्मे गतं गमेर्भावे लिट् ६४ बिभ्राणमिति आयतिमतीं दैर्घ्यवतीं न च रथ्यादैर्घ्य
मित्याह अरथ्यामिति उच्चतरपल्लवग्रहणाशक्तामित्यर्थः शिरो धीयतेऽस्यामिति शिरोधिं ग्रीवां शिरोधिः कंधरेत्यपीत्यमरः कर्म

मा.स.का. र्गरायधिकरणेचेति किप्रत्ययः विभ्राणां दधानैं उदग्रमुखं पत्रव्यग्रहरणीयाम् ऊर्ध्वौ निमतुं उमोल्कमुखसमूहः गोत्रोहेत्यादिनावुत्र आनिशं पं.स.
२३ पितोरसः स्वादोयस्यां तामितिरसंप्रत्यतामभिनवत्वं दधंतिदधनानि वानपुंसकस्येतिवैकल्पिकोनुमागमः अभ्रंलिहंतोत्यभ्रंलिहानि
उच्चतराणि वहाभ्रंलिहइतिखत्प्रत्ययः अरुर्द्विषदित्यादिनामुमागमः तरुणानवयत्त्ववानिपत्त्रचोरत्नोकिशालयमित्यमरः लो
लोष्टंयथातथानुंतोष्टयोःसमासेपररूपंवक्तव्यमितिलिलिहेआस्वादयामास जघासेत्यर्थः ६५ सांद्रमिति उच्चितैरभ्यसैः अभ्यस्तैः पुंचि

सांद्रकथंचिदुच्चितैःपिचुमंदपत्रैरास्यांतरालगतमाम्रदलंम्रदीयः दासेरकःसपदिसंवलितंनिषादैर्विप्रंपुरापतगराडिवनि
र्जगार ६६ स्पष्टंवहिःस्थितवतेपिनिवेदयन्तभ्येशाविशेषमनुजीविजनायराज्ञाम् वैतालिकाःस्फुटपदप्रकटार्थमुच्चैर्भोगाव
लिंकलगिरोवसरेषुपेठुः ६७

तन्यात्मिमितिपादत्रः पिचुमंदपत्रैर्निवदलैः माद्योपिचुमंदश्च निंबोधेत्यमरः कथंचित्यमाराद्यास्यं ष्म.
तरालगतंमुखांतर्गतम्रदीयोमृदुतरमाम्रदलंचतपत्त्रवंदासेरकः उष्ट्रकः पुरानिषादैःम्लेच्छैःसंवलितंविप्रंपतगराड्गरुत्मानिवनिर्ज २३
गारउद्गीर्णवान्पुराकिलकृतम्रित्कारणाल्म्लेच्छभक्षणोतेःसहांतःप्रविष्टमगलंदहंतंविप्रंगरुडउज्जगारेतियोराणिकीकथ्यात्रानुसं

स्पष्टमिति बहिःस्थितवतेप्यनुजीविजननायराज्ञोवसरकांक्षिणइतिभावः राज्ञांचेष्टाविशेषंतत्तत्कालोचितचरित्रविशेषंस्पष्टंनिवे
दयंतः तद्व्यंजकप्रबंधपाठैरितिभावः कलगिरोमधुरवाचोवैतालिकामंगलपाठकाः अवसरेषुतद्वेलासुस्फुटैः प्रसिद्धैः पदैः प्रकटः
प्रकाशोऽर्थोभिधेयंयस्मिन्कर्मणितद्यथातथाउच्चैस्तरांभोगावलीःप्रबंधान्पेठुःपठंतिस्म अत्रएकहलमध्येनादेशादेर्लिटीतिएत्वाभ्या
सलोपौ ६७ उन्नम्रेति उन्नम्रैरुन्नतैस्ताम्रैर्धातुरक्तैः पटमंडपैर्दूष्यैर्मंडितं आसमंतान्नीलैर्नागकुलैर्गजसंघैः संकुलं अत

उन्नम्रताम्रपटमण्डपमण्डितंतदानीलनागकुलसंकुलमावभासे संध्यांशुभिन्नघनकर्बुरितान्तरिक्षलक्ष्मीवि
डंबिशिविरंशिवकीर्तनस्य ६८ धरस्यप्रोद्दत्तोलमितिनतुसर्वत्रजगतिप्रतीतस्तत्किंमामतिभरमधःप्रापिपयि

एवसंध्यांशुभिन्नैः संध्यारागसंभिन्नैः घनैर्मेघैः कर्बुरितस्यचित्रीकृतस्यांतरिक्षस्यलक्ष्मीविडंबयतिअनुकरोतीतितथोक्तंशिव
कीर्तनस्यमंगलकीर्तनस्यमंगलकीर्तेः कृष्णस्यतच्छिबिरंकटकंआवभासेमनोहरमभूदित्यर्थः उपमालंकारः ६८ धरस्येति बलैःसे
न्यैराक्रांतोनिरिचातिः रैवतकःकौउम्रिर्विहारमार्गैर्हृदयैर्मीपितानांभग्नानामुर्वीरुहाणांवृक्षाणांरवैःशब्दैर्नमितेनअवपातिंहारंनवगतं

मा·का·स· धरस्यपर्वतस्योधर्त्तोधारकोसौजिसर्वेनजगत्प्रतीतःप्रसिद्धःगोवर्द्धनोद्धरणादितिभावः तत्राहिकिंकिमर्थंअतिभरमतिभारवंतमा पं·स
२५

पुः उपालम्भेवोच्चैर्गिरिपतिरितिश्रीपतिमसौबलाक्रान्तः क्रोडहृदमथितोवीरुहरवैः ६२ ॥ श्री ॥

मधः प्राप्तिपयिषुःप्रापयितुमिच्छुरसि प्रापयतेः सनंताउप्रत्ययः इत्युच्चैरुपालम्भेवञ्चाक्रूर्द्हिवेत्युत्प्रेक्षाउपाङ्गपूर्वाल्लभेर्लुङ् ए राम· २५

मा॰का॰स॰ काचउपदेशोऽनुदात्तादिति इट्प्रतिषेधः झषस्तथोर्धोऽध इति तकारस्य धकारः धिवेति सिचः सकारलोपः शिखरिणीवृत्तं रसैरुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणीति लक्षणात् ६९ ॥ इति श्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचिते माघकाव्यव्याख्याने सर्वङ्कषाख्ये पञ्चमः सर्गः ५ श्रीसीताराम॥ श्रीशिव॥ स॰पं॰
२५

इति श्रीमाघकृतौ शिशुपालवधे महाकाव्ये पञ्चमः सर्गः ॥५॥ ॥ ॥

एम॰
२५

॥इतिमाघकाव्यसटीकपंचमसर्गसमाप्तम्॥ ॥५॥ पत्र २५